

દૃષ્ટાંત ચિંતામણી કાવ્ય.

અનાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
શેઠ વલ્લભદાસ પોપટ.

દોહરા.

કવિ જનિતા બોલે કહી, કડવું કંથન હરેક ;
તો પછે તેના દીક્ષમાં, દાઝે સૌચિ વિશ્વ .
સત ન વદે વિદ્વાન તો, જન સમૂહ દુષ્પિ થાય ;
દોરે નહિ જો દુષ્પરો, અંધ અધીક રિખાય .
દોષ દૃષ્ટિ સૌની દિસે, કાવ્ય કામિની માંય ;
વાંચનાર ભત્તાર નિજ-દોષ જુએ નહિ ક્યાંય .

સત્યમેવજયતે.

કિંમત ૧૨ આના.

(સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવ્યું છે.)

આવૃત્તિ ૧ બી.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૪૦-ઈ. સ. ૧૮૮૪-આદિ સંવત્ ૫૫

દૃષ્ટાંત ચિંતામણી કાવ્ય.

ખનાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

શેડ વલ્લભદાસ પોપટ.

દોહરા.

કવિ જનિતા આજે કદી, કડવું કથન હરેક;
તો પણ તેના દીક્ષમાં, દાઝે સૌથિ વિશ્વપ.
સત ન વદે વિદ્વાન તો, જન સમૂહ દુષ્પ્રિયાય;
દોરે નહિ જો દેખતો, અંધ અધીક રિગાય.
દોષ દૃષ્ટિ સૌની દિસે, કાવ્ય કામિની માંય;
વાંચનાર ભર્તાર નિજ-દોષ જુએ નહિ ક્યાંય.

સત્યમેવજયતે.

આવૃત્તિ ૧ લી.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૪૦-૪૧. સ. ૧૮૮૨-૧૯૪૧ સંવત્ ૫૫

કિંમત ૧૨ આના.

(સન ૧૮૯૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવ્યું છે.)

દોહરો.

ટકાં આને તો ભણું, નિકર ન ફિકર જરૂર,
માગર તો પંપડિ નહિ—વાગ્યે કરડિ અવાજ.

અમદાવાદ.

કુતાબહેડ પ્રોપ્રીય અને જરૂર એવું ફ્રંચ લિમિટેડના પ્રેસમાં
રજીસ્ટ્રેડલાલ જંગારાએ છાપ્યું.

અર્પણ પત્રિકા.

મેહૈરખાન રાવખહાદુર મણીભાઈ જરાભાઈ
કચ્છ પ્રાંતના દિવાનજી સાહેબ.

મનહર છંદ.

પ્રભાકર ઉદયથી પદ્મ પ્રદુષીત થાય,
ચંદ્રના ઉદયથી ચક્રોરી હરખાયછે;
મેઘનો જમાનો જાણી મોર મન મોદ પામે,
દાદુરનું દિલ આનંદથી ઉભરાયછે;
ત્રિય વસંત પતીનો અતિ અમલ વિજોડી,
કાંચલના કાળજનાં કંઠોલ કળાયછે;
એમ હું આ અધિકાર ઉપર વિદ્વાનભાણી,
ભણેલાનું ભીતરજ ભાવથી ભરાયછે.
કચ્છ દેશની પ્રજાના ધન્યધડી ધન્યભાગ્ય,
વિદ્વાન દિવાન જેના ઉપર નિભાયછે;
જશમાઈસુતે જશડુંકો દીપ્તિ દેશમાંહી,
મણીભાઈ મૂલ્ય મણાતુલ્ય વખણાયછે;
(નહીં તે) રાગ રજવાડાના કળડા કારભારો ધણા,
વિદ્વાનો વિનોદ ક્યાંથી વેશ્યાનો વિલાસછે;
શુણો મણી મૂલ્યવાન દક્ષ કચ્છના દિવાન,
વિદ્વાન વિચારીનેજ અંતર ઉદ્ધાસછે.
જેની પર મહેર મહાજહમીની અધીક થઇ,
અને અધિકાર આપનારો અવિનાશછે;
સારો ઉપયોગ કરી જાણે વિદ્વાન જન,
સાધન માન્યું તે લેખે સુસને સાખાશછે;
પર ઉપકારો કામ ઠામ ઠામ નામ રહે,
એક દિન અધિકાર વિતનો વિનાશછે;
ભુરી ભાગ્યવાન કચ્છભુજના દિવાન,

મણીભાઈના કિલ્લાસ આશયકી આ પ્રયાસછે.
 ગ્રંથ પ્રગટાવવામાં પુરણ સહાયકાર,
 દેશમાં ન કોઈ દેખી હીલ જાયછે ડગી;
 નહીંતર રાજ રજવાડાને ધનાઢ્ય ઘણા,
 જેને ઘેર બાગ બગીચાને ખેસવા બગી;
 તેમ યુરોપની જેમ ગુણી ગ્રાહક વિનાની.
 અહીં એકલીજ હુશિઆરી થાય ના સગી;
 માટે ઉપકારો કામ કરવાને રામ રામો,
 રાવ બહાદુર મણીભાઈની હંમેશગી.
 ચતુર સુજાણ પાસ પ્રમાણ કરાવવાને,
 દૃષ્ટાંત ચિંતામણીની પૌથી ભિટમાં ધરું;
 અંગીકાર કરી તેથી અતર ઉલટ વધી,
 ઉછરતો ગ્રંથકાર આનંદથી ઉછરું;
 માન અપમાનનું ગુમાન તજી મનમાંથી,
 નાગર દિવાન કેરું ગુણગાન હું કરું;
 મારે આપ સાથે આજખાણ કે પિછાણ નથી,
 જાણી જાણ ગુણ જાણના વખાણ આદરું.
 હું આ અધિકાર પર ગાયકવાડીમાં આવી,
 ગયા પ્રસરાવી ગુણ સુજશ સુગંધને;
 ગયા પણ ગામડિઆ શીકે ગુણને સંભારે,
 સંભારણું આપ્યું બાળયુવા વૃદ્ધ અંધને;
 દુર દસ ગાઉ અટપટથી રહીને પાળ્યો,
 નિષપક્ષપાતે નીતિ નેકીના નિઅંધને;
 એથી હું આનંદ પામી આપને અર્પણ કરું,
 દૃષ્ટાંત ચિંતામણી સુપદના પ્રઅંધને.

પ્રસ્તાવના.

વજ્ર ભાષાના કવિ બિહારીલાલ ત્રિપે મેં કવિ ચરિત્રમાં વર્ણાત વાંચ્યું ત્યારથી દૃષ્ટાંતિક કાવ્યનો મને શોખ થયો. તે કવિએ દૃષ્ટાંતિક દોહરાથીજ જુરના રાજા પાસે ધણું માન મેળવ્યું હતું. એ રાજા અંતઃપુરમાં ધણું રહેતો તેથી પ્રજા દુઃખી થવા લાગી. તેથી પ્રધાન વગેરેએ મળી ઉપરના કર્વીનો એક દોહો અન્યોક્તિ રૂપકમાં પદાર્થદ્વારા રાજાને પહોંચાડ્યો. એ વજ્રભાષાનો દોહો એટલો અલૌકિક ચમત્કારો નીવડ્યો કે તે વાંચી રાજાની આંખ ઉઘડો, અને તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજ્યો. તેણે પોતાનું કામ સંભાળ્યું. આહા! મહાકવીઓના અદ્ભુત સાતુર્ય અને અલૌકિક વાણી, જનસ્વભાવમાં વિજેળીની પેઠે કેવાં અસરકારક નીવડે છે! પરંતુ સાંભળનારની હિંચ પાવતા બંધાએ. કોઈ તે વખતનો પ્રસંગ જાણે હોય છે. વચન સામાન્ય હોય છે, પરંતુ તે પ્રસંગ બળથી અદ્ભુત સામર્થ્ય ધરાવે છે. બિહારીલાલ નામ રંગીલું છે. એ રંગીલા કવિરાજે જયપુરના મહારાજાની પ્રસન્નતાથી પછી એવું એક મોટું પુસ્તક બનાવ્યું. દંતકથા તો એટલે સુધી કહે છે કે તે કવાનિત્ય એક દોહો બનાવતો, અને તે રાજા તેને તે બદલ એક સોનામહોર આપતો! બિહારીલાલનું એ દૃષ્ટાંતિક દોહાગદ્ગદ કાવ્ય પુસ્તક બિહારી સતશહીની નામે પ્રસિદ્ધ છે.

૨. એવું બીજું કાવ્ય વૃંદ શતસહી છે. વૃંદદાસ કર્વીનું નામ કે વર્ણાત કવિચરિત્રમાં નથી. બિહારશતસહી કાવ્ય મેં વાંચ્યું નથી. પરંતુ વૃંદશતસહી કાવ્ય આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ કર્યા પછી પુરેપુરું વાંચ્યું છે. એ બંને કાવ્યના દૃષ્ટાંતિક દોહરા આખા બરતખંડમાં પ્રખ્યાત છે, અને રસીક પુરૂષો દૃષ્ટાંત તરીકે તેને વાપરે છે. વૃંદ શતસહીનું પુસ્તક છે એમ હું જાણતો હતો, પરંતુ જે પુસ્તક હું લખતો હતો

તે એવું છે કે તે સંપૂર્ણ થયા સિવાય વૃંદ કાવ્ય ન વાંચવું એવો મારે નિયમ કરવો પડ્યો. મારી આ પુસ્તકની કવિતા તે કાંઈ બાંધાંતરી નથી, પણ સ્વતંત્ર કાવ્ય છે. એને સ્વતંત્ર રાખવા માટેજ વૃંદશતસહી ન વાંચી. વાંચેલી કવિતાનો આભાસ ચિત્તમાં પડે, અને ચિત્તમાંથી જન્મ-તીનુતન કાવ્ય પોતાની સાથે એ કાવ્યની ઉત્પ્રેક્ષા કે દૃષ્ટાંતની અસર લેતી આવે. એમ અને તો રસમાં બંગ થાય, ચોરી કે નફર કરેલી લાગે, અથવા હિંદીનો ગુજરાતી તરજીમો ગણાય. ગણાય તો માનમાં ન્યુનતા થાય તેની દરકાર નથી, પરંતુ રસીક મનુષ્યોના રસમાં નુતન વૃદ્ધિ ન થાય તો કાવ્યનું પ્રયાજન નથી, એમ ધારી નફર્લ કરવા ઇચ્છા નહોતી. કદી અજાણતાં એવું થઈ જાય એ બયથી એ પુસ્તકજ ન વાંચ્યું. દૃષ્ટાંતિક દોહરા બનાવવાનું મારું કામ પુરું થયું કે તુરત એ વૃંદકાવ્ય મેં વાંચ્યું. આખું પુસ્તક વાંચી મને હર્ષ થયો કે બંનેનું એક ધોરણ છતાં દશવીશ દોહરા ઉપરાંત બીજા કોઈ દોહરા એ કાવ્યને મળતા નહોતા. ટુંકામાં મારી સ્વતંત્ર કવિતા થઈ ચૂકી એમ મને લાગ્યું. જે દશવીશ દોહરા મળતા આવતા હતા તે કાઠી નાખવાની મને કાંઈ જરૂર લાગી નહોતી. ઉત્પ્રેક્ષા એટલે સિદ્ધાંત અને દૃષ્ટાંત બંને વૃંદનાં મારાં બિનબિન નિકળ્યાં.

૩. દૃષ્ટાંત આપવાનો ચાલ દરેક પ્રજામાં અસલના વખતથી ચાલતો આવ્યો છે. પદાર્થનાં, પશુ પક્ષીનાં, ઇતિહાસનાં વગેરે ઘણાં ઘણાં દૃષ્ટાંતો રસીક મનુષ્યો આપી પોતાની વાતને મજબુત કરેછે. જનાવરોની ઘણી વાર્તાઓ દૃષ્ટાંત રૂપજ હોયછે. પંચોપાખ્યાન, ઇસપનીતિ વગેરે પુસ્તકો નાની નાની દૃષ્ટાંતિક રૂપક કહાણીઓથીજ બરપુરછે. વાર્તા ઉપરાંત ટૂંકકા, કહેવતો વગેરે દૃષ્ટાંતની ઘણી કાઠી-

ઓ (વર્ગ) છે. વધારે હુંડા ઉતરીએ તો બન્ને માનવસં-
સારજ દૃષ્ટાંત રૂપ છે. એક બીજાનું જોઈને એક બીજા
શોમિછે, વદેછે, ચાલેછે. નાનાં બાળકો મોટાંઓની વર્તણૂક
જોઈ તેને પોતે અનુસરેછે. મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ કોઈ-
ના દૃષ્ટાંતની નકલ કરેછે. પોત પોતાની બુદ્ધિ, ઈચ્છા શ-
ક્તિ પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યો કોઈને પણ અનુસરેછે. એ દૃષ્ટાંત
નહોતો બીજું શું? જગત્માં દૃષ્ટાંતનું આવું જોર સાદી
નજરે નથી જણાતું. સારા બાલનારા પોતાની વાતમાં દૃષ્ટાંત
વાપરે છે. કહેવતો બાલેછે, અને એથી પોતાની વાતને
સમજ તથા મીઠી બતાવેછે. સારા વક્તાઓ દૃષ્ટાંતથી પો-
તાના બાધણને શણગારે છે. સારા વિદ્વાનો, કવિઓ
પોતાના ગ્રંથમાં ઘોડી ઘોડી રૂપક કાવ્ય બતાવે છેજ. તુલ-
સીકૃત રામાયણમાં ત્રણ વર્ણનના એવીજ ઢગ્ગે. બધા
સંસ્કૃત શ્લોકો પણ એવા મેં વાંચ્યાછે. રામાયણ ઉપરથી
ત્રણ વરસ પહેલાં એવી કવિતા રચવા રચી થઈ હતો. તે
વખતે કેટલાક દોહરા બનાવી વિજ્ઞાન વિલાસમાં છપાવ્યા
હતા. તે પછાં એ કામ પડતર હતું. ફરીને એ વિષય ઉપર
હમણાં રટલાગી, તેથી તે કામ આરંભી પુરું કર્યું. એમાંથી
નમુના દાખલ કેટલાક દોહરા વિજ્ઞાન વિલાસ, બુદ્ધિપ્રકાશ
તથા સ્ત્રીબોધમાં હમણાંજ છપાવો બહાર પાડ્યા છે.

૪. તુલસીકૃત રામાયણને પરચુરણ સંસ્કૃત શ્લોકો વાં-
ચેજા તે, તથા ગુજરાતમાં ચાલતા કહેવતો, મેં અભ્યાસ
કરેલો ઇતિહાસ અને અવલોકન કરેલી કુદરત વગેરે વગે-
રેથી આ પુસ્તકના દોહરા શણગાર્યા છે. આખા ગ્રંથમાં
જે દૃષ્ટાંતોછે તે મારા સ્વરચીત, સ્વતંત્ર કે નવીન નથી. દૃ-
ષ્ટાંત નામજ કહી આપે છે કે તે નવીન નજ હોય. સિ-
દ્ધાંતો કે ઉત્પ્રેક્ષા નવીન હોય. દૃષ્ટાંતીક કાવ્યમાં એજ નવી-
નતા કહેવાય. બરાબર બોલીએ તો અરધી નવીનતા કહે-
વાય. પરંતુ દૃષ્ટાંતોનાં ચોકઠાં તેમાં બરાબર ખસતાં કરવાં

પડે તેથી બધું નવીન કહીએ તોય ખોટું નથી. પ્રથમ હૃદય-ખીલમાં દૃષ્ટાંત ચિંતામણી બદલ સહજ ચિંતામણી નામ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. પરંતુ એકસ કારણથી તે ફેરવી હાજનું નામ રાખ્યું છે.

૫. આખા કાવ્યને દશ પ્રકરણમાં વહેંચી નાખ્યું છે. વાંચનારે સંસ્કૃત ઇનસાફ આપશે કે આ દશે વિષયમાં એકપક્ષી વાદ કે નિર્ણય નથી. કોઈ પક્ષી કેવળ એસો એક પક્ષી ગ્રંથ થયો નથી. સામા પક્ષીનાં દૃષ્ટાંતો મૂકી દેવામાં આવ્યાં નથી. પૂર્વ પક્ષને ઉપર પક્ષ, પ્રતિપક્ષ ત પક્ષ બંનેના વિચારો દૃષ્ટાંત સહીત આપ્યા છે. અરૂં જ્ઞતાં આ સર્વપક્ષી ગ્રંથ છે. સુખોદ ચિંતામણી જેવા એક પક્ષી ગ્રંથ નથી. મારા મત વિરુદ્ધ સામાન્ય લોકો કે વિદ્વાનો જે બાલે છે તે ધણાઓની પેઠે છોડી ન દેતાં તેમના વિવાદો પણ દાખલ કર્યાં છે. તેમના મતના પુરાવા સાથે મારા મતના પુરાવા લખ્યા છે. પછા જોને જોમ લાગે તેમ માને અને ગમે તેવું સ્વિકારે તેનો મને આગ્રહ નથી. અર્થ ત આ કાવ્ય મતાગ્રહ રહ્યાં છે. કાવ્ય કૌશલ્ય અને ચિતાર આતુર્ય આ ગુણ યજ્ઞ કર્યાં છે. કાવ્યનું મધ્ય બિંદુ એ રાખ્યું છે. એ યજ્ઞ કેટલો સફળ થયો તે વિદ્વાનોને જણાવવાનું છે. મુખ્ય મતલબ વિષય દર્શન કે નિર્ણય આગ્રહ નથી. કેમકે દૃષ્ટાંતિક કાવ્યમાં વર્ણન સંગચાય છે, અને તેથી સૂક્ષ્મ નિર્ણય ન થતાં જાડો નિર્ણય થાય છે. પરંતુ એ જાડો કે સંક્ષિપ્ત નિર્ણય દૃષ્ટાંત સાથે હોવાથી ખીલી નીકળે છે, અને અસર કરી લાભ આપે છે.

૬. પ્રથમ મેં એક પક્ષી ગ્રંથ લખ્યો અને હવે આ સર્વપક્ષી પ્રદર્શિત કરું છું, તે ઉપરથી કોઈએ એમ ગેર ઇનસાફ ન આપવો કે એકપક્ષીથી સર્વપક્ષી હવે અજ લાગ્યો. એટલે સર્વપક્ષીથી એકપક્ષીની ગૌણતા જણાઈ એમ બિલકુલ થયું નથી. મારા એકપક્ષી સુખોદ ચિંતામણી કા-

બધા માટે મને ઘણો હર્ષ છે. એ એકપક્ષી હોવાથી વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાઓએ નિંદા કરવામાં કોઈ પ્રકારની બાકી રાખી નથી. લોક ધિક્કાર વેળિયો છે. તો પણ એ બધાથી મારા વિચાર કશા ફર્યા નથી. એકપક્ષી ગ્રંથનાં એવાંજ પરિણામ હોય એમ હું પ્રથમથીજ જાણતો હતો. લોકોના એ બધા ધિક્કાર અને અપમાનનું સાટું માત્ર એક શાળાપત્રના વિવેચન વખાણથીજ વળી ગયું હતું. કાવ્ય કરતાં વિષય પસંદગી લોક દૃષ્ટિએ અજાણ્યામણી નીવડી. શાળાપત્રે કાવ્યના રસનીજ અધિકગતુતિ કરી છે. એમ બંને પ્રયત્ન વિષય છતાં લોકોની જાહેર વાણીથી જે માહું લાગેલું તે શાળા પત્રની જાહેર મુતુથી બુંસાઈ ગયું હતું. જો કે શાળા પત્રની મુતુ અને લોકનિંદા એક ધોરણ ઉપર નહોતી, એકે રસને વખાણો, ત્યારે બાજુએ વિષયને વખોડ્યો. મુતુતિ તથા નિંદાના આમ જૂદાં કારણ છતાં મારા મનથીતો એ બંને મારોજ રચનાનાં પરિણામ હતાં. તેથી નહારા પરિણામ સામે સારા પરિણામે આનંદ આપ્યો. એકપક્ષીને સર્વ પક્ષી બંને ગ્રંથો પોત પોતાના વિષયલક્ષને યથાર્થ વીંધે-પામે તો બંને પ્રતિના ગ્રંથો ઉત્તમ છે. બંને પ્રકાર સારા છે. એવું જાણી મેં આ પ્રસંગે વિષય ચુંટણીમાં આપું પસંદ કર્યું. બાકી કાયરતા, બલ કે વિચાર ફરવાનાં કશાં કારણો બન્યાં નથી.

૭. ટુંકા ટુંકા નિર્ણય છે તેથી અરસીકને વિશેષ માહું લાગવા સંભવ નથી. નહોતો રસીક પુરુષા તો સ્પષ્ટ જોઈ શકશે કે જે વિચારને બોધ સુબોધ ચિંતામણીમાં છે તેવાજ સુધારાના વિચાર આમાં છે. આ કાંઈ વાતી. નાટક કે ઇતિહાસ નથી. આપણ એક દૃષ્ટાંતીક સુબોધ ચિંતામણી છે. પરંતુ આમાં પ્રતિપક્ષના પુરાવા લખી બે મત યોગ્યેણ કર્યા છે, તેથી આ કાવ્યજાના પાંચશેરી અરસીક પિછાણી શકે નહોં.

૮. પૂર્વપક્ષ તથા ઉત્તર પક્ષ એમ બંનેના પુરાવા રજૂ કર્યાં છે. તેમાં એક નિર્ણય મારો નહીં એમ સમજવું જોઈએ. તથાપિ કેટલાક અન્યોન્ય વિરોધી છતાં તે બંને ખરા હોય એવા પણ દોહરા આમાં છે. કેટલાક પાત્રભેદ, કેટલાક કાળભેદ તથા કેટલાક ક્રિયાભેદ એમ પ્રથક પ્રથક ઉપાધીથી વિરુદ્ધતા બતાવે છે. પણ એ બંને ખરા હોય છે. આવા એક એકથી વિરુદ્ધ મત જોઈ અસાનીઓ તેનાં કારણ સમજી શકે નહીં, ને એમજ બોલેજે આમ કાં ક્યું ક્યું બોલે? તો તેને માટે ફરી કહું છઉં કે આમાં બે જાતનું ક્યું ક્યું બોલાયું છે. એક જાતનું તો એવું કે બે મતમાંથી એક ખરો ને એક ખોટો. બીજા પ્રકારમાં વાદી પ્રતિવાદી બંને સાચા છે. પેહેલો પ્રકાર ગોઠવવાનું કારણ બે મત સાથેજ પ્રદર્શિત થઈ બિજાબિજનો ચિતાર આપે. અને બીજામાં તો બંને તકરાર સત્ય હોવાથી તે દાખલ કરવીજ જોઈએ.

“હું શું દોષ સરકારને? નથી પ્રજામાં તેજ.”

તથા “ઉપદ્રો વધુ સરકારને, જ્યારે પ્રજા અઠીક.”
એ બંને સિદ્ધાંતો પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, છતાં બંને સત્ય છે. આમાં પાત્ર ઉપાધીથીજ વિરુદ્ધતા દેખાય છે. પ્રજાને કહીએ સરકાર શું કરે? તમારામાં ક્યાં માલ છે? એ ઉપદેશ પ્રજાની જાગૃતિ અર્થે જોઈએ. પણ સરકાર પ્રત્યે એમ કહેવાનું નથી. ત્યાં એમ બોલવું ઘટે જ પ્રજા મૂર્ખ છે ત્યારેજ તારે વધતી સંભાળ લેવી જોઈએ. રોગ પારખી ઔષધ આપવું ઘટે. એકદંદ ઉપર બધાં ઔષધો કામનાં નથી. વિદ્યાથી કાયદા તેમ જોર કાયદા પણ થાય. તેને ઉદ્દેશી સ્ત્રીઓ સુધરે કે બગડે બંને સિદ્ધાંતો લખ્યા છે. ક્રિયા અને પાત્ર દોષથી બિગાડ પણ થાય. આશા સુખદ અને દુઃખદ વગેરે ધણી તકરારી બીના એકપક્ષી થઈ શકે નહીં. કાળ, પાત્ર, ક્રિયા વગેરે ભેદથી બંને પરિણામ આવે. માટે બંને મતનાં હિમાયતાઓના પુરાવા દાખલ કર્યાં છે. તેમજ સુધારો ધીમે ધીમે કરવો કે યાહોમ કરવું, કરી શકીએ તોજ

બોલવું અને બોલાય એટલું બોલવું તો ખરું વગેરે ઘણી મત ભેદની બાબતો છે. સુધારા સંબંધી આ ચાર મત બહુ અર્થાત્થા છે. ગુજરાતી અને રાસ્ત જેવા પત્રના વિદ્વાન ઝંડીટરો એ વિષે બહુ બોલ્યાછે અને વખત આવ્યે બોલે, ભલે. પણ જ્યાં મતભેદની વાત આવી ત્યાં આ લખનારે પણ એક મતમાં હોય. તોપણ કોઈ પક્ષ નહિ ખેંચતાં બંને બાબતો ગોડવી છે. ધોમે ધોમે કરવું તથા યા-હોમ કરવું બંને કૃણદાયક છે. સાધન સારાં હોય તો બંને પ્રયોગ કૃણીભૂત થાયછે. ચોરી, બળિચાર વગેરે દુર્ગુણનો નિષેધક બોધ કરનાર પોતે તેવા ગુન્હા કરેતો પોથીમાંનાં રોંગણાં, કહેનેકા કરનેકા નહીં, ચડો ખેટા શૂળીએ રામજી ભલા કરેગા વગેરે કહેવતો તેવા પર લાગુ થઈ શકે. બાકી કર્તવ્યનો બોધ કરનાર ગમે તે ઉપદ્રવથી બાધેલું કર્તવ્ય ન કરી શકે તો ત્યાં તેવી હીણી કહેવતો લાગુ ન થાય. તેવા બોધકો નિર્બળતા કે દુઃખ અમવાની ન્યૂનશક્તિથી તેવું ન કરી શકે, તે ઉપરથી તેઓ પારકાં છોકરાને જતી કરનારા સ્વાર્થી ડગ ઢરતા નથી. તેઓ તેવા વિશેષણને પાત્ર નથી. તેઓ બહુ બુઝીને કે હોંસે હોંસે વિદ્યા વિરુદ્ધ કરતા નથી. તેમ બોધીને બીજાને જતી કરવામાં તેમને ખાતરી લાભ નથી. તેમની પ્રશંસા ન થાય એ સ્વભાવિક, પણ નિંદા થવી ઘટીત નથી. ખરું બોલવું તેપણ કાંઈ પણ નુકસાન ભોગવવાના કૃણવાળું છે. કર્તવ્યમાં સૌસમાન નજર હોય. પુણ્યના ગરીબ બોધક કરતાં રાજા જેવા શ્રોતા વધારે પુણ્યદાન કરી શકે. તેટલું રંક બોધકે દેવું અને ન દે તો ડગારો કહેવા એતો એક જુલમ છે. સુધારો જુલમ નથી. તે સત્વગુણથી જન્મી-મિચત રહી વૃદ્ધિ પામશે. બધા લોકોના વિચાર સારા થવા જોઈએ એજ સુધારાનો બોધ છે. પણ તેથી બધાઓ તેવું બધું કરી શકવાના નથી. કરવાનું તો સગવડ, શક્તિ, સાધન વગેરે ઉપર આધાર રાખશે—રાખશેજ. સૌની પ્રકૃતિ બિન્ન બિન્ન છે. મંદ, મંડ,

સામાન્ય વગેરે પ્રકૃતિ પ્રમાણે કાર્યો દેખીએ છીએ. બાલ-
વામાં પણ એમજ છે. બાલાય એટલું બાલે છે ને કરાય
એટલું કરે છે. કાંઈ ખાતગી સ્વાર્થ કે કાપટ્ય હોય તો તે
ગુપ્ત છે. પણ રા! આ તો બહિર્ગમન થાય છે. અ વિવાદ
ગંભીર અને મહત્ત્વ છે. એનું વિવેચન બીજે પ્રસંગે.

૯. આ લખતારનું આ ત્રીજું કાવ્ય છે. અરૂં ગણીએ
તો બીજું છે. પ્રથમ કાવ્ય સુખાદ્ય ચિંતામણી પ્રસિદ્ધ થયે
બે વરસ વીત્યાં છે, અને તેટલી મુદતમાં શક્તિ ઉપરાંત—
ધાર્યા ઉપરાંત યશલાભ થયો છે. એ કાવ્ય વિષે વિદ્વાનોના
ધણા સારા મત પડ્યાં છે. પુસ્તકમાં એવાં સર્ટિફિકેટો (કે-
ટલાક તો વળી નિંદા બાગ તથા મુતિ બાગજ ઉતારી લે
છે.) દાખલ કરવાનો રીવાજ હાલ ચાલ્યો છે. પણ તેમ
કરવું મને ગમ્યું નથી. મુંબઈ સમાચાર, રામગોક્તાર,
કેસરિંદ્ર, નૂરએલમ, બુદ્ધિપ્રકાશ, વિજ્ઞાન વિજ્ઞાસ, તથા
સ્વદેશ વત્સળતા વિદ્વાન એડીટરો, તેમજ રા. બા. ગોપાલ-
જીભાઈ, રા. સા. મહીપતરામ, રા. સા. લાલચંકર અને
કવીશ્વર દત્તપતરામ વગેરે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોએ એ કાવ્ય સા-
મગ્રીરંતિ વખાણ્યું છે. પણ એ સર્વના સંક્ષિપ્ત વાર્તિક ક-
રતાં ગુજરાત શળા પત્રના વિવેચનથી મને અધિક હર્ષ
થયો. એવું રસીક-માનદ-હૃદ્યું વિવેચન રા. નવલરામે અ-
ગાઉ કાંઈ પણ બીજા વિષે લખ્યું હશે એમ મેં માન્યું ન-
હી. જો એ કાવ્ય વિદ્વાન વિવેચક નવલરામભાઈને ન
મોકલ્યું હોત તો મારા મનની હામ મારા મનમાંજ રહેત.
પરોક્ષા કાંતવા એમને બેટ મોકલ્યું તે સફળ થયું. જો કે એ
વિવેચકે કડવું લખવામાં કે મેણાં મારવામાં કશી બાકી
રાખી નથી. વિરૂદ્ધ પણ ઘણું લખ્યું છે. તથાપિ એ બધું
મારા મત કે વિષયશૈલી માટે બન્યું છે. પણ કાવ્ય માટે
નહીં. મારા સુધારાનાં વિચારો ગમે એવા ગાંડા હોય, અ-
થવા મારી કલમ તોછડી, ઉદ્વેગ કે અસત્ય હોય પણ એ

અથવા પુરાવા કાવ્ય સામે નથી. કાવ્યની રસીકતા સામે એ દરીઆ નથી. મતભેદમાં મારો કે વિવેચકનો મત ખોટો હોય, કદી કાલે મારો મત ફરેતો ખીન્ન મતનું લખી શકાય. પણ કવિતા—પેંત્રી જનગૃત જીવંત અસરકારક કવિતા, જે ગમે તેવી વહેમી કે ખોટા મતવાળી હોવા છતાં જગત્માં કાયમ જીવતી રહેછે તેવી શક્તિ ઉપર મારો લલુતા રહેછે. કોઈની એવી કવિત્વશક્તિ ઉપર મારો અધિક મોહ છે. હું એવી કવિતા કરી શકું છઉં એમ તો હજી નહીં પરંતુ એ દ્વારે પહોંચવા ઉત્સાહ છે. મારી કવિતામાંથી મારી એ હાંશ પ્રદર્શિત થાય છે એવું સાંભળી મારી ઉલટ વધી છે. લોકો કે વિદ્વાનો મારા મત વિષે ગમે એટલું ખોટો, મારું જ્ઞાન થોડું કહો, મારી અવસ્થા નાની કહો પરંતુ એનો હર્ષ શોક નથી. તે તો ફરશે, કોઈ કાળે જ્ઞાન વધશે, કોઈ કાળે વૃદ્ધતા આવશે, કદી આજથી વિરુદ્ધ મતમાં જવાશે, પરંતુ ગદ્ય કે પદ્ય લખાણમાં માલ છે કે નહીં—જીવ છે કે નહીં તે વિષે લોકો કે વિદ્વાનોના વિચાર જાણવા કાળજી છે. માનની જાત ગમે તે હોય પણ તે હુંઓ કે સરસ જોઈએ. તેમ હોય તો ક્યાંઈ પણ તેનો અપ જાગે. દેહરૂપી ઉપાધી ગમે તે પ્રકારની હોય—એતો ફરે. પણ માંહો આત્મા છે કે નહીં તે જોવું જોઈએ. આત્મા હોય તો ખીજી ઉપાધીઓ જખમારેછે, અને આત્મા ન હોય તો જડ કેવળ નિષ્કળ છે. લખાણમાં માલ ન હોય તો તેમાં નાહક સમય ખોવાનું પ્રયોજન નથી. ખીજા ઘણા લખનારા છે. લખવાના કામથી હાલમાં લાભ કે બહુ કીર્તિ નથી. તો બ્યર્થ સમય શું ખોવો? માથે ઠોક પડે તોય લખી વખત ગુમાવવો એ કામ નવરાનું છે. સદાકાળ એવી નવરાઈ રહે નહીં.

જેમાં સત્ય કે સુનીતિ હોય તેજ કાવ્ય એવો કાવ્યશાસ્ત્રનો નિયમ નથી. કાવ્યનો આત્મા રસ છે અને વૃત્તિ

જનગત કરવી કે અસર કરવી એ એનું કૃળ છે. કોઈપણ માર્ગસૂત્રો વિશેષ મત સર્વમાન્ય થઈ શકે નહીં તો કોઈ કાવ્યમત સર્વ માન્ય ક્યાંથી થાય ? પણ રસીકતા સર્વ-માન્ય થઈ શકે. વસ્તુતઃમત એ કાવ્યથી પ્રથક વિષય છે. રસ અલંકારના વિભાગ પાડી જાણે કે કવિત્વ વિના કવી પાસે અભ્યાસ કરે તેનાથી પણ સારી કવિતા થઈ શકે નહીં. ટ્રેનિંગ કાલેજના વિદ્યાર્થીઓને કવી દલપતરામ કવિતાનો રતિ ચિખ્ખવતા, પરંતુ તેના બધા કવી થયા નથી. અને હાલના તથા અગાઉના ઘણા અશિખ્ખાઉ મનુષ્યો સારી-રસીક કવિતા કરી શક્યા છે. જે કે વચ્ચેને ક્યાં ક્યાં શરીર ઉપર ગોડ વાં તેનો સામાન્ય રતિ સર્વ જાણે, પરંતુ હંચા વચ્ચેની વાત ન્યારી છે. બહુ ટાપટીપ ન જાણે તોય શું ? મૂલ્યવાન હંચાં વચ્ચે ભભકી ઉઠે છે. જેમ ઘણા વિદ્વાનો ગ્રંથો વાંચી વાંચી ડીક્ષનેરી બનાવે છે તેમ કેટલાક વિદ્વાનો અભ્યાસે અલંકાર શાસ્ત્ર લખી શકે. પણ તેથી તે રસીક કવિતા બનાવી શકે નહીં. અને કવીપણકહેવાય નહીં.

અનાગરત્વનો દોષ મારા કાવ્ય વિષે નીકળ્યો એજ દોષ મનન કરવા યોગ્ય નીવડ્યો. મત વંદાયો કે નીંદાયો પણ તે નવીન નહોતો. ઘણાઓનું કહેલું મેં ફરી કહ્યું હતું. જે કે એવું ફરી ફરી કહેવા જરૂર છે. રસ, પદ્ધતિ ફેરવી કહેવાય તો નવાન લાગેજ.

કેળવણી ખાતાના મેહરવાન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને એ પુસ્તક મેં જુક કમીટીની તપાસ માટે આપ્યું હતું. ગુજરાત જુક કમીટીના બધા મેંબરોએ એ કાવ્ય પસંદ કર્યું. માત્ર એક અંગ્રેજ વિદ્વાને નાપસંદગી બતાવી છે. પરંતુ તેનો લાંબી પ્રસ્તાવનાની નિષ્કૃણતા અને મતની લોકમાં અપ્રિયતાને લીધેજ, કાવ્ય સામે નહીં. રા. સા. મહીપતરામ તથા રા. બ. ગોપાળજી ભાષ્યએ દોહરા ઓપાઈ વગેરે છંદોમાં એવું કાવ્ય રચવા કહ્યું હતું, પણ નવબરામ તો

ગરબીમાં લખ્યું તે ઠીક કીધું એમ કહું. આ મતભેદ તે કાંઈ રસ વિષે મતભેદ નથી. આ કલમમાં આત્મપ્રશંસા જેવું કોઈને જણાય તો તે સ્પષ્ટ ક્ષમા માગું છઈ. નવ-તાને ખાતર તો મેં વિદ્વાનોએ લખેલા ફકરા ઠાંક્યા નથી, પરંતુ મને થયેલો હર્ષ ખતાઓ છે. મારી ગરીબ વૃત્તિ એથી છકી જશે એમ ન ધારવું. અને જે આડું લંબાણ થયું, તે તો કાવ્યનું મેં માનેલું સ્વરૂપ ચિતરવા થયું છે. મારા મત પ્રમાણે હું કોને કવી ને કવિતા કહું છઈ તેનું ગ્રાંખું ચિત્ર માત્ર આપ્યું છે. તેમ કરવાની જરૂર હતી. કેમકે હમણાં કવિતા વિષે બહુ ખોટી સમજણ ચાલે છે.

૧૦. વૈદ શતસહી જેવડું સાતસો દૃષ્ટાંતિક દોહરાનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં આજસુધી બહાર પડ્યું નથી. આપણા બિ હૈયાત કવિશ્વરોએ કેટલીક દૃષ્ટાંતીક કાવ્ય રચીએ, અને શામળશતસાઈ નામે એક ગ્રંથ બહાર પડ્યો છે, તથાપિ આ સ્વતંત્ર વિષય ઉપરજ એ સ્વતંત્ર પુસ્તક નથી. શામળશતસાઈમાં બધું દૃષ્ટાંતીક નથી. રા. અંબા-શંકર મહાશંકર બેટુ સાહિત્ય લતિકા બહાર પાડીએ, તેમાં કેટલાક એવા દોહરાએ, તથાપિ તે ઉપરજ એ પુસ્તક નથી. વળી દોહરાની સંખ્યા થોડી છે. સાહિત્ય કાવ્યના ગુજરાતી ગ્રંથોમાં આ નવીનતા ઉત્પન્ન કરવાની વૃત્તિ તેથીજ મને થઈ. રસીક પુરૂષો મારી વૃત્તિને ઉત્તેજન આપશે એવી અભિલાષા રાખું છું.

૧૧. હાલમાં ગુજરાતી ભાષામાં કુંગાળ લખાણ બહુજ વધી પડ્યું છે. આ કાંઈ મારી એકલાનીજ ફરીઆદ નથી. સારા સારા વિદ્વાનો એ વિષે ખેદ ખતાવે છે. થોડી મુદતથી સારા ન્યુસ અને ચોપાનિઆમાં કુંગાળ કાગ-ળીઆં વિષે પોકાર વાંચું છું. વિદ્વાન અધિપતિઓ જ્યારે એક અવાજે પોકાર મારે છે ત્યારે તે વાત ખોટી

કેમ હોય ? એ સમર્થ અગ્રેસરોમાં મારો તો એક નબળો
 અવાજ છે કે અબાણુ અધુરા અરસીક લખનારા બ્ધ
 વખત ગુમાવે છે. જમાના જમાનામાં રૂઢી પ્રમાણે વા
 વાય છે. તેમ હાલ આ એક ઘેઝઘાનો વા વાયો છે. રે
 ભુંડો વા વાયો છે. ખચીત ગુજરાતી મૂર્ખ જીવાનોમાં આ
 કાળે શાળાપત્રનો પેલો આચારીઓ હડકવા પ્રસાર પામ્યો
 છે. કાવ્ય, નાટક, નિબંધ વગેરે તે તે વિષયના જ્ઞાન વગર
 મૂર્ખ લખનારા લખે છે. છપાતીઆની સંખ્યાનો સુમાર
 નથી. આ સુધરેલો કુધારો દેશને હાનીકારક છે. પ્રજાપણ
 એવી અપદ છે કે સારા ને નરસા બંને લખનારને એક
 અક્ષે મુંડે છે. હંડખીજીનો પ્રચાર એટલો વધ્યો છે કે સારા
 લખનારને પણ તેમ કરવું પડે. વિલાયતમાં લખનારા
 લાખો રૂપીઆ કમાય છે. અહીં લાખો પાછ પણ મળવી
 મુશ્કેલ. દલપતરામ જેવા લોકપ્રિય કવિના ગ્રંથો પણ
 શ્રીમંતોની મદદ વગર ન છપાય એ કેટલી પતિત દશા ?
 લખાણની આવી તડાતડીમાં મારા જેવાનું શું ગણું ?
 સારા લખનારા કામ પડ્યું મૂકે છે અને કુંગાળ કાગળીઆં
 રાજ્ય કરે છે. એ કાંઈ કમાઈનો સારો આત્મરદાર ધંધો
 નથી. એટલા ઉપર નિર્વાહ માટે કોઈ સચ્ચરી રાખી શકે
 નહીં. સંપૂર્ણ લક્ષ સિવાય કામ સાઈ ન થાય. પરમાર્થનો
 ડોળ ધાલનારા થોડીવાર ઝળકી પાછા વિરામી જાય છે.

હું ધ્યાન આપીને આજ દશ વર્ષથી વિવેચનો વાંચું
 છું. તે વિષયમાં શાળાપત્ર પેહલે નંબરે ઝળક્યું છે એમ
 સ્વાનુભવથી કહું છું. એવી હંચ વિદ્વતા, યથાર્થ પ્રયત્ન-
 રણ ને સ્વભાવિક તથા અભ્યાસિકી રસીકતા બીજે ક્યાંઈ
 જોઈ નથી. એવા વિદ્વાનને હાથે એક નિરાળું લખાણ
 વિવેચનનું માસીક નીકળે અને તે ન્યાય આપે તો ગુજ-
 રાતી બાપાની દશ સારી થાય ખરી, તે વિના હાની થઈ

છે અને હજી વિશેષ થશે. વિદ્યાને શિરે ચિંથરીહું લખાણુ એક આપ છે. આથી કોઈને માફું ન લગાડવું, અને આમાં આત્મપ્રસંશાનો નીચ હેતુ ન સમજવો.

૧૨. આ પુસ્તકમાં બધા દૃષ્ટાંતિક દોહરા હોવાથી તેની નીચે ટીકા આપવાની જરૂર પડી છે. કેટલીક કહાણીનાં પરિણામ દોહરામાં ટાંકેલાં તેની વૃદ્ધિ નીચે આપી છે. ઘણાં દૃષ્ટાંતોની સ્ફુરણા વાંચેલા સંસ્કૃત શ્લોકો ઉપરથી થયેલી ત્યાં તે શ્લોકો ટાંક્યા છે. તેનું કારણ એક તો એકે રક્ષકવૃદ્ધિવાળાને જીવતા ઉપર વધારે વિદ્યાસ ખસે. અને બીજું ઉત્પ્રેક્ષા મારી પોતાની નવીન છે એમ ડોળ ધાતવાની જરૂર નહીં.

૧૩. સુખોદ્ય ચિંતામણીકાવ્ય વખતે ઘણાંએએ ઘણી શિખામણુ આપી ઉપકાર કર્યો છે. તે રીતે આ વખતેપણુ વિદ્વાનો તરફની આશા રાખું છું. જો કે એ શિખામણુ માનવી તે મારા મત ઉપર, અને અમલમાં આણવી તે સગવડને શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે. તે માટે અયોગ્ય ઠપકો દેવાનો કોઈને હક નથી. કોઈ પણ મતભેદ માટે ખેદ કરવાનું કશું કારણ નથી. પણ અસભ્ય હુમલો કે અસભ્ય તહોમત માટે શોક થાય ખરો. “મને માન્યવર્ગ ખાલે તેવી હંચી ભાષા લખતાં ન આવડી માટેજ ગામડીઆઈ પસંદ કરી. પણ ગામડીઆઈ મને ગમે છે એવું ખોટું બહાનું બતાવી ન આવડવાનો દોષ છુપાવ્યો.” આવું શાળાપત્રનું આજ તે મને અસભ્ય લાગ્યું હતું. સુખોદ્યચિંતામણીના વિવેચનમાં ઘણા ખોટા દોષ કાઢવામાં આવ્યા છે. તે વિષે કોઈ સભ્યતાથી જાહેર વિવાદ ચલાવવા માગે તો તેમ કરવા ખંતી છું. પરંતુ ગાયની લાત સામું ન જોતાં દુધ સામું જોવાની કહેવતે એ ઉભરો મંદ કર્યો. ધાર્મીથી વધતું દુધ મળતું જોયું. બાકી મતભેદથી હર્ષ શોકનો સં-

બન નથી. નમ્રતાથી વિવાદ થાયતોજ સાંપરિણામ આવે.

૧૪. છેવટ રૂઢી મુજબ હરકોઈ પ્રકારના દોષ માટે વિદ્વાનોની ક્ષમા ચાહું છું. જેવું મને લાગે એવું અને બોલાય તેટલું શુદ્ધ-હૃદયથી બોલું છું. ભાસે એટલું બોલવા અને બોલાય તેટલું કરવા હું માથે લઈ શકતો નથી. આમાં ફડાકા માર્યા તેમાં પણ વળી દોષ હશે. પણ સુસ્ત સાર ગ્રહણ કરશે. વિદ્વાનમંડળને વિનય પૂર્વક અભિવંદન કરી વધી ગયેલી પ્રસ્તાવના પુરી કરું છું. નવું લોહી કે અસ્તાન ઉપાધીથી દોષ આવ્યા હશે તો તે સભ્ય ચર્ચાથી સુધરશે. સુબોધચિંતામણી પ્રસિદ્ધ થયા પછી વિદ્વાનોનો સારો મત, અને પ્રજામાં સારી ખરીદી, એ બે આનંદ-દાયક પરિણામ નીવડ્યાં, તેવાં આમાં નીવડવાની ઉત્કંઠા રાખું છું. બવનુ.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
સુધારાવિષે...	૩ થી ૧૫
ઉત્સાહ.....	૩, ૪, ૧, ૬, ૧૦
મંદતા.....	૫, ૬, ૭, ૮
સ્ત્રીસંસાર...	૧૫ થી ૩૪
સ્ત્રી પ્રશંસા.....	૧૫ થી ૧૬
સ્ત્રી મોહ.....	૧૬ થી ૨૧
સ્ત્રી નિંદા.....	૨૧ થી ૨૩
વિધવા.....	૨૭ થી ૨૬
સંસાર.....	૩૦ થી ૩૪
ધર્મ.....	૩૫ થી ૫૦
વૈરાગ્ય.....	૩૬, ૩૭
દિલાસો.....	૩૮ થી ૪૧
કુતૂહલ.....	૪૨ થી ૪૫
દાન ..	૪૫, ૪૬
જનસ્વભાવ ..	૫૦ થી ૬૧
સ્વાર્થ.....	૫૦ થી ૫૨
પ્રીતી.....	૫૨ થી ૫૪

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મનવૈચર્ય.....	૫૪ થી ૫૬
રેહી.....	૫૬ થી ૫૮
પ્રકૃતિ.....	૫૮ થી ૬૧
રાજ્યઅનેસરકાર...	૬૨ થી ૬૭
રાજ્ય.....	૬૨ થી ૬૪
મિષ્ટિશા.....	૬૪ થી ૬૭
વિદ્યાતથાકવિતા...	૬૮ થી ૭૩
વિદ્યાઅળ.....	૬૮ થી ૭૦
કવિતા...	૭૦ થી ૭૩
સજ્જનદુર્જન ..	૭૩ થી ૮૪
સજ્જન ધૈર્ય.....	૭૩ થી ૭૬
અળનીઅવળાઈ.....	૭૮, ૭૬
અળનિંદા.....	૮૦ થી ૮૪
દુઃખવિષે.....	૮૫ થી ૮૮
વેહુમવિષે.....	૮૯ થી ૯૧
પ્રસ્તાવિષે.....	૯૧ થી ૧૦૧
સમાપ્તિ...	૧૦૨

ઉપોદ્ધાત.

- તુલસિદાસ કવિ મમ ગુરુ, જે કૃત રામચરિત્ર;
 વાંચી હૃદયે શિશુ વયે, પ્રગટ્યું કાવ્યરમિ ચિત્ર. ૧
 વંદ જિહારી શતસહી, નહીં તે સમ મમ કાવ્ય;
 સૌંજ કળા શશિનીય પણ, ક્યાંથી સૂર્ય પ્રભાવ? ૨
 કાવ્ય કૃશળતા છે નહિ, તો પણ કાવ્ય કરાય;
 લાગે તો તિર ગણિય હું, નહિ તો થોયું ગણાય. ૩
 પ્રભુ પ્રસાદ ઉરતાદ વણ, કવ મુરોદ બરેબાદ;
 નાદ ધરે હિણુ શ્વાદ કવિ, એ ઉત્પાદ કિસાદ. ૪
 પરમ ધરમના મરમથી, કાવ્ય કરમ નિર્માણ;
 નરમ ગણીય ગરમ વચન, બેદ ભરમ જે જાણ. ૫
 સાહિતમાં* માહિત નથી, ત્રાહિત કરજો માફ;
 નિજ હિત અનહિત હેતુ નયિ, હેતુ દેશહિત સાફ. ૬
 છે સુખકંદ સુધા ઝરો, કવિતા છંદ પ્રભંધ;
 પણ ન લહે આનંદ એ, મતીમંદ જનવંદ. ૭
 કાવ્ય તરંગ પ્રસંગથી, અંગ અભંગ ઉભંગ;
 જંગ દંગ અતિ વ્યંગથી, કંઈ ન રંગમાં ભંગ. ૮
 કાવ્ય ગાઈ સુખદાઈ મેં, કાંઈ જુદાઈ ન ભાઈ;
 તોછડાઈ સરસાઈ નયિ, છે સુધરાઈ ભભાઈ. ૯
 મન મુદીત જન હીતથી, જીત પ્રીત નયિ ચિત્ત;
 વિત નિમિત્ત રહીત આ, કંઈ વિદીત કથીત. ૧૦
 સૌમાં ભણિ જઈ હણિ મળી, લણિ લણિ લાગું પાય;
 પણ રૂઢિ આંધણિ નવ ટળી, બળિબળિ બોલિજવાય. ૧૧

૧. કાવ્ય પ્રતિનું ચિત્ર -હૃદયમાં આજેખાયું. ૪-રસનો
 શ્વાદ ન પારએ તે હિણુ શ્વાદ કવી. *સાહિત્ય. ૮ જંગદંગ-
 કુસંપચિત્ત. અતિઅંગ-બહુ જૂઠું, બહુ મશકરી ૧૦ મુદીત-
 પ્રસન્ન. વિદીત-પ્રસિદ્ધ. વિત નિમિત્ત રહિત દ્રવ્યના બાના
 વિના, વેપાર તરીકે નહિ.

દેશ હીત ઉદ્દેશથી, દહું ઉપદેશ હમેશ;
 શુભ આવેશ^૧ પ્રવેશ આ, દ્વેષ દિલે નયિ લેશ. ૧૨
 ધો નિંદે નાદાન જન, આપિ અશુભ અપમાન;
 દેશ હિતે યુક્તતાન રહિ, ન ધરું કાન તોફાન. ૧૩
 ભુમિ ભારતિ રતિહીણ^૨ થઈ, આરતિ^૩ અમિઅમિ અનૃપ;
 રતિભાર^૪ ન રતિ^૫ દેશિની, ઉલટી વિરતિ^૬ અશુભ. ૧૪
 ભણિ ગણિ જો જગદણિ ભણી, ઘણિઘણિયાત વિચાર;
 દેશ પિડા ગણિ આપણી, હણી નાખ નિર્ધાર. ૧૫
 તાણિ અંત પર્યંત નહિ, કરો તંત અત્યંત;
 ગ્રંથ પંથ સુખવંત ગણિ, ધરો અંત ધીમંત^૭. ૧૬
 કાન ધરે નહિ કાંઈ પણ, કર્યા કરો ઉપદેશ;
 મુળમાં ન મળે માટિ પણ, સાસરિએ સંદેશ.^૮ ૧૭
 શક દ્વિજને શિખ આપતાં, ગાળ લિધી મેં આઈ;
 લાત અમ્યા વિજયુય પણ, તો આમાં ન નવાઈ. ૧૮
 ગાળ દિયે નહિ સુસ્ત જન, મૂર્ખ તણી કહે માફ;
 શંખણિના લાગે નહિ, ને સતિ દે ન શરાપ. ૧૯

૧ ક્યાંક પણ આવેશનો પ્રવેશ હોયતો તે હિતબુદ્ધિજન્યજ
 સમજવો. ૨ કાંતિહીણ. ૩ પીડા, દુઃખ. ૪ જરા પણ.
 ૫ પ્રીતિ. ૬ વૈરાગ્ય-અપ્રીતિ. ૭ બુદ્ધિ માન. ૮ ઘણી
 વિના સાસરે સંદેશો મોકલે તે ઘેલીજ કહેવાય. તે
 પ્રમાણે કૂળ રૂપી પત્ની પ્રત્યક્ષ નથી તોય વાણી રૂપી
 સંદેશો મોકલો. એવા ઘેના યાઓ. અર્થાત્ કૂળ થાય
 કે નહિ તેની દરકાર વગર કરવું કરો. સંદેશો નિષ્કૂળ રહે
 એમ ઘેનીને વિચાર નથી. તે પ્રમાણે તમ પણ સકૂળ
 નિષ્કૂળના વિચાર તજ દો. સાફ લાગે તો મંડો. અરો
 બકિત હશે તો રવતઃ કૂળ કાંઈ વાર થશે.

કદળિ પ્રમંથ.

❖
❖ ❖ ❖ ❖ ❖
{ રૂં ખ કું ખો જ ખ દાં દધિતાગ મજે }

ક
મ
શે
લ
ક

{ રૂંચક હોન ત પુ સ્તક વાંચી જીએ }

રિ
ક
વી
રિ
સ

{ રૂંધમુ નેડિય તે અથડાવું નહોં }

સ
ર
ટ
લ
ડ

{ રૂં ક વ્ય કા યપ્રિ ને પદ વંદિ પછી }

મ
ત
જો
રુ
પ

દુભિલા છંદ.

પુરૂષોત્તમને પદ વંદિ પછી
પુરૂષોત્તમને પ્રિય કાવ્ય કહે;
ઉત્તરે રસતે અથડાવું નહોં
ઉત્તરે રસતે ચડિને સુધરે;

અરિદીકરિ પુસ્તક વાંચી જીએ
અરિદી કરિ પુત્ર નહીં ઉચરે
કળશે ન કદી દધિ તાગ મજે
કળશે ન કદી ખજા ખોટું ખરે.

મંગલાચરણ.

દોહરા.

જગ કારણ તારણ તરણ, મરણ નિવારણ હશ;
અશરણ શરણ કુલણ હરણ, ચરણ નમાવું શીશ.
તુંજ કૃતિ ગતિમાં મુજ મતી, નથી પ્લેગ્યતિ રતિવાર;
જગપૈતિ કર અતિ ઉભતી, વિનતી વારંવાર.
પાપ તાપ સંતાપ મમ, કાપ વિલાપ પ્રલાપ;
દીલ સાફ અશરાફ ગણિ, માફ કર તું જગબાપ.
ન કરે વાર, પરવાર લહ-કરે પ્રભુ વાર સવાર,
વારઘ કપટ વેવારથી, વિનવું વારંવાર.
મંગળ બાવે તે રચ્યો, સધળો મૃષ્ટિ સમાજ;
ગાઉ મંગળાચરણમાં, કર મંગળ મહારાજ.

ગોટીકા પ્રવંધ.

દોહરા.

ઓમ બોમ સમ હામ ક્રમ, હામ દામ મમ ધામ;
ક્ષોમ રેમ ગમ ધામ ધુમ, પ્રેમ સીમ નિમ શામ.
તન મન ધન અન દાન ધન, ધન ધન ધન ધનવાન;
દિન દિન જન સનમાન દિન, પિન દિન મન જિન માન.
કાળ ક્રૂળ શુભ ગાળ મુળ, આળ ગાળ દળ દાળ;
ઓળ ધાળ બળ રોળ ધુળ, બાળ જાળ બળ બાળ.

સ્વસ્તિક પ્રવંધ.

સૃગિણી છંદ.

રે મહારાજ દે દે જરા હામરે!
રેમના પુંજ ને ને જખું નામરે;
રે કળાસાર તું તું રસાળા કરે,
રે હરો માર્ગમાં માર્ગ મારો હરે.

ગોટીકા પ્રબંધનો અર્થ.

અ, ઉ, મ, એ ત્રણ અક્ષરો મળી ઓમ્ થાયછે. પ્ર-
મુતા ઉત્પત્તિ રિયતિને લય ત્રિગુણનો એમાં સમાવેશ થા-
યછે. જેના નિવાસનો અનુક્રમ આકાશ પૈઠે બ્યાપક છે,
તેજ મહાપ્રભુ માંહે હામ દામ તથા ધામછે. તેની ધામધુમ
દ્યા ને ક્ષમા તરફ, તે પ્રેમનો સિમાડો તથા શામ નિયમ-
વાળો છે. અર્થાત્ બહુ પ્રેમી ને સત્ત્વગુણી છે.

જીવેને તન મન ધન અને અજરૂંપી બહુ દાન આ-
પનાર હે ધનવંત તને ધન્ય છે. સદા મનુષ્યોના સત્કાર
રહિત આ એદ્યુક્ત અને દીન મન તારામાંજ લીન માન.

માતના બચરૂંપી શુળને મૂળમાં ગાળી નાખ. કલંક અને
અપકીર્તિ સમુહનો વિનાશ કર. કુટ્ટોને ઓળઘોળ કરી ધુ-
ળમાં રોળ. અને આ તારા બાળકની અંતરજ્વાલાનું જોર
નરમ કરી નાખ.

સ્વસ્તિક પ્રબંધનો અર્થ.

હે મહારાજ જરા હિંમત આપ. હે રહેમના ઢગલા!
તારું જય નામ હું જપું છઉં. હે કળાસાર! સર્વ કળા
કૃતિઓના આદિ કારણ, રસાળા-રસવતી પૃથ્વીના કર્તા!
મારા માર્ગમાં આવીને વસો. જેથી મારો માર્ગ શીતળ
થાય. માર્ગ-કાબરૂંપી માર્ગ.

કદળી પ્રબંધ ત્રિષે.

પુરૂષોત્તમ-ધધર. ઉલટે-આડે, ઉંધે. ફરી ઉલટે-ઉલટ
વડે. ખરિ દીકરી પુત્ર નહીં ઉચરું-સત્ય કહીશ. દીકરી
બદલ દીકરો નહીં કહું. કળશે-પિઠાણશે, સમજશે. પ્રથમ
કળશે-લોટે, કળશેએ. મૂળ શબ્દ કળશ છે. અમારે ત્યાં
રૂઢીમાં કળશે બોલાયછે. તેની તૃતીયા કળશે.

દૃષ્ટાંત ચિંતામણી કાવ્ય.

પ્રકરણ ૧ લું.

સુધારા વિષે.

દોહરા.

ફોહજ યા હોમમાં, કરે કુષ્ટ મરે કોપ;	
લ્યથરના યહોમથી, સુધયો પોપ પુરોપ.	૧
એક શુરો બહુ બહુ કરે, કરે ન એવું હજાર;	
શંકર સહજનંદ બુધ, હતા એકલા યાર.	૨
હિચકારા હિમન વિના, જુએ બધાની વાટ;	
જેમ સિંહ સામે જવા, ઘડે હરણિયાં ઘાટ.	૩
કરો સુધારા સાક્ષરો, ઉઠો દેશિયો આજ;	
સ્વાર્થ મરે પરમાર્થમાં, એક પંથ દો કાજ.	૪
ફરિ ફરિ ઉઠો સુધારકો, ઝટ ન સુધારો યાય;	
જેમ એક ધાએ કદી, કૂંચો નહિં ખોદાય.	૫
બહુ જન દેખી નવ ડરો, કરો સુધારા કાજ;	
ધાન સહસ્ત્ર બસે તદા, ડરપે શું મગરાજ?	૬
મહેનતમાં મંડ્યા રહેા, મંડ્યે પૂરણ યાય;	
મંડિ મકંડે બાંધિયો, સેતૂ સાગર માંય.	૭

૧. પોપ એ કિશ્વનોનો વડો ધર્મગુરુ. તે બહુ જુલમી હતો તેની સત્તા લ્યથરે તોડી લોકોને પુરોપખંડમાં સુખી કર્યા.
૨. શંકર તે કૈલાસપતી નહીં પણ પ્રથમના શંકરાચાર્ય.
૩. સાગરમાં વાનરોએ પુલ બાંધ્યો એવી રામાયણ કથા છે. હિચકારા-બીકણ. તદા-તોય. મગરાજ-સિંહ.

બી ન સુધારા યુદ્ધમાં, ઝપલાવી શુરવીર;
 મૂશળથી શું બિલું પછી-ધરિ ખાંડણિએ શીર? ૧
 દુષ્ટ રૂઢીપર બહુ લખો, લખતાં અસર કરાય;
 વકરો હોય ન વાંઝિયો, કૈંક કમાણી થાય. ૯
 ખંત ધિરજને હિંમતે, કઠણ કામ પણ થાય;
 સગર વંશિએ મુરસરી, લાખ્યા ભારત માંય. ૧૦
 માથું ફેરવે એક તો, કરે ધાર્યું નિજ કામ;
 કપોળ કરશનથી ધુબ્યો, વૈભવ વર્ગ તમામ. ૧૧
 શુરનર શ્લેષે નવ ફેરે, કરતાં સાદસ કામ;
 ગરલ ગળામાં શંભુએ, રાખ્યું રાખી હામ. ૧૨
 કરશનદાસ સમાન તો, કાંઈકજ હિંમતવાન;
 ટોળે વાઘ ન હોય પણ, એક હજાર સમાન. ૧૩
 હેતુ હણાયા રૂઢિના, તદ્દપિ રહ્યો વિધિ વેમ;
 સાપ ગયા પણ લિસરડા-રહ્યા ભૂમિપર નેમ. ૧૪
 છતાં ઉપાયે હિંદુઓ, સંકટ સહે સદાય;
 ધરમાં ધોડું છતાં મુરખ, પંડે પાળે ધાય. ૧૫
 જાગે રોંચા રહિ રહી, જ્યારે જાય તમામ;
 ધેલી ઓરે ઘેશ જવ-ધોરે આખું ગામ. ૧૬
 જડસા મોડા જગથે, વણિ ધોમે બેનાર;
 રાજ્યથી મોડા અડ્યા-અને મેંદ અધાર. ૧૭
 આરંભે લઘુ સર્વ પણ, અંત વધે મતિમાન;
 નદિ નકળે ત્યાં નાંન બહુ, આગળ સૌંધુ સમાન. ૧૮
 દેશ કાળને વરતને, આળે તે સુખિ ભાત;
 પારશિઓ ઝળકાં ઉઠ્યા, હઠિલા હિંદુ પછાત. ૧૯

૧૦. સગર એ સૂર્યવંશી રાજા હતો અને તેના વંશજો ભરતખંડમાં ગંગાને લાવ્યા એવી કથા પુરાણમાં છે.

૧૪. વિધિ એટલે ક્રિયા માત્ર રહીછે. હેતુ હણાયાછે. જવ=જ્યારે. મુરસરી-ગંગા.

અર્થ સરે મિઠું મિઠું વદ્યે, તો કડવિ ન કરે જીભ;
 મરે ગોળથી એહને, વિખ ખવરાવવું શીદ ? ૨૦
 ચિદ જુંડપ લે શત્રુ જો,—સ્વતઃ પરાજિત થાય ?
 ચિદ મે'નત કરેવી પડે, શિતળ જળથી ખસ જાય ? ૨૧
 વિરે અનુકુળ વખત વિના, નહિં સાથે નિર્ધાર;
 લાગે લાકડિ બાંધવી, દાવે સોગઠિ માર. ૨૨
 જંગલિમાં ખરૂં જોલણું, કામ કઠણ કુઃખરૂંપ;
 કરેશનદાસ ખરૂં વદ્યો, ખિન્ન્યા વૈભવો ખૂન. ૨૩
 પગ બાંગલને પાડવ્યે, કામ ન સારૂં થાય;
 લાવે ખખરે મુઆતણી, જે જન રોતો જાય. ૨૪
 નિર્દયની નિંદા લખ્યે, નિર્દય સદય ન થાય;
 પથ્થરને ખચકું બર્ષે, દાંતજ બાગી જાય. ૨૫
 અબણ અજડ જન સમુહને, શું કરેવી જઈ વાત ?
 પથ્થર સાથે રતનને,—પછાડતાં શું લાભ ? ૨૬
 લાગ જોઈ કામજ કરો, લાગ વિના નહિં તાગ;
 લાગે બાંધે લાકડાં, નિકરે કાગનો વાઘ. ૨૭
 ખોટે કામે ખંત જો, રાખે થાય ખુવાર;
 જેમ ખાઈ ઉલ્લંઘતાં, પગ બાગ્યો તેવાર. ૨૮
 કુટલ કાળજ્યાવાનને, શું ઉપદેશ અપાય ?
 ચાળણિમાં નિરે નામતાં,—વેત નિચે વહિ જાય. ૨૯
 મૂર્ખ સાથે માથું કુટ્યે, કેમ સરે ઉદ્દેશ ?
 ડામે કાને નીસરે, જમણે કરી પ્રવેશ. ૩૦
 ખુબ વખાણતાં મૂર્ખને, કામ કાઢિ લેવાય;
 ધરતાં માખણ લાડવો, બેથ પ્રાહવી જાય. ૩૧
 મૂઠ મતી સમજે નહીં, જુએ ન અર્થ અનર્થ;

સ્વતઃપરાજિત—પોતાની મજે હારે. સદય—દયાળુ.

સમુહ—જથ્થો, મંડળ. વેત—તરત.

૨૮. સાતમી ઓપડીમાં વાત છે.

ભેશનિ આગળ જાગવત,—વાંચ્યે મેનત વ્યર્થ. ૩૨
 કાયરને વિરે કાવ્ય રસ, કેમ ચડાવે શૂર ?
 વ્યંડળ પાસે વીનતા, ઝાંખી પડે જરૂર. ૩૩
 બ્રહ્મા સમ સો ગુરૂ મળે, મૂર્ખ ન ચેતે ચિત્ત;
 વરસે અમૃત નભથિ પણ, પથર ન થાય ફલીત. ૩૪
 વિનવિ વિનવિને થાકિએ, પણ નહિ માને નીચ;
 કાળ મીઠ પિગળે નહીં, પાણિ બલે તું સીંચ. ૩૫
 લાયકિ પણ ઝડકી જિધું, તે નહિં થાય સહાય;
 વૃદ્ધ જીવંતીને વરે, પાણિ ટિપું નહિ પાય. ૩૬
 આજમુ ને આજમુ ચિંથે, કામ થાય નહિ તેહ;
 “માર કુતેકુ લકડિ જા”, પણ ક્યમ મારે એહ ? ૩૭
 ક્રોધીને મીઠાં કથન, કહિને શાંત કરાય;
 પાણિ રેડતાં પાવકે, બળતું તરત છુટાય. ૩૮
 કડવાંચી મીઠાં વચન, કરે વધુ વકિલાત;
 હસે એનું મનમાં વસે, બસ્યે હસે નહિ જાત. ૩૯
 કથું ન વળે કડવું કથ્યે, થાય હોય જો તાપ;
 ઘર ન બળે ઉજ્જ્વાલકે, થાય અગ્નિએ સાક. ૪૦
 વાણિ કઠોરથી મનુષમાં, કદિ ન મળે સન્માન;
 મારી કાઢે ધુવડને, ગણિ અપશુકન નિશાન. ૪૧
 મીઠી વાણી પર બધા, કિદા કિદા થઈ જાય;
 પોપટને પાળે પ્રિતે, મધુર વચન મહિમાય. ૪૨
 સમજાવ્યો સમજે ન થઈ, થાય મૂર્ખ મગરૂર;
 વ્યર્થ થયા વક્તા કુશળ, વિભિષણ કૃષ્ણ વિદૂર. ૪૩
 કેવળ દુષ્ટ ન સુધર્યે, પંડિત પણ પસ્તાય;

૩૪. ફૂલે ફૂલે નવેત, યદાપિ સુધા વરસાંહિ જલદ; ()
 મૂર્ખ હૃદય નહિં ચેત, જો ગુરુ મિલે વિરંચિશત. ()
 ૪૩. ત્રિભિષણ રાવણ પાસે અને કૃષ્ણ વિદુર દુષ્ટાધન પાસે.

કાળા મટે ન કોયલા, કરતાં કોટિ ઉપાય.	૪૪
અન અધિકારી અંતરે, અધિક અસર નહિ થાય;	
આરિ જમિનમાં નહિ ઉગે, ઉગ્યું તેય સુકાય.	૪૫
સારો અવસર આવતાં, મરે દુશ્મનો મરત;	
યતાં ઉદય આદીતનો, ઉડગણ પામે અરત.	૪૬
બળે કામ નહિ નીપળે, કળે કામ તે થાય;	
લાડૂની લાજઅ દર્ધ, શિશુને દવા પવાય.	૪૭
પાત્ર વિના પંડીત પણ, શિખવી શકે નહિ પાઠ;	
સારિ શિલા જો હોય તો, ઘડે સુમૂર્તિ સજાટ.	૪૮
બહુ નિદ્રાથી નીચને, પંડિત પણ પીડાય;	
નરકે પથરો નાખતાં, જેમ અંગ ખરડાય.	૪૯
કામ યુક્તિવાળાં ઘણાં, વૃદ્ધ વિના નહિ થાય;	
જેમ છોકરાંથી કદી, નહીં છાશ પીવાય.	૫૦
ઝટપટ જે કરવું ગમે, થાશે ત્યાંજ અમૂર;	
સાતવારે ઉતાવળો, પાછો ફરે જરૂર.	૫૧
કળથી થાય તેવું કદી, બળથી કામ ન થાય;	
આગગાડિયો આગળે, બળદ બળદ ન ગણાય.	૫૨
ફાવે નહિ સાધન વિના, મરે હેતૂ શુભ હોય;	
દેશહિતેચ્છુ અરાખિયએ, હાર આધિ જગ જોય.	૫૩
ખરૂં છતાં વદિએ નહીં, વચન વિવેક વિરૂદ્ધ;	
માને બાપનિ વહુ કલ્લે, થશે જનેતા કૃદ્ધ.	૫૪
કામ સરે ધીરજ વડે, -હૃદય ન રાખ અધીર;	
વૃક્ષ ફળે ન ત્રાતુ વિના, મરે રેડો બહુ નીર.	૫૫
ધીરે ધીરે સુધરશે, ઝટ ન સુધારો થાય;	
શિશુ મુખ આખો લાડવો, મેલો તો મરિ જાય.	૫૬

બળદ-બળ દેનાર. મરત-જખરા. કૃદ્ધ-નાખુશ.

૫૨. અરાખી પાશા સ્વદેશ દાઝથી લડ્યો એમ ઇજ્જતના બુદ્ધકાળે કેટલીક આતુર્યા બોલાયું છે.

નહિ નિપજે નર એકથી, મહાભારત જે કામ;
 કરશનદાશ જીતત નહીં, મિત્ર વિના ધરિ હામ. ૫૭
 ચાલે ત્યાં ચલવે બધા, ચૂપ જ્યાં ન ચલવાય;
 ગરિબ બકરિ ઇદ થાય પણ, વાઘ ઇદ નહિં થાય. ૫૮
 ફકિર ફિરસ્તા બાધવે, કરવે મનુષ્ય બધાય;
 આપ લે તણાં કાટલાં, જૂદાં જેમ જણાય. ૫૯
 લેખક માત્ર લખા કરે, ક્યાંય સુધારો થાય ?
 દવ આજાય ન કાગળે, ગણતરિમાં ન ગણાય. ૬૦
 વચન પ્રમાણે વરતવું, નહિ ફરવું ન કદાચ;
 ચાબ્યા પાનજ જે મુખે, આવળ ત્યાં ન ચવાય. ૬૧
 કહ્યા પ્રમાણે નવ કરે, શિખ દેવે સૌ શાંત;
 ચાબ્યા દેખાડ્યા તણા, જુદા હાથિને દાંત. ૬૨
 જે નર બહુ બકબક કરે, તેથી કામ ન થાય;
 કરડે નહિ તે કૂતરો, જે બશિ બશિને ધાય. ૬૩
 કહ્યા કરે પણ નવ કરે, સુધારકો ધરિ બીક;
 હાહિ ન સાંઠે સાસરું. દે વેલીને શીખ. * ૬૪
 માંડ માંડ કેવું બચું, તો કહે કરો તમેજ;
 કાંટે વળગિ મશીદ જ્યમ, નિમાજ પઢતાં રહેજ. ૬૫
 બને તોજ કંઈ બોલવું, એ જૂડો અવરોધ;
 બણવું બણાય બધુંજ તો, વાહ વાહ ટિક શોધ ! ૬૬
 ફિકર નહીં ન બનેજ તો, પણ બોલવું સદાય;
 બોલ્યા વણ કદિ કોઇના, બોર નહીં વેચાય. ૬૭
 ન બને તોય બનાવવું. હલટિ ડેકડી થાય;
 મરિ લેવાય ન માળવો, વ્યર્થ જીવ વહિ જાય. ૬૮
 કહેનારા તો કહિ છૂટે, વધુ કરે શું વાર ?

૫૯ લોકો બોલવે દેવ જેવાં પણ કરવે મનુષ્ય જેવાં.
 રાસેલાસ.

* ૨૦ થી ૬૪ સુધીમાં કેટલાક પૂર્વ પક્ષના દોહા છે તેના
 જવાબ અહીંથી શરૂ થાય છે. અવરોધ-અટકાવ.

પરણાવી દે ગોરે પણ, દે ન ચલવિ સંસાર. ૬૯
 કાંઈ નથી કહેનારને, તે ત્રણથી છુટિ જાય;
 વિભિષણ કુણ વિદૂર સૌ, વષ્ટિ થકી વખણાય. ૭૦
 કહેનારા તો કહિ છુટે, નહિ મનાય ત્યાં હાણ;
 શુ મેલો કથનારને ! કાણ ત્યાંજ મ્હેકાણ. ૭૧
 લાગ માગ જોવાય નહિ, ધર્મતણી શી ઢીલ ?
 લાગે તો તિર નિકર, તે—ટપો વળતિ અપીલ. ૭૨
 થોડું થોડું બધા કરે, તોય ધણું થઈ જાય;
 પંચનિ લાકડિ એકમો,—ખોજ બપો કહેવાય. ૭૩
 પાટ જોઈ ખેસાય નહિ, કાળ કરે નહિ કાંય;
 ક્યાંયિ ભક્ષ આવી પડે ! સુતા સીંહ સુખમાંય. ૭૪
 કરે તુંથી જે નીપજે, વદ જોડલું વદાય;
 ચાલ્યા તેડલું ચાલવું, ઓછું થયું ગણાય. ૭૫
 કુંઈ ન નીપજે અમવિના, પ્રભુ નિયમ પ્રખ્યાત;
 માંમાં જાય ન કોળિયો, વિના હજાબે હાથ. ૭૬
 થોડામાંથી ધણું થશે, હારિ તજે નહિ અમ;
 વળગે રજ તો ગજ વધિ—ગરબે પ્રભુ નિયમ. ૭૭
 જે જનકા કરવા મથે, દૂર કુધારો થાય;
 એકનું ઓસડ એ જણા, કહેવતમાં કહેવાય. ૭૮
 અકર્તવ્યમાં સર્વને, રે'વું ઘટે સમાન;
 રંક અને રાએ કદી, ચોરિ જરિ કરવાં ન.
 સૌ સરખા કર્તવ્યમાં, રહી શકે ન નિશંક;
 દાન ક્યાંયિ આપી શકે ! રાય પ્રમાણે રંક ! ૭૯
 બાળકના બકવા તણી, બીક ન રાએ શૂર;

૭૩. કાળ રવત:નથી ફરતો, લોકો ફરવે છે.

અકર્તવ્ય—નહીં કરવા લાયક કામો. કુકર્મો.

૭૩. उद्यमेनहि सिध्यंति । कार्माणिन मनोरथैः । हितो-
 नाहि सुप्तस्य सिंहस्य । प्रविशंति मुखे मृगाः ॥ पदेश.

- કાળ મરણ સામી બરે, દધી ડરે શું ઊરે ? ૮૦
- વિદ્વાને વદ્યું ખરું, બલે ભુંડા દે આપ;
દુધમાં વિષ પડતાં દિઠું—પિતાં ન વાર્યે પાપ. ૮૧
- સત ન વદે વિદ્વાન તો, જન સમૂહ દુઃખ થાય;
દોરે નહિં જો દેખતો, અંધ અધીક રિખાય. ૮૨
- પ્રભુ બક્ષિસનો ચોર છે, જે ન મળે કશું સ્થાન.
જેમ તવંચર પાપિ જો, દે ન દીનને દાન. ૮૩
- બુધ નિજ કર્ષણો કરે, તજવિ પરે મરે * મોજ;
કરસનદાસ દુખિ થયો, પણ પાછો ન હજોજ. ૮૪
- પાત્રા પાત્ર જુએ નહીં, પંડિત કરી પ્રસાદ;
સારિ નઠારી જમિનમાં, જન્ય વરસિ વરસાદ. ૮૫
- સત્ય વદે નહિં સાક્ષરો, એજ અનિષ્ટ નિશાન;
ડરે રૂઢિયાં અહિં મૈન બુધ, હિંદ તેથિ હેરાન. ૮૬
- રાજી સર્વ રહે નહીં, ખરેખરી થુણ વાત;
રાજી રાખતાં ધોળિએ, ખરે ખોયો બલિબાત. ૮૭
- દુનિઆની એ રીત છે, જય અપજય ફેલાય;
ગામ મુખે ગરાણું આરે, બાંધ્યું નવ બંધાય, ૮૮
- સાચો મત પકડ્યા પછી, ડરી ન આવો ખોળ;
જેની વેલે બેશિએ, ગાવાં તેનાં ધોળ. ૮૯
- કામ મુક્યું જાહેર તો, સ્તુતિ નિદા જંગળ;
કાઈ ઊંડો છિછરો કહે, કયો ગામ વચાળ. ૯૦
- કડવું હિતકર કોક કે' ધણાં મિઠું વદનાર;
સાકરે પાનારા ધણાં, કોક ઝેરે પાનાર. ૯૧
- કોણ બિજા કડવું કહી, દે શિખ હેતુ શિયાય ?

* તજ શકાય એટલી. બુધ—પંડિત. પ્રસાદ—મહેરબાની.
સાક્ષરો—વિદ્વાનો. મૈન—મુંગા. અનિષ્ટ—ભુંડું.

૮૬. નિશાનની ચાલની ચોપડીનું દૃષ્ટાંત. ૮૮. આ દૃષ્ટાંતની
રૂઢ ઉત્પ્રેક્ષા ખુશામત, પણ મેં સારામાં યોજી છે.

કડવું ઔષધ બાળને, કોણ માતવણ પાય ? ૯૨
 જંગલિની નિંદા તણો, બધ રાખિયમાં બાત;
 બાળ રિસાવે કે રૂવે, પણ ઔષધ દે માત. ૯૩
 લોભ રાખમાં કીર્તિનો, કરવું હોય કર્ત્વ્ય;
 લોઠ શકતી વખતમાં, નહિં બસવું બવિતલ.† ૯૪
 હાનિ લાભ નિંદા સ્તુતી, સમજો ગણી ક્ષણીક;
 પાળે નિજ કર્ત્વ્યને. તજી જગતની ખીક.‡
 પાર્મર્થિક ઇચ્છા વડે, કરો સુધારા કાજ;
 નિકર હાલ એમાં નથી, કાંઈ લાભ કે લાજ.*
 ભુંડા મર ભુંડો કહે, પાળ ફિકર તજી ફર્જ;
 ક્ષણિક જિવનની ગર્જ નહિ, ધર્મ પ્રભૂની ગર્જ.
 કરવું પડે પાતાં પડ્યે, પથર રતન મિલંત;
 ખરને કદિ કહેવો પડે-કાકો કરી નમંત. ૯૫
 પાછળથી પંડીતને, સૌ નમશે તજી ગર્વ;
 જેમ હોશથી હાલમાં, શિળી કઢાવે સર્વ. ૯૬
 આરંભે સૌની કરે, નિંદા નિમ્ન નાદાન;
 સ્વામિ પંથિ સાધુ પ્રથમ, ખુબ ખમ્યા અપમાન. ૯૭
 પ્રથમ ખિજે પણ સૌ પછી, ધિરજ દેખિ દે માગ;
 સહનનંદિ ઉપર હવે, નથી કલંકિત ડાઘ. ૯૮
 પંડિતની શિખ નહિ થુણે, તે પાછળ પસ્તાય;
 દશ મુખને દુર્યોધને, વેઠ્યાં દુઃખ નિકાય.* ૯૯
 જંગલિમાં સુધરેલનો-વાસ યુક્તિથી રહેજ;

ખાલી જગો મૂકી અંક નથી કર્યા તેવા દોહરા દ્રષ્ટાંતિક
 નથી પણ પુરવણીના જાણી વગર અંકે દાખલ કર્યાછે.
 † બનવાનું. ‡ આગર. * ઘણાં.

*સ્વામિત્વા જિવિતં ચિત્તં છાયા લક્ષ્મીશ્ચ યૌવનમ્ ।
 ચંચલાનિ ષઢેતાનિ જ્ઞાત્વા ધર્મ પરો ભવેત્ ॥

- જીભ જાળવીને રહે, બાવિય દાંત વિષેજ.* ૧૦૦
 બાજે બૂલ બલા જનો, તરત તજે તકરારે;
 વિમળ કાચના ડાઘને, વહી જતા શી વારે ? ૧૦૧
 મહાજનો મેઠું થતાં, તરત તજે તકરારે;
 આમળનો આક્રસોસ નહિ, જાગ્યા ત્યાંધિ સતાર. ૧૦૨
 જ્યાં જાગ્યા જંગલી વસે, ત્યાં પંડિતનું ન માન;
 સુધારકો આ હિંદમાં, હાલ જેમ હેરાન. ૧૦૩
 મત જૂના કવિના જુઓ, દિસે સુધારે મગ્ન;
 ધણિ પાર્શ્વનો નિકળે, સાર સ્વયંવર લગ્ન.† ૧૦૪
 સત્યવાદિ સંસારમાં, બજા ગુણી ન ગણાય;
 દુર્ગુણની નિંદા કથ્યે, ખજ મંડળી ખિન્નય. ૧૦૫
 ભાળાં જન નવું બાળતાં, બાગે બડકિ અસીત;
 ખાજ છુપાવાતાં પ્રથમ, શિળી કાઢતાં નિત્ય. ૧૦૬
 સાંઝ કરતાં મૂર્ખજન, ઉછડું ગણે અશૂભ;
 દેતાં ડાંબ દરદ ઉપર, હણે લાત હય ખૂબ. ૧૦૭
 ઉતર દહશ ન ફુજને, જ્યાં ન વિવેક જરાય;
 આનનિ સામો જે બસે, તે પણ આન ગણાય. ૧૦૮
 દુર્જન દેશ દિને દિને, પછી જાગ્યે અમ ફોક;
 બોલિ થશે ધર જોગ ત્યાં, મિયાં ધોરને જોગ. ૧૦૯
 દ્રવ્ય વધે જો દેશમાં, લાભ બધાને હોય;
 હોળો મૂજ પડોશિને, જો કદિ મારે જ્ઞેય. ૧૧૦
 ફુજ રૂઢી નિંદે નહીં, બજા ન કડવા થાય;
 મેંતા ન બણાવે અને, તમ મારે ન કદાય. ૧૧૧

* કહ્યા પ્રમાણે કરવું બર્થ થું લવયુ ? કાળ કાળનું કામ કરશે, મીઠુંજ બેલયું વગેરે પૂર્વ પક્ષ સામા જવામાં. ૯૯ સુધીના દોહરામાં આપ્યાંછે, તેમાંની ઉત્પ્રેક્ષા કે દહાંત નવાં નથી પણ જે લોકો સામા યાયછે તેમાંજ વપરાતાં લખ્યાં છે.

† શામળબટની ધણી પાર્શ્વમાં નાયક નાયકા ઇચ્છાવર લગ્નજ વર્ણાંછે. હય-ધોડો.

સૂધરેલ કુધરેલમાં, ગાડરિયોજ પ્રવાહ;
 સૌ લખવા મેઝા અન્ન, સૌને મોકરિ ચાહ. ૧૧૨
 રૂઠી અંધ પરંપરા, રાખિ મૂર્ખ ફુખિ થાય;
 ટોળું બધું ગાડરતાણું, કુપમાં પડે કદાવ. ૧૧૩
 વગર વિચારું અનુસરે, જીએ મૂર્ખ મતિમંદ;
 પાત્ર દાટ્યું સન્યાસિએ, અનુસરેલ જનવંદ. ૧૧૪
 મધ્ય વિચાર વિવાદવણ, અંગીકારે અસ;
 બાળલગ્ન બંધી થતાં, બર્થ ન વિધવા લગ્ન. ૧૧૫
 અણસમજૂ સમજ્યા વિના, સાંભળી મૂકે દોષ;

* (આગલા પૃષ્ઠની ટીકાનું અનુસંધાન) — ધીમે ધીમે કરેવું, કાળને સોંપવું, મીઠું બાલવું વગેરે પૂર્વ પક્ષ કેવળ અસત્ય નથી. એ સિદ્ધાંત અને એનાં દૃષ્ટાંતો કોઈવાર સત્ય હોય છે, તેથી સમાજમાં એ કથની વર્ણ નથી. પણ હાલ એનો ખોટો ઉપયોગ થાય છે. પાપ ન કરવા બાધી પોતે કરે ત્યાં પોથીનાં રીંગણાંનું દૃષ્ટાંત યોગ્ય, પણ પુણ્ય કરવાનું બાધી પોતે અશક્ત કે નાહિંમતથી ન કરે ત્યાં પારકાં છોકરાંને જતી કરવાનું દૃષ્ટાંત યોગ્ય નથી. તે તરફ એ ઉત્પ્રેક્ષા જીલમ છે.

૧૧૪ બુંદ-ટોળું. ૧૧૫ બાળલગ્નના બાધકો બાળલગ્ન ન થાય તો વિધવા વિવાહ ન કરવા પડે એવો કાયદો બતાવે છે ત્યારે વિધવા લગ્નના મતવાદી પણ એ સ્થળે હા પાડે છે, એટલે વિવાદનો મુદ્દો બાળલગ્ન નિષેધ હોય છે તેમાં વિધવા વિવાહ નિષેધ પેટા વિવાદ હોય છે. એ પેટા વિવાદ વખતે સહજ કારણથી સૌ હા પાડી દે છે. પણ વિધવા લગ્ન મતવાદીના વિચાર શ્રમાણે એ હા પાડવી અસત્ય છે. કેમકે વિલાયતમાં બાળલગ્ન નથી તોય વિધવા વિવાહ થાય છે. નાના વધારે મરે એ ખરૂં પણ જીવાન ન મરે એમ નિયમ નથી. માટે બાળલગ્ન બંધ થાય તોય વિધવા લગ્નની જરૂર છે. જેઓ વિધવા વિવાહ વિરોધી હોય તેમના મતે,

ધોધે જઈ આઘો હિરો, ખરિ સમજણની ખોટ. ૧૧૬
 હઠિલા હઠ મૂકે નહીં, હાથે ક્ષમણા યાય;
 બંધુ પુત્ર મરતાં નહીં-સમજ્યો રાવણરાય. ૧૧૭
 હાથે હેડું હા બણે, પણ નાં પાડે હોઠ;
 મિયાં પડ્યા “પણ ટંગડી-ઉંચી રહી” કહે ઠોઠ. ૧૧૮
 બળહિણુથી બહુ નહિ બને, ગળ પ્રમાણે યાય;
 નખ લેવાય નરેણિએ, વક્ષ કદી ન કપાય. ૧૧૯
 નહિ માન્યાથિ હિતસ્વિનું, નાફિ ધાય નુકસાન;
 માખીને બચ્ચે તજી-મા શિખ ખોયાં પ્રાણ. ૧૨૦
 દેતાં ખોધ અબૂજને, ચડે -હૃદયમાં રીશ;
 સાપ વિષે પય પાનથી, ઉલટું વાધે વીધ. ૧૨૧
 ચાલ સદા જે ચાલિયો, હઠ તે ઉપર હોય;
 દુખ દેખે શિશુ લગનથી, તે રિત રાખે તોય. ૧૨૨
 જન સમજી કદિ સમજશે, અણસમજી સમજેન;
 દેખે સધળું દેખતો, અંધ કશું દેખેન. ૧૨૩
 વક્ષ ન રહેજે સમજશે, યાય બાળને ખોધ;
 રંગ ચડે પટ ચેતને, શ્યામ પટે અનુરોધ. ૧૨૪

૧૧૭ હઠિલા હઠ ન મૂકે એ બહિમાં સત્ય પણ તેથી
 ઉપદેશ કરવો આજસતો નથી. સમજિમાં બધા હઠિલા ન હોય
 તેથી ઉપદેશ કર્યો રહેછે ને સમાજમાં લાભ કરેછે.

૧૨૧—ઉપદેશોદિ મૂર્ખાણાં પ્રકોપાયન શાંતયે ।

પયઃ પાનં ભૂજંગાનામ્ કેવલં વિષ વર્દનમ્ ॥

૧૨૪-ચેતપટ-પોણું વસ્ત્ર. અનુરોધ-અટકાય.

૧૨૫-જેમ મોટા કહે તેમ કરવું. કરે તે ઉપર ન જોવું
 (જોકે લોકો તો મોટાનું જોઈ જ કરેછે મોટે મોટાએ તો શુદ્ધ
 ચરીત્રજ રાખવું તથાપિ) એ ખોધ ઉત્તમ છે. વિદ્વાન
 પાપી યાય તો તેના પાપચારણને શીદ અનુમરવું? આ રૂઢ
 કહેવત સામે બોલાય છે તે કાળ પ્રમાણે ઠીક છે તથાપિ
 એ સીધાંત અસત્ય નથીજ.

કરવું ન જ્યમ ખોટા કરે, કહે તે કરવું તેમ;	
નર્ક જશે નિંદા કયે, નરસિંહ નાગર જેમ.	૧૨૫
સૈને કરતાં દેખિયે, મોટા કરતા જેમ;	
નરસિંહના નિંદા પદો, ગાયે સૌકો કેમ ?	૧૨૬
સાચું ખોલતાં કોઈને, રૂચે નહોં લગાર;	
સાચા ખોલો મારિયો, માએ એમ વદાય.	૧૨૭
વૃષ્ટિ સુધારાથી સદા, પાક સુધારો થાય;	
તેમ સુધારો વરસિને, દશા સુધારી જાય.	૧૨૮

પ્રકરણ ૨ જી.

સ્ત્રી તથા સંસાર.

દોહરા.

સ્ત્રી પ્રશંસા.

નારિ જગતનું નાક છે, દયિતા દેવિ સ્વરૂપ;
પતિ પ્લેહાં ખોલાય છે, લક્ષ્મી સિતા અનૂપ. ૧

૧૨૬—યયદા ચરતિ શ્રેષ્ઠ સ્તુત દેવે તરોજનઃ ।

સયત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુ વર્તતે ॥

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા.

૧૨૭—સાચું ખોલિએ તે સાધુ પુરૂષોને રૂચે પણ એવા
મહાત્માએ વિરલ, અને મામાન્ય લોકો તો ખીજેજ, તેથી
આ કહેવત ચાલી હશે, પણ વિદ્વાનોનો તો એજ નિર્ણય
કે ગમે કે ન ગમે પણ સત્યજ વદવું. અને તો.

૧૨૮ વૃષ્ટિ સુધારા-વરસાદની સારી ધાર.

૧-સીતારામ, લક્ષ્મીનારાયણ.

રનેહ સહનતા શરમનુ-ધામ જીવતિ મેં જોઈ;
 બળિ મરતી સતિ પતિ પુંડે, સતો થયો નથિ કોઈ. ૨
 જે મંદીર મહા સતી, ત્યાં નહિં કુખનું નામ;
 સતિ સાવિત્રીથી થયાં, સુખ્યાં સગાં તમામ. ૩
 વહુ પણ વંશ દિપાવશે, પુરિ જે હોય પ્રવીણ;
 અસગરિએ આપ્યાદ ક્યું, હતું સાસરું વિતહીણ. ૪
 ધન જોખન અધિકાર સૌ, વનિતા સુખવણ બ્યર્થ;
 જેમ લવણ વણ જમણ નહિ-દેવે સ્વાર્થ સમર્થ. ૫
 સુખદા પ્રમદા વણ સદા, ધરે ઉજડ કુખ રાન;
 જેમ પ્રવીણ પ્રધાન વણ, રાખ્ય હોય હેરાન. ૬
 નહિ સંસાર નબી શકે, સુંદરિ સુખદ સિવાય;
 જેમ સુતા સૂકાનિવણ, નૌકા પાર ન જાય. ૭
 રૂપ ૩૫ રસે ગંધને, શબ્દાદિક ખટ ભોંગ;
 રૂપ સુખ સૌથી અધિક, જ્યાં જીવતીનો જોગ.
 પેરવું ઓઢવું ખાવું પિવું, એક બાજુએ સૂખ;
 બિંજિ બાજુ સુખ સુંદરો, બેમાં બીજું પ્રમૂખ.
 સાંચું શરિર સારી પ્રજા, તેયિ વધણું સુખ ધન;
 સૌયિ અધિક સુખ સુંદરી, જે ૩૫ શિલ સંપન્ન.
 ધન સુખથી સ્ત્રી સુખ અધિકં, નર સૌ ગણે નિશંક;

૨-બળી મરવું એ અદભૂત બયંકર કર્મછે. પ્રેમની એ
 પરિક્ષામા છે. જેર જીલમથી બજે તો તેમાં સહનતા અને
 શરમના ગુણો પરીક્ષામા કરેછે. માટે સ્ત્રીમાં પ્રેમ, સહનતા
 અને લજ્યા એ ત્રિપુટી સદ્ગુણોની આશ્વર્ય ઉપજાવે એવાંછે.
 ૩-સાવિત્રીની કથા મહાબાહુતમાં છે.

૪-અસગરી બેગમનું આખ્યાન કથા દર્પણમાં છે.
 દયિતા-સ્ત્રી. લવણ-મીઠું.

* મનુષ્યોમાં સ્ત્રી સુખ લલુતા વિશેષ જણાયછે. સ્ત્રીની
 સાધુ કે ત્યાગીઓ થોડાજ હોયછે પણ સામાન્યતઃ

ધન રંક તે રંક નહિ, સ્ત્રીએ રંક તે રંક+
 કદિ ધન આશા પુરિ પડે, થાય રંકના રાય;
 સ્ત્રીએ રંક તે કોઈ દિન સ્ત્રીએ મિમંત ન થાય.
 ધન સુખ તો વય સર્વમાં, ઉપજાવે આનંદ.
 પણ બહુધા સ્ત્રી સુખ તણો, વય સાથે સંબંધ;
 ઉત્તમ સતિ પતિ સેવશે, અંધ વૃદ્ધ ગુણ હીણ;
 રાવણથી રાજી રહી, મંદોદરી પ્રવીણ. ૮
 હોય ગમે તેવા પિય, તદપિ સતી શિલવાન;
 જીવે સુકન્યાને ગમ્યો, પતી અંધ અજીવાન. ૯
 પતીવ્રતા પતિ ના તને, રે' સંકટમાં સાથ;
 વૈદેહી વનમાં ગઈ, સ્વામીની સંગાત. ૧૦
 સુખે નભે સંસારજી, સ્ત્રી ધરમાં સુધરેલ;
 નૌકા સાગરે તરિ શકે, જો પ્રવીણ ટંડેલ. ૧૧
 ધર સૂનું ધરણી વિના, સૂનાં ભોગ વિલાસ;
 શોભે જ્યમ નદિ જળ વિના, ઉડગણ વણ આકાશ. ૧૨
 સતી પતી મૃત્યુ શુણી, સહજ મરે દુખ સોત;
 પામી મણી મેદાલસા, શુણિ ઝેતુધ્વજનું મોત. ૧૩
 સતી મરે જિભ કરડી જો-જોરે જીલમની બીક;
 નૃપ જયસિંહ* જોતો રહ્યો, બળી મૂર્ખ રાણીક. ૧૪*

+ ધન બદલે સ્ત્રીનો ત્યાગ નહોં થાય પણ સ્ત્રી બદલ ધનનો ત્યાગ સંભવેછે.

૯. સુકન્યા અપરાધ કરી તે બદલ અવન રૂપીને પર-
 ણી પરંતુ પરણ્યા પછી અભાવ નથી દર્શાવ્યો. શ્રીમદ્ભાગવત
 ૫૮-૭. નૌકા—વહાણ. વૈદેહી—સીતા.

૧૨—નગૃહં ગૃહ મિત્યાહુ ગૃહિણી ગૃહ મુચ્ચતે ।

ગૃહંચ ગૃહિણી હીન મરણ્ય સદ્રશં વિદુઃ॥

દુખ સોત—દુખ સાથે. *સિદ્ધરાજ.

*એ વાતનો ભેગ નથી, મરવું કહણ છે અને જ્ઞાનાદિથી

સહન કરી ન શકે સતી, પતી અશુભ અપમાન;
 નિરખી નિંદા નાથની, મૂર્છા ગૌરિ ‡ ગુણવાન. ૧૭
 વનિતા વિરહ ખમાય ના, ધિરજ તજી દે ધીર;
 હા! સીતે સીતે! કહી, રોવા શ્રી રઘુવીર. ૧૮
 અંધ રોગિ ધન હિન પતી, સતિ ન કરે અપમાન;
 કુખતિ ડોકને કાપિને, કોણ સુવે સમશાન? ૧૯
 મળે સ્ત્રિને જ્યાં માન ત્યાં, ચડતિ થાય મનુ ગાય;
 પુરોપિયનમાં સ્ત્રી સુખી, તેથી ચડતિ સદાય. ૨૦
 અખળા પણ ઉચકી શકે, મહાભારત જે કાળ;
 સ્ત્રી વિધવા વિઠોરિઆ, રાજ્ય ચલાવે આજ. ૨૧

મન શાંત થયું હોય તો તેમ જન પણ નહીં. કૌશલ્યા
 માટે શાસ્ત્રનાં રૂઢીએ નીંદીત મત નથી દીધાં. અને ૩૫-
 સુંદરી માટે નંદશંકર જેવા કુલીન ગૃહસ્થે ૪૫કો નથી
 લખ્યો. તેથી એ દોહરા અહીં લખ્યો અંક પૂરા કર્યા છે.
 “ન મરે જ્ઞાનવતી સતી, પતિ મરતાં અકળાઈ;
 કૌશલ્યા દશરથ મુખે—નિવિ અસતી ન ગણાઈ. ૧૫
 સર્વ સતીયિ મરાય નહિ, મરવું કઠણ હરગીજ;
 પતિવ્રતમાં પંકાયલી; ૩૫સુંદરી ન મરીજ.” ૧૬
 ‡ ઉમા.

૨૦—યત્ર નાર્યં સ્તુ પૂજ્યંતે રમંતે તત્ર દેવતાઃ।

યત્તૈ તાસ્તુ ન પૂજ્યંતે સર્વા સ્તત્રાફલાઃક્રિયાઃ।

મનુસ્મૃત્તિ.

મનુતો સ્ત્રીઓના માન માટે એટલે સુધી કહેછે કે—

પિતૃ મિત્રાતૃમિત્રૈતાઃ પતિ મિર્દેવરૈસ્તથા।

પૂજ્યા મૂલ્યવિત વ્યાશ્વર્યં બહુ કલ્યાણમીપ્સુમિઃ।

અર્થ—સુખ સંપત્તિ ધ્વજનારા બાપ, ભાઈ, પતી તથા દિ-
 યરે સ્ત્રીને સન્માન આપવું, ઉત્તમ વસ્ત્રાનંકારથી શણગારવી.

કુશળ કામિનીને પુછી, કરતાં શેની લાજ;
 ધણી મુનિમ હૃદય આરને, કરે પુછીને કાજ. ૨૨
 પ્રાણ તજે પત્ની મુએ, જેનો પ્રેમ પંચીત;
 તરુવ્યજ ઘેજો થઈ ગયો, શુણિ અતુરાનું ચરિત. ૨૩
 એક પત્નિવ્રત પાળતાં, મળે રંકને રાજ;
 એક પત્નિવ્રત પુણ્યથી, તપે પુરોષ્યન તાજ. ૨૪
 એકજ પત્નિ વિધેય છે, શુદ્ધ લગ્ન સંસ્કાર;
 એકજ પત્ની પરણતાં, મુખિ નાગર સંસાર. ૨૫
 યતાં જીલમ નિર્મળ ઉપર, પડતિ દેશની યાય;
 અહિં અળખા કુખિ તે થકી, હિંદ દશા કુખદાય. ૨૬
 નિર્મળને સૌ પિડિ શકે, પણ પ્રભુ નિર્મળ શીર;
 હિંદ ઉપરે હરિ કોપિયા, નાર કુખે દિલગીર. ૨૭
 અડતિ પડતિ કારણ વિના, કાળઅકથી ન્હોય;
 કામિનિ કુખ કારણ થકી, હિંદ પરાધિન હોય. ૨૮
 કુખ દેતાં કુખ ફળ મળે, દયા પાત્ર દયિતાન;
 માન્ય અમાન્ય કુભેદથી, ગયાં રજપુતી રાજ્ય. ૨૯

સ્ત્રી મોહ.

કામદહન કરવો કઠણ, થયા મુની મોહીત;

૨૬—શોચંતિ જામ યોયત્ર વિનશ્ય ત્યાશુ તત્કુલમ્ ॥

જામયો યાનિ ગેહાનિ શપંત્ય પ્રતિ પૂજિતાઃ ॥

તાનિ કૃત્યાહતા નોતિ વિનશ્યંતિ સમંતતઃ ॥

મનુસ્મૃત્તિ.

* લીલાવતી કામના વિવેચન વખતે વિજ્ઞાન વિલાસે
 આથી વિરુદ્ધ મત આપ્યા હતા. કામદહન કરીશકાય અ-
 થાત્ કામજીત પુરૂષો યયાછે એમ પ્રતિપાદન કર્યું હતું.
 પરંતુ અહીં જે મત પ્રદર્શિત કર્યોછે તે જનસ્વભાવના
 સ્વભાવીક નિયમને અનુસરીને સ્ત્રી કે પુરૂષમાં કામ

કરી કુદૃષ્ટી પુત્રિ પર, બ્રહ્માએ અધઠીત. ૩૦

નારિ નયન શરે લાગતાં, ભલા બુલે તતખેવ;
મોહિનિ રૂપ પ્રભુ પાછળે, દોડ્યા શ્રી મહાદેવ. ૩૧

તરણિ કટાક્ષ તિરો તણો, કોઈ ન જિરવે તાપ;

મછવામાંજ કુમારિ સહ, પરાશરે કિધ પાપ. ૩૨

મુનિ જપ તપ ઠઠ્યા રહ્યા, નારી નિકટ તમામ;

વિશ્વામિત્રયિ થઈ સુતા, શકુંતલા રૂપ ધામ. ૩૩

તપશી પણ લપશી પડ્યા, સમિપ ગોરિ બ્યાં જૈજ;

ઉર્વશિ અવલોકી ઉઠ્યો. પુરૂરવ તપ તજિ દૈજ. ૩૪

વૃત્તિ સ્વભાવીક છે અને તે રોકવા કોઈ સમર્થ નથી એમ સામાન્ય મત આપી શકાય. સુઠીભર મહાત્મા એ એમાં ફાસા હોય તે કાંઈ પ્રમાણ નથી. એતો કુદરતી કાયદાના અપવાદ છે. આ સ્વભાવીક નિયમ ઓળખીનેજ આગળના રૂપીએને ભ્રષ્ટ કરવા સ્ત્રીઓ મોકલવામાં આવતી હતી. અને એ પ્રયોગ ઘણા સારા તપસ્વિયો ઉપર પણ સફળ થયો હતો. આથી આગળના ડાહ્યા વિદ્વાનોએ લગ્ન સંસ્કાર ધર્મસંમત કહી એક સ્ત્રીમાં કામને રોકી રાખવા યોજના કરી તો તે સફળ થઈ. એક સ્ત્રીમાં કામ રોકી રાખવો તે પણ કેવળ કામજીત નથી તો પણ એથી સમાજને લાભ છે. કામ ન જીતાય અને સ્ત્રીઓ મોહરૂપ છે એ નિર્ણય તો ખરોજ છે. સમાજ રૂઢીમાં પણ એવું બહુ બોલાય છે. માટે મારોજ મત છે એમ નહીં. તથાપિ એ કહેવતનો કે દશાંતનો ઉંચો ઉપયોગ ન થાય માટે ૪૦ તથા ખાસી જગોવાળા દોહરા વાંચી સાર મૂકણ કરવો. તતખેવ-તરતજ. ૩૩-વિશ્વામિત્રનો તપ છોડાવવા જે અપ્સરા આવી હતી (મિતકા) તેના અને એ રૂપીરાજથી શકુંતલા જન્મી હતી. ૩૫-વિશ્વ મોહિની નામે સુકન્યા નારદને ભેષ્ટી હતી તેને વિષ્ણુ પરણી ગયા એટલે પોતાને ન મળી તેથી નારદે વિષ્ણુને શાપ આપ્યા હતા. રામાયણ.

પંડિત પણ મૂરખ બને, જે મહિલા પર મોહ;
 જુલિ નિજ હારદ નારદે, ક્યો વિપશ્યુનો દ્રોહ. ૩૫
 મદન મહા બળવાન છે, જીતો નહિ જીતાય;+
 ભલ્યા ભાળી ભીલડી, શંભૂ જેથી રાય. ૩૬
 પુરૂષ પાસ એકાંતમાં, સુંદરિ રહે ન શુદ્ધ;
 જેમ બિંલાડી આગળે, પડયું રહે નહિ દૂધ. ૩૭
 નારીને નર નિરખતાં, નિશ્ચે વિવ્રજ થાય;
 જેમ અગ્નિ આગળ ધર્મ, ધીજ એમણી જાય. ૩૮
 સમરયનુંય જુલાય નહિ, બલિઆરદિ કુકર્મ;
 યુધ રહ્યો નહિ ગ્રંથમાં, રૂષિ બલિઆર અધર્મ. ૪૦
 દંકાપો ન સમર્થનો, મહા દોષ જે એહ;
 કોણુ ગતી તો ગરિબની, કરે છિનાળું જેહ ?
 પરદારાપર પ્રેમથી, થાય દુર્દશા દુઃખ;
 મુખ્યા પરસ્ત્રી મોહથી, કરેણુ* કિચ્ક દશ મૂખ. ૪૧

સ્ત્રી નિંદા.*

હોય પંડિતા પ્રેમદા, તોય ન પુરૂષ સમાન;
 અજવાળી પણ રાત એ, દિવસ સમાન ન માન. ૪૨

+ માર તણો શા બારે છે, જીતે જોગી જન;

નિજ નારી નિરખી ન ચણ્યો, ગોપિચંદ રાજન. ૩૭

* કરેણુષેણો, માધવની સ્ત્રી રૂપસુંદરી હરણુ નિમિત્તે મુખ્યો.

* સારી સ્ત્રીઓની સ્તુતી તથા નહારી સ્ત્રીઓની નિંદા પરાપૂર્વથી થતી આવી છે. જગ્યામાં જેમ સાફ તેમ નહાઈ મનુષ્ય પણ હોય તેથી લખાણના એક દેશી નિયમમાં અતિશયોક્તિ અલોકારે એક સારે બધું સાફ ને એક નહારે બધું નહાઈ લખાયેલ. સ્ત્રીઓની નિંદા સુધારાવાળાઓ અને તેમની સ્તુતી કુધારાવાળાઓ કદી ઘટાડી કે મટાડી શકવાના નથી. કોઈ કાળે સમુદમાં ધણો બાગ સારો કે નહારો હોય છે. કાળની ઉપાધીથી ધણો તે બધો સારો નહારો કહેવાયો.

ભામિનિનો ભરસો નહીં, બ્યર્થ સતી શુભ નામ;
 કૌલાદેવિ કરણ તજી, વસી અલાદિન ધામ. ૪૩
 મુખ દુખ અનુભવ જાણશે, વેડિ નહારી નાર;
 તોફાની અમે ચડી, થાય ખરે અમાર. ૪૪
 નીચ નારિ બલિચારિણી, હોય સળેડું તોય;
 ગાય કરે ઓખર ભલે-ખિલે નિરણ ખુબ હોય. ૪૫
 મહા વેર બલિચારનું, ભાંતરથી ન બુસાય;
 જુઓ અરેખ્યન નાઈટસમાં ખૂત કેટલાં થાય ? ૪૬
 જુલમે રાખી નવ રહે, રહે આપથી નાર;
 રાક્ષસની એટી થકી-નિકળી ક્યો બલિચાર. ૪૭
 ખોટા ધુંધટ નારિનાં, શરમ ધરમ ન વિવેક;
 પાપ ઉપર રજિઆમણી, મહિં ખોતાનું વશક. ૪૮
 ધુતા હોય મુલક્ષણા, વિવેકિ ને વાચાળ,
 વાળે મોટો ધુંધટો, બહુધા નાર છિનાળ. ૪૯

૪૩-કરણપેલાની સ્ત્રી કૌલાદેવીએ કેટલો વિલાપ કર્યો હતો ? ગુજરાતી વાંચનાર એ વિલાપના લલિત છંદો કદી ભૂલ્યો હશે નહીં. તેજ અલાઉદ્દીન ખુનીને ત્યાં રહી તે માટે કરણને દાંત કચકચાવતો એ વાર્તામાં છેવટ આપણે વાંચ્યો છીએ.

૪૯-તાડિતાઅપિદળ્લેનશસ્ત્રૈરપિત્રિલંહિતાઃ ।

नवशंषोषितोयान्तिनदानैर्नचसंस्तवैः ॥

૪૬-અરેખ્યન નાઈટસની કથા પ્રસાદ છે. તેમાંની એક સ્ત્રીએ પેટીમાં કેદ છતાં નીકળી પાપકર્મ કર્યું હતું. રાક્ષસે કેદ કરી હતી.

૪૯-છિનાળજ મોટો ધુંધટ તાણે એનો મેળ નથી. પાપ ધણું કરીને ગુન્હેગાર વધારે શુખ્તી રાખે તેથી રૂઠાંમાં એવું કહેવાય છે.

સ્નેહ સ્વભાવિક મા તણો, સ્ત્રીનો સ્વારથિ ખારે;
 જીએ આવતો માત પણ, જીએ લાવતો નાર. ૫૦
 વાંદા રેવું સાં છે, ભુંડી નારથી બ્રાત;
 હૈયું બાળ્યાથી અરે, સારા બાળ્યા હાથ. ૫૧
 કામનિ કદિ સુધરે નહીં, કરતાં કૂટ અપાર;
 સોફેડિસ જેવા જીએ, પંડિત પામ્યા હાર. ૫૨
 સ્ત્રી હક સ્ત્રીને કુખ દિયે, હકથી હાણ જરે;
 સિતાં મોહિ મગ ચર્મ પર, થઈ પ્રીતમથી દૂર. ૫૫
 પ્રેમ હો પતિ હિત વચન, સ્ત્રી ન શુણે તો કુઃખ;
 પ્રેમ બેજિ વન ગઈ સિતા, હરણ થયું ગયું સુખ. ૫૬
 પ્રેમદા પ્રાચિન કાળમાં, બણતી સાં જણાય;
 પત્ર કુણ પર ક્યમ લખે? રક્તિભણિ બણ્યા શિવાય. ૫૭
 બણતાં વંડે ભામિની, વ્યર્થ મૂર્ખને બેમ;
 દ્રોપદિ સાવિત્રી સિતા, બણતાં વંડિ ન કેમ? ૫૮

૫૨—ન સુધરે એ કેવળ સત્ય નથી. કેમકે યજ્ઞ આગળ
 કાંઈ પણ અશક્ય નથી. તો પણ કોઈ કોઈ કેસમાં એવું
 બને ખરું અને તે ઉપરથી રૂઢીમાં એમ બોલાયછે. એથી
 વિરોધ:—ભૂત્યભામિની શિશુ થશે, જેવાં કર તેવાંજ;

દિપમથ બીંત બગાડશે, સુખ મંચ આંજ્યે આંખ. ૫૩
 પંડિત પાછળ લાગિને, છવટ પાડે પાર;
 રોકિ પ્રેમદા પોપટે, બુદ્ધિથી બહુ વાર. ૫૪
 ભૂત્ય—નોકરો. શુક બહેતરીમાં પોપટે બુદ્ધિબળથી
 સ્ત્રી પ્રભાવતને રોકી સુધારી.

* અહીંથી સ્ત્રીવિષે પરચુરણ દોહરાછે. નીંદા અહીં પુરીથઈ.

૫૭—પુરાકલ્પેતુ નારીણાં મૌંજી વંધન મિષ્યતે ।

અધ્યાપનંચ વેદાનાં સાવિત્રી ગૃહણં તથા ॥

૫૮. પુરાણ કાળ પછી પણ લીલાવતી, (ભાસ્કરાચાર્યની
 પુત્રી) સરસ્વતી (મંડનમિશનની સ્ત્રી) વગેરે પંડિતા થઈ ગઈછે.

આજ જેમ ન્હોતો અસલ, સ્ત્રીનો ધુંધટો ચાલ;
 ભરી સભામાં દ્રુપદિએ, પૂછ્યા હતા સવાલ. ૧૯
 જીવતિ જોરે જોમન વધ્યે, પતિને મળે સપ્રેમ;
 એમાસે ધસમસિ મળે, નદિ સાગરને જેમ. ૨૦
 પ્રથમ પ્રશ્નસા પુરૂષની, વનિતા પછિ વખણાય;
 લાડિ પાડિની નીવજ્યે, કીર્તિ અકીર્તિ કથાય. ૨૧
 રામા રિસાય કે રૂવે, અહિં બીજો ન ઉપાય;
 જેમ જગતમાં દુઃખિયો, અંધ દળે કે ગાય. ૨૨
 કરતાં મોટિ કુમારિકા, રૂઢિએ દુઃખ અપાર;
 ખાટિ છાશ ઢોળવિ પડે, ઊકરડા ગોજાર. ૨૩
 નારી નરના નેહથી, ખીલિ ખૂબ પ્રકાર;
 વર વર્ષાથિ વનસ્પતી, જ્યમ લીલી કુંજાર. ૨૪
 માન ધણીનું હોય તો, માનિનિ મોંઘી થાય;
 ખીલાના આધારથી, કુદે ભેસ ને ગાય. ૨૫
 ભુંડી ભાસે ભારજ્યા, જો ન પતીનો પ્રેમ;
 તર શર્વરિત શોભે નહીં, પત્ર ચંદ્રવણ જેમ. ૨૬
 નારી કદિ શોભે નહીં, નરના નેહ સિવાય;
 સરિતા સલિલ વિના અરે, ભુંડી ભૂખ બળાય. ૨૭
 જ્યાં આપે ત્યાં જવું પડે, પુત્રીનો ન ઉપાય;
 જેમ ગરિમડી ગાવડી, જ્યાં દોરે ત્યાં જાય. ૨૮
 અનુસરતાં પતિ હુકમને, રહેજે પતિ વશ થાય;
 જેમ શેઠ, સેવા વડે, ચાકરને ખહુ રહાય. ૨૯
 માને નહિ પતિ હિત વચન, તે તરણી દુખિ થાય;
 પિંચરે ખરાણે ગઈ ઉમા, મૂર્છ કમોતે ત્યાંય. ૩૦

૨૨. અહીં એટલે હિંદમાં સ્ત્રીઓ નિરૂપાયછે. ધુરોપ
 અમેરિકા વગેરેમાં તો દુખી સ્ત્રીઓ ઉપાય લઈ શકે. નૃસિંહ.

• તેજ પ્રમાણે આ પણ અર્થ:—

બહુ રિસ હોય રૂપાળિમાં, મનુષ્ય ન આપે માન;
 ખાઈ પાણી નિર્મળું, કોઈ કરે નહિં પાન. ૭૨

સ્વરૂપ સાથ સદ્ગુણ તો, બહાલી થઈ વખણાય;
 સોના સાથ સુગંધિ જ્યમ, મળતાં અવધી યાય. ૭૩

પ્રથમ ફરજ પાળે વડિલ, રહે ભારને ભોજ;
 જે બાબાજી ભારમાં, વહુજી લાજમાં તોજ. ૭૪

કેળવણી વણુ આર્ય સ્ત્રી, ભુંડી આજ બળાય;
 જેમ જ્ઞાન આ દેશના, સૌને બસવા ધાય. ૭૫

દેશોન્નતિ ચિત મ્હાય તો, સ્ત્રી કેળવણિ વધાર;
 જમિન સુધાર્યે ઝાડને, ઊછરતાં શી વાર? ૭૬

નિત્ય કુળની શુભ કન્યકા, ગ્રહણ કરે ગુણવાન;
 જેમ ઉકરડેથી જડ્યું, લઈ લે રત્ન સુગ્ધણ. ૭૭

પ્રથમ રૂપ પ્રમદા તણું, પતીવ્રતા પણું ભાત;
 જેમ સુકેડે કોકિલા, વિરૂપ છતાં વિખ્યાત. ૭૮

પ્રભુ પ્રમાણે પૂજવો, સ્ત્રીએ સ્વામિને નિત્ય;
 જમ રાજને પણ જિત્યા, સાવીત્રીએ ખચીત. ૭૯

પતી પાપ આસા કરે, પાળવિ તે ન ધરીત;
 પતિ આસાથી ખુન કરી, પામે એદ ખચીત. ૮૦

શબ્દે રાહિન, રાણિ પણ, રજપુતાણિ ખોલાય;

પત્નીના પણ હિતવચન, પતિ ન સુણે તો પાપ;
 નળ જીગાર રમિ દુખિ થયો, શુણ્યો ન જીવતિવિલાપ. ૭૧

૭૫—વિલાપતના કુતરા પણ કેળવાએલા છે.

૭૭—અપેધ્યાદ્વપિકાંચનમ્ । સ્ત્રીરત્નંદુક્કુલાદ્વપિ ॥

૭૮—કોકિલાનાં સ્વરંરૂપં સ્ત્રીનાંરૂપંપતિવ્રતામ્ ॥

૭૯—નારાયણાત્પરં કાંતં ધ્યાયેચ્ચસતતં સતી ॥

૮૦—અંગ્રેજ કાયદો એવા છે કે ધણીની આસાથી
 સ્ત્રી ખુન કરે તો પણ તે અપરાધી યાય.

નાગરાણી બંને રિતે, રાણી જણાય વદાય.*
 લાયક+નાથ ન હોય તો, નીતી મોય લગાર;
 કરે કળેડાં હિંદુઓ, ખૂબ વધ્યો બબિચાર. ૮૧
 પ્રથમ ગોરિનો ગુરૂ પિતા, દ્વિતિય ગુરૂ પતિ જાણ;
 જેમ જગતમાં સર્વના, સદ્ગુરૂ વિપ્ર સુંજાણ. ૮૨
 પતી પ્રમાણે પ્રેમદા, ધરે ગૂણ વ્રત નેમ;
 મીઠી છતાં ખારી બને, નદિ દરિએ મળિ જેમ. ૮૩
 કુલિન પતીને પામિ સ્ત્રી, નિયકુળની હુંચ થાય;
 જુઓ અક્ષમાળા વરી—વસીજીને વંદાય. ૮૪

* રાણી છતાં રજપુતારાણી શબ્દમાં 'તાણી' બોલાયછે પણ નાગર સ્ત્રીતો ઉભય રીતે રાણીછે. એકતો રાણી સમાન હુંચ સ્થિતિ ભાગવે છે અને બીજું 'નાગરાણી' એટલે પોતાના જાતિ દર્શક શબ્દમાં પણ 'રાણી' પદ બોલાયછે.

+ આ મત વિરુદ્ધ આ પ્રકરણના ૮-૯ દોહરા વાંચવા.

૮૨—પતિરેવ ગુરુઃ સ્ત્રીણાં । વર્ણાનાં વ્રાહ્મણો ગુરુઃ ॥

૮૨—બ્રાહ્મણ જગતના ગુરૂછે એ કદી બોટુંપડવાનું નથી. વિદ્યા, તપ જ્ઞાન સદ્ગુણ વગેરે બ્રહ્મગુણો દરેક કોમ-માં દરેક દેશમાં કેટલાક માણસોમાં હોય છે. અને તેવા વિદ્વાનોને દરેક પ્રજા ગુરૂ એટલે મોટા માનતી આવીજ છે. જો ખરા બ્રાહ્મણ હોયતો ગુરૂતા પરાણે મનાવવી પડતી નથી. એની વિદ્યાજ્ઞ એને ગુરૂતા અપાવેછે. હાલના અભણુ વિપ્રો તે કાંઈ ખરા વિપ્રો નથી. તેની ગુરૂતામાં જોણતાછે તેથી વર્ણાનાં બ્રાહ્મણો ગુરૂ એ વાંચ્ય બોટું પડતું નથી.

૮૩—યાદગુણેન ભર્ત્રા સ્ત્રી સંયુજેત યથાવિધિ ।

તાદૃગુણાસા ભવતિ સમુદ્રેણેવ નિમ્નગા ॥

૮૪—અક્ષમાલાવસિષ્ઠેન સંયુક્તાઽધમ યોનિજા ॥

વિધવા સ્ત્રી.

પાપ ગળ્ય વિધવા તણાં, ગળ્ય થશે ઉત્પાત;
 મતિ ખુન પાપે દેશ આ, ગયો વિદેશી હાય. ૮૫
 મુંગાં અવાચક બાળને, ગળે છરી મૂકાય;
 કસાઈ હાથે ગાડરાં, જેમ હલાલ કરાય. ૮૬
 સત્તાધીશ બંધે કરે, નબળા ઉપર જીલંમ;
 રાંડી ફરિ પરણે નહીં, રાંડ્યો કરે લગન. ૮૭
 વિધવાં લગ્ન વિરૂદ્ધ નહિ, વદે દયાળુ સુખાણ;
 જેમ આર્ય માંડે નહીં, ગાયન પિંડે પલાણ. ૮૮
 ભુમિ ભારે હરિ. આવતરે, સત્ય જણાય ન સાર;
 વિધવા પાપથી વિખણ્યો, આવતરિ કરી ન વાર. ૮૯
 પાપ થાય ત્યાં મનુષની, મતિ મલીન થઈ જાય;
 શિશુ હતાથી ફિફુઓ, થયા દયાહિણ હાય ! ૯૦
 વિપદ પડે વિધવા ઉપર, નહિ સરકારનિ હાક;
 ગાડું જોઈ ભાગે ગુડા, નિકરે ચડે નહિ થાક. ૯૧
 સામળ તજી સરકારે પણ, પિડે અબળને વાર;
 બાળ હણાતાં રાંડિને-પિડે જવા દઈ જતર. ૯૨
 સમજાની સરકાર છે, મથે ન નિર્બળ માટ;
 વિધવા બાળ હણાય નહિ, ઘડે ન એવો ઘાટ. ૯૩
 અણુ સમજીથી સમજીને, દે કપકોજ હરેક;
 રાંડિ દુખે સરકારનો, જનથી વાંક વિશેક. ૯૪
 આવકને સરકારે ખે, ઉલટી રાખે રીત;
 પ્રીત વડા પર એકની, બિજાનિ લઘુપર પ્રીત.+
 આર્ય નીતિને હાનિ કરિ, રોકી સતિ થતિ નાર;

૯૧—આ દોહરા સરકાર પ્રકરણમાં જાય એવાછે પણ
 વિધવાને લગતા હોવાથી આ સ્ત્રી પ્રકરણમાં મૂક્યાછે.
 + નાનાં ને નબળાં પ્રાણી ઉપર આવકને અધિક દયાછે.

બકરિ કાઢતાં જાડને, પેસાડયું નિર્ધાર. ૯૫

વિધવા પર અધુરી દયા, રાખ્યું અધુરું કામ;

માથું જેમ પલાળિને, મુંડે નહીં હળમ. ૯૬

એક બદલ ખે તણુ ખુનો, આજ કરાવે રાજ્ય;

પણ સમરથ સરકારનું, કોણ જાણું કહે કાજ ? *

સખત બની સરકાર તું, કરે વિધવાનિ સહાય;

હોયજ આડે લાકડે, આડું વીંધે સદાય. ૯૭

વિધવા વિપદ હરે નહિ, હિંદુ દયાહિણુ જાત;

કાળ મીઠો પલજે નહિ, મરે જળ રેડો બાત. ૯૮

૯૫—સતી થઈ સ્ત્રીઓ બળી મરતી હતી તે સાચું હતું એમ નહિ પરંતુ મરતી અટકાવી ઠોકાણે ન પાડવાથી અનીતિ બહુ વધી છે. વિધવા બલિચાર, ને તે અભાગણીઓની દુર્દશા કમકમાટ ઉપજાવે એવી સીદ્ધ થઈ છે. માટે બળતી અટકાવી આર્ય સ્ત્રીના શિયળ વૃત્ત રૂપી સુનીતિમાં ખસીત હાતી કરી છે.

* સતી બળે એ એક ખુન, પણ તેવી જીવાન અબળા જીવી ખે ચાર બાળકનો ઘાત કરે એ ખે તણુ ખુન. કોઈ રીતે ખુન અટક્યાં નથી. સર્વ વિધવા ન બગડે એ સત્ય, પરંતુ પૂર્વકાળે કાંઈ બધી સ્ત્રીઓ સતી ન થતી. પુત્રવતી કે વૃદ્ધ સ્ત્રી પતી મુઆ પછી પણ જીવતી. કોશલ્યા કુંતા વગેરે ધણીઓ વિધવા છતાં જીવી છે. માટે અપુત્રવતી કે જીવાન વિધવાઓ બળી મરતી હતી. તેમજ આજ પણ એવી જીવાન કે અપુત્રવતી કોઈકજ શુદ્ધ રહે એમ ધણાનું માનવું છે. બધાનાં પાપ કાંઈ પ્રસીદ્ધ થતાં નથી પણ તે ઉપરથી વગર પ્રસીદ્ધિવાળાં પાપી નથી એ વિવાદ કેવળ અસત્ય છે.

૯૭—મહાત્માઓનો તો એવો ધર્મ છે કે દુષ્ટ સામે પણ સાધુ થવું તથાપિ રાજ્યધર્મ એવો નથી.

રાંડી ઘરમાં રાખવી, આર્ય શિરે બહુ દુઃખ;
 ક્યાંથી બારો સાપનો, રે સાચવતાં મુખ ? ૯૯
 મદ ન વિધવાને વરે, જેને દિલ નહિ દર્દ;
 ખોટું ખોટું નહિ, સિંહ પરાક્રમી મદ. ૧૦૦
 થોડું સાંઝે ગણે ઘણાં, જ્યારે નેવડું નહાય;
 નહિ મામા કરતાં બહે, કહેણો મામા હાય. ૧૦૧
 જે માન્યું તેમાં સુસ્ત જન, સમજી હ્યે સંતોષ;
 ખોટું ખોરી બાજરી, ખાય જન તજિ રોષ. ૧૦૨
 મોટા મર ભૂખે મરે, પણ નહિ ખાય અખાજ;
 ભુખ્યો મરે મર કેશરી, આરોગે ન અનાજ ૧૦૩

૧૦૦—વિધવા આવિધ યોની નથી તેથી જન્મ પુરૂષ એ
 સાથે ન પરણે એવા મારા વિચાર છે. વિધવા વિવાહ
 થવાથી બિચારની છીટ ગોણ થાય એમ માંડે માનવું
 છે. એ એક અત્યંત હાની છે. ગુજરાત ત્રિમાસીકમાં પુ-
 નરૂદ્ધાહ નિષેધ લખાતો તેમાં એક એવા મત હતો કે
 “જેને એક વાર એવ બતાવી તે સિવાય બીજાને
 એવ બતાવવો એ નીચતા છે.” આને મળતો અનુ-
 મત મારો આ રૂથજે થાય છે. હું વિધવા લગ્નના પક્ષ
 માં છઉં તેથી એ વિષે વિવાદ કરી શકતો નથી. પણ તે
 છતાં મને તો એમ લાગી જાય છે. “વિધવા વિવાહ અ-
 શાસ્ત્ર કે સશાસ્ત્ર” તે વિષેનો શાસ્ત્રીય વાદ આર્ય સાન
 વર્ધકમાં લખાતો તેમાં ગોપાળરાવ હરી દેશમુખ
 જેવા કુલોત આર્ય ગૃહસ્થે (જેની વિદ્વતા વિષે મારો
 હંમેશાં મત છે) ઈંદ્રિ ઉચોટ થતી નથી એમ મત આ-
 ખ્યો છે. તો એવા વિદ્વાન આશળ મારો મત કાંઈ
 બંધવત્તર નથી. અને એવા બોધની પણ જરૂર નથી.
 એતો પ્રકૃતિ ઉપર આધાર છે. કેટલાકને જેવું હોય તેવું
 ઠીક અને કેટલાકને યોગ્ય હોય તોજ ઠીક એવી પ્રકૃતિ હોય

સંસાર.

હાય હિંદુ સંસારિ મુખ, છેકજ ગયું હણાઈ;
કામિનિઓ કવે પડે, મરદો મરે મુંઝાઈ. ૧૦૪
કૂળ ઉપર મોહી પડી, હણે હિંદુઓ બાળ;
મૂઠી લલીતા લાડકી, આણિ કમોતે કાળ. ૧૦૫
જો નરનારે કળેડ તો, સંકટ મય સંસાર;
કળેડ બળદે ગાડિયો, પડે બાડ મોજનર. ૧૦૬
મન નિર્દય કેવાં હશે? હિંદુ હણે નિજ બાળ;
નિજ બચ્ચાં મારે નહીં, કેશરિ કુર*કરાળ. ૧૦૭
કર્મે+ હાય કળેડલું, એજ જન્મનો રાંક;
અર્ધ અંગ ખોટું પડ્યું, એ દુખ આડો આંક. ૧૦૮
કુદરત સ્થાપે જોડ ત્યાં, કળેડ કોણથિ ધાય?
બાંધે બળથિ કળેડ તો, ગુમ જોડું જોડાય. *

છે. સમુદમાં કેટલાક ઝેરી આગ્રહા અને કટલાક નિરાગૃહા હોયછે. અને તે પ્રમાણે લગન થશે. કુમારિકા કે સધવા અ-
શુદ્ધ હોય તો એના સ્પષ્ટ પિછાણ નથી તેથી અવિધવો-
નીનો કાંકો શું રાખવો એ વિવાદ કોઈ કરે તો તે તો નિ-
ષ્ફળછે. કેમકે જ્ઞાન વિના મનને દુઃખ નથી. વિધવા અવિ-
ધવોની નથી એવું તો કેવળ ખુટલું છે. તોપણ જેને મજે
નહીં તે કે જેની ઇચ્છા હોય તે વિધવાને બલે વરે. તે વા-
તના બંધનની અપેક્ષા નથી. * ધણો નિર્દય. + નશીબ.
* જોડુંજ સરખ્યું જગત્માંતો કેમ, કોથિ કળેડું કરાયરે?
કોઈ કરે કમ અકલ નવલતો, સહજ સજોડું જોડાયરે.

બાળ લગન બત્રીશી.

નીચ સ્ત્રી પુરુષનું કળેડું બાલિયારે પોતાની જેવા સાથે
જોડાઈ સજોડું થાય. પણ નીતિવાન કળેડાં કુકર્મે પોતા
જેવા સાથે ન જોડાય, તથાપિ તેવાં પણ મન વચનથી
પોતાના બરાબરીઆમાં જોડાય.

નીતીવાન કળેડલાં, કર્મે જોડ ન થાય;
 પણ મન વાચા એ બધાં, જોડ વિષે જોડાય.
 સરખે સરખાં જોડલાં, જોડયે સુખ સંસાર;
 જેમ દૂધ સાકર વિષે, મળતાં રવાદ અપાર. ૧૦૯
 સુખી જગત્માં જોડલાં, ભાગ્યશાળિ નરનાર;
 રામ સિતા દેખવંતિ નજ, જોડાં પ્રેમિ અપાર. ૧૧૦
 બાળ લગ્નથી બાળનાં, જિંધાં નિચોવી સત્ત;
 મરવા તોડિ જિંધા પછી, ક્યાંથી કેરી પકવ ! ૧૧૧
 રે. જોમનવણુ લગ્ન શાં ? બુખ પણ શાં ભિજન ?
 દર્દ વિના દેતાં દવા, થાય વિદારી તંત. ૧૧૨
 લગ્ન થયાં તે થઈ ચુક્યાં, ફેરફાર નહિ થાય;
 રાંધ્યું ફરિ રંધાય નહિ, મરે કદિ બગડી જાય. ૧૧૩
 જન મંડળની નીતિમાં, વાંઢા ફુગદ સદાય;
 જેમ બુખે મરતા બુંડા, ચોરે લુગારા થાય. ૧૧૪
 પતિ પત્નીના પ્રેમ વણુ, ઘર સુખ ઘટવું જાય;
 જેમ જળાશય ગ્રીષ્મથી, દિન દિન જતાં સુકાય. ૧૧૫
 એક વાર સંસારમાં, સૌ જન રાજ થાય;
 વર સાડા તણુ દિવસના; વર રાજ રહેવાય. ૧૧૬

૧૧૪ — બુખે મરતાજ ચોરે થાય એમ મેળ નહીં પણ તેવા
 બુંડા હોય તો ચોરે થાય ખરા. સર્વ વાંઢા કુદૃષ્ટિના હોય
 અને પરણેલા કુદૃષ્ટિના નહોય એમ પણ મેળ નથી.
 તથાપિ સામાન્ય કહી શકાય કે બુંડા વાંઢા સુનીતિને
 હાની કરે. જનસમાજમાં વાંઢાઓ અફડ, ઉડાઉ અને
 ફરાચારી ધણા હોય છે. કેમકે એમને શ્રી પુત્રાદિનો
 ખર્ચ નથી તેમ સંસારી સંબંધ નથી. સમજુ જનસમાજ
 તેવાઓને પણ કન્યા મળી શકે એમ કરવું જોઈએ.
 કન્યાવિક્રયથી કન્યાં માંઘી કિંમતે મળે ત્યાં તે બંધ થવું જોઈએ.
 મરવા — નાની, ઝીણી ખાખરી. ગ્રીષ્મ — ઉન્હાળો.

હિંદ નીતિ છે ઉતરતી, બ્રિટિશ નીતિથી બ્રાત;*

રામ ધર્મના વંશમાં, એ કુખ પ્રદ ઉત્પાત.

નીતિ નિયમ રક્ષક નથી, સાતિ બંધનો હાલ;

લુચ્ચા ચોર છિનાળવા, નાત બહાર નહિ બાળ. ૧૧૭

બ્રિટિશ નીતિ તરૂ જનજવે, ક્લબ કાંટાની વાડ;

બેકર પાશાની ઉપર, યહ કેટલિ રંજડ? ૧૧૮

* બ્રિટિશ જન સમાજની નીતિ કરતાં હાલના હિંદ સંસારની નીતિ ઉતરતી છે એમ આ લખનાર માને છે. આગળના આયોની નીતિ ગમે તેવી હુંચ હોય તે વિષે અહીં વિવાદ નથી, પણ હાલની આર્ય નીતિ ઘણીજ ભ્રષ્ટ છે. જે દેશની ચડતી, ત્યાંના જન સમુહની સામટી નીતિ, પતિત દેશના દેશના જન સમુહની નીતિથી વધારે એમ માનું છું. નીતિવાળા એક મનુષ્યની રિયતિ કદાચ હુંચી ન થાય પણ આખા સમુહની નીતિ અનીતિ દેશને લાભાલાભ આપે છે. અને વેદ વાક્ય સત્યમેવજયતે સત્ય કરે છે. ગુજરાતી જેવા વિદ્વાન પત્ર આ મત વિરુદ્ધ છે પણ મને તો એમજ લાગે છે કે:—(તુલસીકૃતરામાયણ)

જહાં સુમતીતહાંસંપતિ નાનાજહાં કુમતિ તહાંવિપતિનિદાના

ક્લબ—સુધરેલી મંડળી. પુનિત—પવિત્ર.

૧૧૮—બેકર પાશા એ હાલમાં તુરકીસરકારના લશ્કરમાં સેનાપતિ છે. એ કર્નલ બેલનટાઇન બેકર પ્રથમ બ્રિટિશ સૈન્યમાં હતો. પ્રોન્સ આંક વેદસનો એ મીત્ર હતો. એક વેળા રેલવેમાં તેની પડોશમાં બેઠેલી એક સુંદરી તરફ તે કુદ-છિથી ધર્યો. તે સુંદરી રેલગાડીની બાજુએ ટીંગાઈ પડી રહી. તેણીએ ફરીઆદ માંડી. આ માનવંત બહાદુર સરદારના આટલા વાંકથી બધી પ્રજા બેનાપર ટુટી પડી. તે ઘણું અપમાન પામી પસતાયો. ઇંગ્લીશિઆ બમિને તજી સરકારની વગર રજાએ તુર્કિસ્તાનમાં જતો રહેલો. બબિયાર તરફ આ શું થોડો ધિકાર?!

મધ્યમ જન જાડાં દિસે, સમાનથી સંતોષ;
 જુઓ પુરોપ્યન જોડલાં, રહે પુનિત તજી રોષ. ૧૧૯
 અનુસરિ મધ્યમ વૃત્તિને, સગપણ કરો સમાન;
 તો બહુધા નર નારિયો, નિવડે નીતીવાન.
 મરજિ વિનાનો બાળકૃત, મિથ્યા લગ્ન કરાર;
 ખત કરાવું શિશુ આગળે, શું માને સરકાર? ૧૨૦
 જે બંધિ ન ટાળી ટળે, તે પાળો ગ્રહિ ધર્મ;
 લગ્ન પિતાકૃત પુત્રિયો, પેઠે ગણિ કુળ ધર્મ. ૧૨૧
 જેનું મન જે શું મળ્યું, તાંજ જાય તે ઠેક;
 સાવળિંગા વરિ રાયને, તજી રૂપાશા શેઠ. ૧૨૨

૧૧૯—ઉત્તમ, મધ્યમને અધમ એ ત્રણ પ્રકારનાં મનુ-
 બોછે. ઉત્તમ સ્ત્રી પુરૂષો આ સમાન સાથી છતાં પવિત્ર રહેછે.
 અધમ સ્ત્રી પુરૂષો કળાડું હોય કે સળેડું તોય આ સ્ત્રીપ્રક-
 રણનાં ૪૫મા દોહરા પ્રમાણે બગડેછે. પણ આવા ઉત્તમ તથા
 અધમ મનુષ્યોની સંખ્યા થોડી હોય છે. મધ્યમ મનુષ્યો
 ઘણાં હોયછે. સળેડું હોય તો પવિત્ર અને કળેડું હોય તો
 બ્રષ્ટ એ મધ્યમ વૃત્તિનું લક્ષણ માટે સમાન સગપણ કરવાં
 જેથી ઘણું કરીને સુનીતિ જળવાય. કેવળ બંધિયાર તો
 જવોજ નથી. પરંતુ હાલ કરતાં ઘણો ફેર પડી જાય.

૧૨૦-૧૨૧—બાળલગ્ન કાળે જે કરાર થાયછે તે બાળકોની
 જાણ અને ઇચ્છા ઉપરાંત થાયછે તેથી તે કરાર બર્થછે, તે
 પ્રમાણે ચલાવું નથી. તોય જ્યાં ઉપાય ન હોય ત્યાં કરાર
 પાળવો, એ ધર્મ છે. જેમ બાપ પરણાવે તે લગ્ન પુત્રીઓ
 જીવે ત્યાં સુધી પેઠેછે તેમ.

૧૨૨—સાવળીંગાની રચના કે જિભત્સપણું નીંદ્રાછે. બાકી
 તે વાર્તાનું ખોખું પ્રશ્નસનીય છે. હેતુ ઇચ્છાવરનો સુધારો
 છે ને સાવળીંગા મહા સતી ચિત્રાઈ છે.

જોતાં જ્યાં આંખ ન હોય, કેમ હોય ત્યાં મંત ?
 ઉત્તરિ થાય અવજોકતાં, નહિં ખવાય તે અંત. ૧૨૩
 મંત વિના મળવું અરે, બળવું ભીતનિ સાથ;
 જેમ કળેડિત-દંપતી; વેઠે દુખ દિન રાત. ૧૨૪
 હાય ! કળેડાં કટ્ટરે ! તુંજ બચથી તો બિખ;
 મુખ સોનાના થાળિમાં, દુખ લોદાની મેખ. ૧૨૫
 અરે ! કળેડાં કાણિયો, કોઈ કથે ન કદાય;
 જેમ પુંકનું ગૂમડું, બધે ન બતલાવાય. ૧૨૬
 નિયમ વારસાના નરસ, હિંદુ દ્રુડપે કલેથ;
 દેશ રાજ્યમાં નિયમ વણ, ખટપટ જેમ હમેશ. ૧૨૭
 સરસ ગોડવણ વણ કદી, મુખી ન હિંદુ સમાજ;
 સરસ ગોડવણથી સરસ, ચાલે ઇંગ્લિશ રાજ્ય. ૧૨૮
 કાયમ મજિઆરો નહીં-નભે કોઈનો સાથ;
 કંપનિ કરથી હિંદ આ, ગયું રાણિને હાય. ૧૨૯
 નિયમ વિનાની મંડળી, ક્યાંથિ થાય મુખકાર ?
 હિંદુ મજિઆરે ઘણાં, જેમ દુખી નરનાર. ૧૩૦
 મજિઆરી મહેનત વડે, કામ સાંચે નહિ થાય;
 સાત સયાંચે દોર જ્યમ, ભૂખે મરે સદાય. ૧૩૧
 વિના કાયદે કંપની, લુચ્ચા મારી ખાય;*
 હિંદુ મજિઆરા ત્રિપે, જેમ ચં.રિ અખ્યાય. ૧૩૩-૨૬૧

* મોટી કંપનિઓ વિના, મોટાં કામ ન થાય;

સ્વેચ્છ નહેર ખોદાત નહિં, કંદિ કંપનિ સિવાય. ૧૩૨

પ્રકરણ ૩ જી.

ધર્મ વિશે.

દોહરા.

એ સંસારી સુખના, ઉત્તમ મધ્યમ ભેદ;
પણ એ સૂખ ક્ષણિક છે, ખર્ચિત વિયોગે એદ.†
સંસારી સુખ સર્વમાં, વનિતા સુખ વિશેષ;
પણ વિજ્ઞાન વિના નહીં—સરે જિવન ઉદ્દેશ.
રોગ મોટું દુખ તે થકી, મોટું દુઃખ કળેડ;
સૌથી મોટું અજ્ઞાન દુખ, જેથી જન રાનોડ.
ઐહિક³ સૂખ કળેડથી, પામે નાથ નિદાન;
ઐહિક ² આંતરિક ¹ ઉભય—સુખ ટાળે અજ્ઞાન.
મળે બધાં સંસારિ સુખ, પણ કેવળ એથીજ—
જીંદગિ સફળ ગણાય નહિ, જ્ઞાન વિના હરગીજ.
ધર્મ હેતુ સંસારનો, ભાગ હેતુ નહિ મુખ્ય;
ધર્મ નમે તન હોય તો, તનને ભાગ્યે સુખ.
તન નભાવવા વાસતે, વિષય ભાગ સાધન;
પણ આ જીંદગિનો તથી—મુખ્ય સુ હેતુ ચમન.
મુખ્ય હેતુ ક્યમ સુસનો, ક્ષણિક હર્ષમાં હોય;
સુસ નિત્ય સુખને અહે, બાળ ક્ષણિકમાં મ્હોય.
આયુષ લાખો વર્ષનું, હોય તોય શું ભ્રાત ?
લાખો વર્ષ ગયા પછી, થાય શોક ભલિ ભ્રાત.

૧ સ્ત્રી પ્રકરણમાં ગણાવી ગયા તે. ૨ જંગલી, મૂર્ખ.
૩ અહીંનું. ૪ મૃત્યુ પછીનું. ૫ બંને. ૬ સારો હેતુ.
† આ ખાત્રી આંકડા વાળા અદૃષ્ટાંતિક દોહરા પ્રવેશક
જેવા છે.

વૈરાગ્ય.

- અહ્ય જુંદગી જગત્માં, કોણ માત ને તાત ?
 ચાંદરણું દિન ચારનું, પછિ અંધારી રાત : ૧
- જોગન ઝટ વહું જશે, પાછું વળે ન કદાય;
 પ્રાણિ મોતિનાં ઊતર્યા, તે ઊતર્યાં સદાય. ૨
- કાઠો કાઠો કહે મુએ, જિવતાં કરે જતન;
 પાય લિલાં તરનેજ જળ, વાઢે સૂકાં વન. ૩
- મનુષ્ય મુઆં મરશે મરે, નામ તેહનો નાશ;
 ફૂલ ફૂલી કરમાય છે, સુકાય લીલું ઘાસ. ૪
- પ્રાણ ગયે પુદ્ગળ ઉપરે, કાઈ કરે નહિ ભાવ;
 પ્રાણિ સુકાઈ ગયા પછી, જેમ નકામું તળાવ. ૫
- ધન જોગન તન તરણિ મુખ, ધિરે ક્ષણભંગુર ધાર;
 બ્યમ ઝમકારો વિજળિનો, વહી જતાં શીવાર ? ૬
- મારું મારું કરિને મુએ, મૂર્ખ ધરો અભિમાન;
 જાણે ભાર વહુંજ હું, ગાડિ તણેનો ધ્વાન. ૭
- માત જમે માયા ઉપર, તોય ન દિલ દરકાર;
 તરણા† ઓથે ડુંગરો, જેમ જણાય ન યાર. ૮
- માયા પર મૃત્યુ જમે, તોય અભય સૌ જન;
 ઘેટાં ખાઠકિને ઘરે, મરતાં મુઘી મગન. ૯
- નયિ શાશ્વત સંભારણું, કર્યા અવીચળ કામ;
 સાત પેઠિ મત પુત્ર પણ, બુલે પિતામહ નામ. ૧૦

વૈરાગ્ય એ ધર્મ માત્રનો આરંભ છે. બહુધા વૈરાગિના
 અંતઃકરણમાં ધર્મ મુરચિ નથી. પુદ્ગળ-ચરાર.

† "તરણા ઓથે ડુંગરે, ડુંગર કોઈ દેખે નહીં." ધીરોભક્ત.

૧૦ માણસ આઠ દશ પેઠી ઉપરાંતના વડવાઓનાં નામ-
 પુત્ર જાણતો નથી તો અવિચળ કામથી એ શાશ્વત (કાયમ)
 નામ કેમ રહેશે ?

કાળ ભમે શિર ઉપર પશુ, જગમાં જીવ કુલાય;
 મુછ મરડે પગ હેડમાં, જેમ મુરખનો રાય. ૧૧
 અલ્પ જીંદગી જગતમાં, બહુ વિદ્ય બહુ કામ;
 રાત થોડી વેશજ ધણા, ભજવે નાટકિ જાણ. ૧૨
 બાંધ્યું પાપનું પોટલું, પુણ્ય ખાઈ નિર્ધાર;
 લેવાના દેવા થયા, વેપારી હુશિઆર!! ૧૩
 માને નિત્ય અનિત્યને, તે નિશ્ચે કુખિ થાય;
 વિષયાસક્ત મુરખ જિવે, જેવિ રિતે પીડાય. ૧૪
 દગા સગા નહિ કીસિકા, કુનિઆમાં કર દેખ;
 કુરોધન કાઓ નહીં, મહાભારતનો લેખ. ૧૫
 તાસ મૂળ તૂટણા દિસે, આશા આપદ રૂપ;
 તજિ તૂટણા શુકદેવજી, પામ્યા આત્મસ્વરૂપ. ૧૬
 ભાગ ભાગ્યે જુખ વધે, પણ તૃપ્તિ ન કદિ થાય;
 ધી હોમ્યે જવાળા વધે, ક્યાંય કુશાનુ બ્રુજય? ૧૭
 વિપ્રય ભાગવ્યાથી વધે, રાંકપણું દિન રાત;
 જેમ અમલિને અમલવણ, ચાલે નહિ ધડિ શાત. ૧૮
 તૂટણા તેજી ધોડલો, ધડે નવા નિત ધાર;
 અંશિ વરસનો ડોસલો, રૂવે મશણને માટ. ૧૯
 આશાનો ડુંગર હિંચો, પાર ન કોયિ પમાય;
 હારે છેવટ હરણિઆં, મૃગજળ પાછળ ધાય. ૨૦
 સંકટ મય સંસાર છે, સુખમાં કોઈ ન પુટ;
 સાધૂ પરકુખથી કુખી, પરસુખથી કુખિ કુટ. ૨૧
 સાન ન થાય વિરાગવણ, થાય વિરાગયિ ત્યાગ;
 શુક જડભરતે તજિ દિધો, અસત્ વિષય અનુરાગ. ૨૨

૧૨—ચતુર ખેલાડી. ટુંકા સમયમાં ઘણા ખેલ દેખાડી શકે.

* વેદાંત મતે આત્મ-બ્રહ્મ સ્વરૂપ. કુશાનું-અગ્નિ.

અમલી-અકીણી. અનુરાગ-પ્રીતિ, મમતા.

દિલાસો *

વેગ સૃષ્ટીનો સુખમાં, આપદ તો અપવાદ;
 સ્વભાવતઃ આરોગ્ય તન, રોગ વિકારિ વિષાદ. ૨૩
 સુખ દુખ જો સરખાવિયે, તો સુખ વધે ખસીત;
 જેમ હસ્યાના દિન ઘણા, રોયાના દિનથીજ. ૨૪
 બહુ સુખમાં દુખ થોડુંપણ, આવ્યે જન અકળાય;
 અકિણ જરા દુધમાં ભજે, બધું કડવું થઈ જાય. ૨૫
 સૌ દિન સરખા હોય નહિ. સૌ દિન હોય ન ક્ષેમ;
 સમય સમયની છાંયડો, જગો બદલતી જેમ. ૨૬
 દુખ ભુત ભવિષ્યનું ભુલિ ચહે, વર્ષમાન વિદ્વાન;
 પરણે એને ગાય નિત, જેમ જીવતિ ધરિ ધ્યાન. ૨૭
 વર્ષમાન અભિમાનિ જિવ, ભલે ભત ભવિષ્ય;
 જેમ રોગિ નિજ રોગને, રડ્યા કરે દિન નીશ. ૨૮
 જગત્ ક્ષણીક અસત્ય પણ, નહિ પરિણામ અસત્ય;
 સ્વપ્ન ભાગ નહિ સત્ય પણ, વીર્ય પાત ફળ સત્ય. ૨૯
 ગણે અસતત્ સંસારપણ, બુધ સંસારી હોય;
 જ્યમ બાજીગર બાજી જીતક-જાણે પણ સૌ જોય. ૩૦
 તનક્ષણ બંધુર પણ કરે, પંડિત જતન જરે;
 જ્યમ લાડાના બુવનને, રાખે સાફ ચતૂર. ૩૧
 સુત્ત રહી સંસારમાં, સાવે મોક્ષ ઉપાય;
 જનક વિદેહી નૃપ છતાં, જીવન મુક્ત મનાય. ૩૨

† જગત્ અસત્ય ગણાય ક્યમ? રચના પ્રભૂ રચીત;
 જે તરનું મુળ સાચુ તે, વૃક્ષ ન ખોટું ખસીત. ૩૦
 સ્વભાવતઃ—કુદરતી. વિષાદ—ખેદ. બુધ વિદ્વાન.

* વૈરાગ્યમાં જે સીધાંતછે તેથી કેટલોક વિરૂદ્ધ આમાંછે.

૨૭—ગતે શોકો ન કર્તવ્યો ભવિષ્યં નહિ ચિંતયેત્.

વર્તમાનેન કાલેન પ્રવર્તન્તે વિવક્ષણાઃ॥

પીર વસે વ્યવહારમાં, કાપર સ્થાગી થાય;
 સમરાં ગણુ શૂર ન તજે, નાસિ નકસક જાય. ૩૪
 હાનિ લાભ હંમેશના, દક્ષ ન દિવગિર થાય;
 તણે તરતુઓ અનુક્રમે, આપે ને વહિ જાય. ૩૫
 કુદરત સુખ સરખું મૂળે, પદ્મિ પૃથક્ મરે ભાળ;
 અપખાનું ઉપજે ન પાણુ, નરને બહુ જાળજાળ. ૩૬
 ગરિય ધનિક સરખાં સુખી, જો કરિ તત્ત વિચાર;
 અધિક વાસના એકને, ઓછિ મિજાને ધાર. ૩૭
 લખપતિને વધુ વાસના, લાખયિ શેનું સુખ ?
 દશ લાડુના ક્ષુધાર્થિને, આઠ મળે રહ્યું દુઃખ. ૩૮
 દુખિ દિન જ્યમ સુખિ દિન જશે, તો બહુ લલુતા શીદ ?
 વચલી ટકટક તજિ જીએ-અંત કમાણિ વણીક. ૩૯
 બનવાનું મઠનાર નહિ, મુત્ત ધરે સંતોષ;
 કાળ બમે શિર પર ભલે, સાધુ-હૃદય નહિ રોષ. ૪૦
 સુખસહ દુખ સંસારમાં, પણ ભાગી ન જવાય;
 જેમ જીઓના કરડથી, વસ્ત્ર ન કાઢિ નખાય. ૪૧
 માંસ મુત્ર મંય શરિરને, માંસ મુત્ર વપુ ચલાય;
 તો વેદાંતી ગોરિના, શિદ્ધ અવગુણ બહુ ગાય ?
 રહી જગતમાં જગતને, નીંદે સ્તાની જૂઠ;
 જેમ માતે ખોળે રમી, મારે પાડુ કપૂત. ૪૨
 કારકુન કામાદિ છે, પણ નયિ વપુ-દુર્મન;
 અધિક અન્ન ખાતાં મરે, તેયિ કેમ અરિ અન્ન ? ૪૩
 કારણ જેવું કાર્ય દૃઢ, વધુ દૃઢ ક્યાંથી થાય ?

સમરાંગણુ-લડાઈનું સ્થળ.

૩૭-૩૮. શ્રીમંતોને વધારે વાસના હોય એમ મનાય છે.

૩૯-વકરો ગમે એટલો થાય, એ વચલી બીના વાણીઓ

ન તપાસે પણ છેવટ નક્કી શું રહ્યો તેજ જીએ.

* સ્ત્રી પુરુષ બંનેના શરીરો માંસ મુત્ર હાડ ચર્મનાં જ છે.

હેમ ધરેણાં હેમથી, કઠણ ન હોય કદાચ. ૪૪

તેમ અંગ આ અંનથી, ઉપજ્યું વધ્યું સખીજ;

અન દિવસ ખેમાં સડે, અંગ અમર ક્યાંથીજ?

હદમાં મનુષ સ્વતંત્ર છે, ત્યાં પ્રભુ હાય ન લેશ;

પાપ કરતાં પાપિયો, નરકે જશે હમેશ.

જોર દગાનું જગતમાં, સ્વતંત્રતા તેથીજ;

બગલો મારે માછલાં, ધ્યાન ધરી હરગીજ. ૪૫

ભોગવયું સંસાર સુખ, એ પણ એક બળન;

પ્રસુ વૈભવ શિશુ ભોગવે, તો પ્રસુ ખુબ પ્રસન્ન. ૪૬

મોહિ વિપયમાં પ્રભુ બુલી, હુકમ તજે તો પાપ;

કપુત ન પાળે પ્રસુ હુકમ, તો પ્રસુને સંતાપ. ૪૭

આશા મુજ આનેદનું, દિસે સુખી સંસાર;

આત્મ ધાતિ આશા વડે, થાય ધિરજ ધરનાર. ૪૮

ભોગવતાં સુખ ભોગવે, તરત શાંતિ તો યાય;

ભૂખ્યો અન જમ્યા પછી, ભૂખ્યો કેમ ગણાય? ૪૯

બહુ આધા પીધા પછી તમ ઈંદ્રિયો યાય;

શિશુને આપે સૂખડી, માંત પિતા નહિ ખાય. ૫૦

ન માણું ત્યાં સુધિ મોહછે, મળ્યે મોહ ટળિ જાય;

કળ્યો કાંચડો કાંડિનો, સરલપણે સમજાય. ૫૧

ભેટ્યું ન ત્યાં સુધિ ભાવ છે, ભેટ્યે ભાવ બુલાય;

કરણે રૂપ સુંદરી* સમું. પછિ જોયું ન કદાચ. ૫૨

૪૮૮થા ખાલા — યત્પ્રાતઃસસ્કૃતંભોજ્યંસાપતત્ત્વિનદયતિ।

ગીતા—તદન્યરસસંયુષ્ટે કાયેકા નામ નિત્યતા?

૪૯. આ વિચાર ધણાને નવાઈ જોવા લાગશે. એનો ખોટો ઉપયોગ ન થાય માટે ૪૭ મો દોહરો વાંચી સુનીતિએ સંસાર સુખ ભોગવવું. અને હું ધારૂં છઉં કે એ રીતે વિરોધ ટળશે. ૪૮થી ૫૩ સુધીના પાંચ દોહરા ૧૯ થી ૨૦ સુધીના દોહરાથી વિરુદ્ધ છે.

* કરણ પેલામાં કરણની લલુતા પ્રથમ બહુ ચિત્રી છે પણ

પ્રસુ—માખાપ.

અતિ પરિચયથી ઈદ્રિયો, શક્તી ખુવે સદાય;
 મહાવરે ચંડાળને, દુર્ગંધી ન જણાય. ૫૩
 મનુષ માત્રને દુષ્પ પડે, રે અકસોસ અઠીક;
 રામ યુધિષ્ઠિર નળ શિકે, પામ્યા દુઃખ અધીક. ૫૪
 પ્રભુનું દીલ દયાળુ છે, પ્રાણી ઉપર પ્રીત;
 જન્મ મરણ કાળે કરે, અતિ દુષ્પિને મૂર્છિત. ૫૫
 જે આપ્યું જગજીવને, તેયિ પામ પ્રિતોષ;
 ખોપો મુજગો રોટલો, શ્વાને તજિ સંતોષ. ૫૬
 જન્મ સાથ અહિં જન્મિને, મૃત્યુ કરે વપુ વાસ;
 પોત પ્રમાણે વસ્ત્રમાં, સાથે વસે વિનાશ. ૫૭
 રાજી થઈ પ્રભુએ દિધું, ધર તેમાં સંતોષ;
 ભેટનિ વસ્તુમાં કદી, દક્ષ જીએ નહિ દોષ. ૫૮
 ઉપકારી રૂએ ઉદય, અપકારી અપમાન;
 મેઘ વસે છે બોમમાં, ભૂતળ સાગર સ્થાન. ૫૯

રૂપસુંદરના હરણ પછી એવી લલુતા ચિતરી નથી તેને
 આધારે આ મત લખ્યો છે બોમ—આકાશ.

પરિચય-મહાવરો. વપુ-શરીર. પોત-જાડાઈ. દક્ષ-ડાહ્યો.

૫૫-જન્મતાં ને મરતાં પ્રાણી માત્ર એવાન અવસ્થામાં હોય છે. દુષ્પ સુષ્પની લાગણી કે બાન તે કાળે નથી.

૫૪—અવશ્યં ભાવિ ભાવાનાં પ્રતિકારો ભવેદ્યદિ ।

તદા દુઃર્ચૈર્ન યુજ્યે રત્નલરામ યુધિષ્ઠિરાઃ ॥

મરુડપુરાણ.

૫૭—મૃત્યુઃ જન્મવતાં વીર દેહેન સહ જાયતે ॥ ભાગવત.

૫૯—સંગ્રહૈકપરઃ પ્રાયઃ સમુદ્રોપિ રસાતલે ।

દાતારં જલદં પદ્ય મર્જન્તં ભુવનોપરિ ॥

કુતુહળ.

- ખોઈ જીવાનિ ન જોયું તવ, વૃદ્ધ રૂવે મુકિ મોણ;
 પોર મૂર્છ સાસુ અને, આંસુ આઘ્યાં ઓણ. ૬૦
- ભુંડા ભયથી બહુ બળે, ભાવથી બળવતિ બીક;
 શિળિ સાતમ વ્રત સાચવે, એકાદશિયિ અધીક. ૬૧
- પાપ દ્રવ્યથી પાપિયો, પુણ્ય કરે કીંમત;
 જેમ દાન દે સોહનું, એરણ ચોરિ નિમોત. ૬૨
- સ્વારથિઆ સંસારિ જન, ગરજી કને નહિ જાય;
 ઠાકુરને થાળ ન ધરે, જે આરોગી જાય. ૬૩
- ભિટ ધરે ભગવાનને, એ ભારે બુલ થાય;
 ચક્રવર્તિ મહારાજને, પટલ કહ્યાથી પાપ. ૬૪
- પાઈ ધરે લખપતિ કને, એજ મશ્કરી મૂળ;
 ઠાકરની ઢોકડિ કરે, અજ ધરી અનુકૂળ. ૬૫
- અર્ધીનું* હરિ વ્યર્થિને, આપે એ ઉત્પાત;
 પ્રભુ પાસે નાચે રમા, ભિટનિ શી પંચાત ?
- અખિલ વિશ્વમાં જે વસે, તે મંદીર ન માય;
 પાંચ શેરના પાત્રમાં, સાગર કેમ સમાય ? ૬૬
- ભભકો ઉપર ઉપર તણો, પ્રભુ ધામેય કબુલ;
 ખુંતાડે અણિ દેવને, હુંધાં ચડાવી ફલ. ૬૭

તવ-સારે. કીંચિત-જરા. રમા-લક્ષ્મી. બળવતિ-જાગરી.

૬૨-એરણ ચોરી દે સોયનું દાન, { ધીરો ભક્ત.
 એથી કેમ રિઝે ભગવાન ?

૬૪-પટલ તો પાંચ ગામનો કે એક ગામનો ઉપરીપણ
 ચક્રવર્તિ તો બંધા દેશનો ધણી હોય.

૬૫-અનુકૂળ-પોતાને અનુકૂળ-પોતાને ભાવતું.

* ગરજી. મનુષ્યો ધનના ગરજી છે. ઇશ્વરને ધનની જરૂર
 નથી. તેથી મનુષ્યો ધનના અર્થો ને ઇશ્વર ધનનો અર્થો.
 જેને ભોઈએ તેનું લઈ નભોઈએ તેને દેવું એ કેવળ મૂર્ખાઈ છે.

- પળાય તે પાળે બધાં, નહિ પળાય તે ફાક;
જેહ ચર્મનાં ખાસડાં, તેજ ચર્મની ખાખ. ૬૮
- દેખો દોંગી દુનિઆ, દોંગી દોંગ કરેજ;
પૂજે ખોટા નાગને, ખરો નાગ પકડેજ. ૬૯
- ખોટો ફાંકો ધર્મનો, સારામાં ખુશિ ચિત્ત;
હિરમાં કિટક હણાય પણ, રેશમિ વસ્ત્ર પુનીત? ૭૦
- ન્યાં ત્યાં જોડિ દિધું દિસે, ધર્મનું જ્ઞાનું વિચીત;
હિરથી લથણમાં જીવ ઘણાં-ન મરેપણ અપવિત! ૭૧
- ખોટિ શેખિ ચોખ્ખાઈની, વદે વદાડ્યું ગહેજ;
હાથિ હાડકાંની ચુડી, અભડાય ન પેચેજ!! ૭૨
- ખોટું વદાડ્યું પણ વદે, એજ વિચીત રમૂજ;
વસ્ત્ર બદલમાં દેવને, ચડે સુત્ર તંતૂજ?? ૭૩
- જાતું દેવું કહિ દેવને, થોડું પણ દેવાય;
સવા પાલિ બળિ માનિને, સવા મૂઠિ મૂકાય! ૭૪
- દીકું સુખ તજિ અણુદીકું, ઇચ્છે મૂર્ખ અબજણ;
કરિ ઉપવાસો અતિ ઘણા, જૈન તજે ન્યમ પ્રાણ. ૭૫
- તપિ તપિ તપસી સુખ લહે, સુખ નકામું માન;
જેમ ડામ ખમિ દોકડો, લેતાં નહોય વિરામ. ૭૬
- મથિ મથિ મરી જતાં મળ્યું, તે નહિ સુખદ ધનામ;
જેમ ચોકડાં ખાઈને, ચાટ્યો ગોળ નકામ. ૭૭

રામ રામ મરતાં કહ્યું, પણ મિથ્યા એ ખેત:

૬૯. દોંગાને પારશીઓ જાડા કહેછે પણ અમારે ત્યાં હુઆ દોંગો કહેવાયછે. નાગપાંચમે કુંકુનોનાગ કાઢી પૂજેછે. ખરો નાગ નીકળે તો નહીં પૂજતાં સાંભેલું લઈ દયાવવા દોડેછે. બળિ-માનતા, ભક્ષ. પુનીત-પવિત્ર. એય-કલ્યાણ.

૭૫-પરલોકનું સુખ અદ્યાયે એને માટે અહીંનું બધું સુખ ત્યાગ કરવા જરૂર નથી. એતો અદ્યાની પરિસીમા થઈ. * કુટુહલમાં જે મતછે તેવાજ અહીંથી શરૂ થાયછે.

રામ રિઝે નહિ સાધુ જો, અશક્તિમાન બવેત. ૭૮
 દેહ દમન ઉપવાસ કરિ, ઇચ્છે એય ગમાર;
 જેમ કપુત લાંઘણુ કરી, માગે વસ્તુ અપાર. ૭૯
 પ્રભુ રિજવી મુખ મુક્ત લે, સંતાપે ન શરીર;
 સપુત પિતાને ખુશ કરી, લે ધન ધાન્ય રૂચીર. ૮૦
 નાતિ વિના તન દમનથી, દે ન પ્રભુ ઇચ્છીત;
 લાંઘણુથી ન્યાયી પિતા, દયા કરે ન ક્વચીત. ૮૧
 ઉપવાસે મન શુદ્ધિ તો, થવી છેક મુશ્કેલ;
 જેમ ભુખ્યો ક્રોધી ઘણો, ક્રોધ મગજનો મેલ. ૮૨
 થાય ન શુદ્ધિ સુધારણા, ઉપવાસોયિ ખચીત;
 જુઓ પચસણુમાં બધે, જૈન જુગાર પ્રસીદ્ધ. ૮૩
 તપયિ સ્વભાવ ન સૂધરે, ચિત્ત શુદ્ધિ નહિ થાય;
 જુઓ તપસ્વી ખાખિયો, બહુ તામસી જણાય. ૮૪
 કર્મેન્દ્રિય નખળી પડે, ફળ ઉપવાસનું એજ;
 ગ્યમ બૂખ્યાના ટાંટિયાં, બાંગી જાય સહેજ. ૮૫
 માને પાપી માનતા, મુક્ત ન માને કોય;
 લેવા રહાય વિના અમે, જેનિ ચોર મતિ હોય. ૮૬
 કામ કરે નહિ લાંચ લઈ, દેવ ન્યાય દરિઆવ;
 જેમ ન્યાયિ નરપતિ કદી, વગયિ દે ન સિરપાવ. ૮૭
 હેતુ જ્ઞાન પણ આપરે, ક્રિયા બ્યર્થ થઈ જાય;
 દશાણુનો લાભ ગ્યમ, જાત્રાળુને ન થાય. ૮૮

પરંતુ અહીંથી રમુજ ન કરતાં ખંડન તરોકે કલમ ચાલી છે તેથી જરા નોખું પાડ્યું છે.

૮૮-માત્રા કરનાર નદી, ડુંગર કે દેવળનીજ ગરજ રા-
 ખેછે તેથી બીજા લાભ એને થતા નથી. બીજા માટે
 એ ધ્યાન પણ આપતા નથી. હેતુના જ્ઞાન વિના એ
 ક્રિયા કેવળ વેદ રૂપ નીવડી છે.

રૂચીર-મુંદર, સરસ.

સમજ્યા પિતા ક્રિયા ગ્રહે, શિશુ સુંદરિ નાદાન;
 ક્રિયા પુજક જડ મતિ અને, હેતુ પુજક વિદ્વાન.
 સમજી હેતુ ક્રિયા કરે, તો તે સફળ સદાય;
 જેમ સુધારક સ્નાનથી, સ્વચ્છ શરિર બહુ થાય. ૯૯
 ત્યાગ ખરો અંતરતણો, ઉપરનો ડુંઢિમાત;
 શા કામનું માયું મુંડયું, મન મુડ્યા વણુ બ્રાત? ૯૦
 ડ્યાંઈ લોભનો ધોભ નહિ, ભલે ધરે ત્રિભુવંત;
 રશિઆ શીદ લડી મરે? શું ખાવા નયિ અન્ન? ૯૧

દાન.

ભણિએ જેવું વાવિએ, દહએ તે લેવાય;
 ગેળ જેટલો નાખિએ, ગળ્યું તેટલું થાય. ૯૨
 અનેક પાત્ર એકના, જે પેરમાયે જાય;
 વાબાથી કણુ એકનું, જેમ કણુસલું થાય. ૯૩
 દાન પુણ્યનું ફળ પછી, પ્રભુ આપે શુભ પેર;
 પંડે દાસ થઈ રહ્યા, બળિ રાજને ઘેર. ૯૪
 ધર બાળી તીર્થ ન કરો, બહુ દાને પછિ એદ;
 ખોઈ રાજ્ય દાને બળી, પડ્યો પરાધિન કેદ. ૯૫
 આધામાં મન નીચનું, ભમિ દિવસને રાત;
 લાડુ મળ્યા કે ખાણ્ણો, -હૃદય વિષે રજિઆત. ૯૬
 ભૂખે ન મરે ખાણ્ણો, સાગ્નું પુષ્ટ શરીર;
 માંચ્યાં મુક્તાફળ મળે, ભટ્ટ બીખને શીર ! ૯૭
 સાનિ નિરામિત વણુ મિળ, ભિક્ષુક બહુ કુખદાય;
 જ્યમ માજનિયા સાંદડા, ભિળ પાડિ દઈ ખાય. ૯૮

† તોદ્ધાન. ૯૧-વિશેષે કરીને પેટવાતે પાંપણાં હોયછે.
 પેટવાસ્તેજ કલેશ વધાયછે. ૯૪-એવું કહેવાયછે.

૯૫-અતિર્દાનંબલિદંત્વા । ૯૬-સદૈવ ખાવામાંજ વૃત્તિ
 વિરામિ એ નીચતાજતો.

૯૮-સાની બીજને આધ દેવાનો ધંધો કરેતો તે દાન લેવા

કીર્તી દાન ધણા કરે, ન જીએ દાન તિનિદાન;
 કાઠી મુકે અપંગને, દે પ્રાહ્ણણને દાન. ૯૯
 દાન દિધું ધનવાનને, પુણ્ય ન, છેક અનર્થ;
 જ્યમ વરસાદ સમુદ્રમાં, બહુ વરશ્યો પણ બર્થ. ૧૦૦
 અબ જમેલાને દિધું, તેયિ ન પુણ્ય લગાર;
 જેમ દિવો સૂર્યોદયે, કેવળ કરે ગમાર. ૧૦૧

સામાન્ય.

જ્ઞાન વિના ગ્રંથિ ન ગળે, ક્રિયા ઉપરની બર્થ,
 માયું ફુએ છાતી કુટે, કહેા સરે જ્યમ અર્થ? ૧૦૨
 જે જેનો હેતુ હશે, પૂર્ણ કરે તે વીર;
 જ્ઞાનયિ મનનો મળ મટે, જ્ઞાનયિ શુદ્ધ શરીર. ૧૦૩
 શંકા ગ્રંથી-હૃદયમાં, ધર્મશાંતિ નહિ થાય;
 બેડી પગમાં જ્યાં સુધી, ફુગ્ગિ પરતંત્ર જણાય. ૧૦૪
 ચિત્ત શાંતિ નહિ સંશયે, વૃત્તિ વિકળ સદાય;
 જેમ સમુદ્રે પવનથી, નૌકા ખૂબ ભ્રમાય, ૧૦૫
 -હૃદય ગાંઠ છુટિ જાય છે, મહા જ્ઞાનિ ગુરૂ પાસ;
 દિનકર ઉદય થતાં જીએ, થત્ય નિવિડ તમ નાશ. ૧૦૬
 ગુરૂના દોષ ન દેખિએ, કહે તે ધરિએ કાન;

પાત્ર છે. તે સિવાય નિરાશિત દાનને યાગ્ય છે. એ બે વાત
 દાન લેનારા બધાય ફુગ્ગાયક નીવડે.

† કારણ. દાનનો હેતુ ન જીએ. * કહેવાતા પ્રાહ્ણણ.
 ૧૦૦-હાથ પગવાળા પણ ધનવાનજ કહેવાય.

વૃથાવૃષ્ટિ સમુદ્રેષુ । વૃથાદાન ધનાઢચેષુ ।

૧૦૧—વૃથા વૃષ્ટેષુ ભોજનમ્ ॥ વૃથા દોષોદિવાપિચ્છા ॥

શ્રીમદ ભગવદ્ગીતા.

૧ સંશયાત્યા વિનશ્યતિ ॥ શંકાવાનજ નાશ પામે છે ॥

ગ્રંથી-ગાંઠ. દિનકર-સૂર્ય. નિવિડ તમ-ધારું અંધારું.

- ગુરુ ભરૂંસે ભવ ઉતરે, સુંદરદાસ સુભાણ. ૧૦૭
 છેક છુટા નવ મૂકિએ, નહિ તો નરસું હેાય;
 છેક છુટા ગોંસાઇનો, જેમ જીલમ બહુ જાય. ૧૦૮
 મુઆ પછી આ શરિરની, ફરિ ઇચ્છા નહિ થાય;
 સ્વપ્ન સાંરે કે નરસું પણ, જાગ્યત જીવન રહાય. ૧૦૯
 કરણી પાર ઉતરણુ છે, વાળ્યું એવું લણીશ;
 બાવળ વાવી કેરિની, આશા કદિ ન કરીશ. ૧૧૦
 માત ધડી કદિ નવ ફરે, લેતાં બહુ સંભાળ;
 ગોંધિ ગભિણી પાંજરે, જણ્યું મરેલું બાળ. ૧૧૧
 મૃત્યુ પળ મુકરર નથી, જતને વધુ જિવાય;
 યુરોપિયન આયુષ્યની, સરાસરી વધ જાય. ૧૧૨
 કુદરતિ તે મૃત્યુ નહીં, જોયનમાં જિવ જાય;
 નવું વસ્ત્ર સંભાળવણુ-દ્રાઢ્યે શોક કરાય. ૧૧૩
 ખાડો ખોદે તે પડે, પાર પડે નહિ દાજ;
 કરતાં કપટ પરસ્પરે, ચારે ચોરે મુઆજ. ૧૧૪
 શરમ છોડિ નિજ ધરમ કર, શરમ ધરમ નહિ સાથ;
 નાચ્યું ધુંધટ તાણવો, બે ન બને સંગાત. ૧૧૫
 નિયમ વિચારી વર્તવું, પ્રભુ કહે ન પ્રતક્ષ;
 જેમ મુંગાની પારશી, સમજિ જાય ઝટ દક્ષ. ૧૧૬
 છાનું પાપ રહે નહીં, મોડું વે'લું પકડાય;
 જેમ માખિ ગળનારને, નફિ નાખાણું થાય. ૧૧૭
 ક્ષમા કવચ શરિરે ધરો, પછિ શઠનો નથિ ત્રાસ;
 જોડા પે'ર્યાથી સહજ, કંટક કટક વિનાશ. ૧૧૮

૧૧૧-એક બ્રાહ્મણ સ્થાનાં છોકરાં જીવતાં નહેતાં. કુળ
 સાનિધ્ય અર્જુને તે સ્ત્રીને પાંજરે પુરી ત્યાં બાળક મરેલું
 આવતું. શ્રીમદ્ ભાગવત.

૧૧૨-આમો હવાની વિષમતાથી યુરોપિયન વધારે જીંદગી
 કદી ભોગવતા હેાય તોય શરીર રક્ષાથી તેમને લાભ છે.

ધર્મ પાળિએ *સાનવણ, તે સ્વતઃ કૃણ થાય;
 જન્મ ગોળ લાગે ગળ્યો, અંધારે ખાતાંય. ૧૧૬
 નીચ જાતિમાં જન્મ પણ, નીચ ન પ્રભુ નિકેત;
 રોહિદાસ ચંડાળ પર, હતું હરીનું હેત. ૧૧૭
 નરે નારીનો ભેદ પણ, નથી પ્રભુને ધેર;
 મિરાંખાઈ અમળા ઉપર, હતી હરીની મહેર. ૧૧૮
 નથિ વય ભેદ પ્રભુ ધરે, વૃદ્ધ યુવા કે બાળ;
 બાળ ભક્ત પ્રહ્લાદ ધ્રુવ-ઉપર તુલે કૃપાળ. ૧૧૯
 સમળયિ અમળ ઉપર અધિક, હરિનું હેત હમશ;
 નાના નિર્જળ સુત ઉપર, પ્રસુ*માયાળુ વિશેષ. ૧૨૦
 મુખિયાંથી દુખિયાં અધિક, હેાય હરીના ભક્ત;
 માત પિતાને આશરે, રે' શિશુ અંધ અશક્ત. ૧૨૧
 સાન વિના ભક્તી નહીં, ભક્તિ વિના નહીં સાન;
 જ્યમ સાયં ન વિહાન વણ, સાયં વણ ન વિહાન. ૧૨૨
 સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ જ્ઞેને નથી, તેને શું કરે ગ્રંથ ?
 આરસિમાં મુખ અંગને, ક્યાંથી દેખે અંધ ? ૧૨૩
 ડોળદાણુ પ્રભુ પણ દિસે, જુઓ ધરીને ધીર;
 તન શાભાવે છે ત્વચા, મહિં તો માંસ રૂધીર. ૧૨૪
 વૃદ્ધ મરે તારે હસે, મૂરખ જોખન વાન;

* આ મતનો વિરોધી આ પ્રકરણનો ૮૮ મો દોહરો છે.

૧૨૦-૧૨૧-૧૨૨-રોહીદાસ, મીરાંખાઈ, પ્રહ્લાદ અને ધ્રુવ
 ઉપર ઇશ્વર પ્રસન્ન થયેલા એવું રૂઢીમાં મનાય છે. સત્યઇતિહાસ
 તરફિ હું માનું છું એમ નહીં. પણ લોક મતે જ ઇશ્વર એવા
 ન્યાયી મનાય છે એ સારું સુખદાયક છે. * માયાળુ.

૧૨૬—यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्र तस्य करोतिकम्?

लोचनाभ्यां विहीनानां दर्पणो किं करिष्यति ?

પીપળ પાન ખરી પડ્યે, કુંપળી હસે અજાણ. ૧૨૮
 લોભી ગુરુ શિશુ લાલસૂ, બેઉ નર્કમાં સ્થીત;
 અંધે દોષો અંધને, ખાડે પડે ખસીત. ૧૨૯
 અજ્ઞહરિહર નામો પ્રથક્, મનુષ કવિયિ કલ્પાય;
 જ્યમ હુંચુ નિચું અવકાશમાં, ઉપાધિથી ઉચ્ચરાય. ૧૩૦
 નહિ નિરખાય નજીકનું, દુરમાં દોષ બજાય;
 નભમાં દોડે વાદળાં, વિષુદ્ધ દોડતો જણાય. ૧૩૧
 ભિન્ન ભિન્ન મત પંથ પણ, હેતુ સર્વનો એક;
 પડછાયો સરખો, પ્રથક્-રંગનિ વસ્તુ અનેક. ૧૩૨
 ઉપાસકોની નીવડે, નીતિ ઉપારમ્યસમાન;
 કૃષ્ણ ભક્ત વૈષ્ણવ વિષે, જ્યમ બલિચાર પનિશાન. ૧૩૩
 બાપક વિષયુ ન સંભવે, સમજણમાં સાકાર;
 આકારી બાપક નહીં, કપાય દેતાં બાર.
 સાકારી બધું સાચવે, વિસ્તારી નિજ ગુરે;
 બધું ઉજ્જવળ કિર્ણ કરે, રવિ નભમાં રહિ દુર. ૧૩૪
 ઈંડામાં સાકારિ હરિ-પેસિ સૂતે જિવ કેન ?

૧૨૯-લોભી ગુરુને લાલસુ એલા, હોનુ નર્કમાં ડેલોડેલા. અખો.
 ૧૩૦-હાલની ફિલસુફી એવી છે કે આકાશમાં કોઈ સોજ
 જાંચી નીચી કહેવાયજ નહીં. માત્ર દુર કહેવાય. પણ
 આપણે જ્યાં ઉભા છીએ તે સ્થળની ઉપાધિથી હુંચું
 કહેવાય છે. તેમ માનવ કવીઓ ગુણની ઉપાધી પ્રહ્લમાં
 યોજી તેના ત્રણ વિભાગ પાડે છે.

૧૩૪-હું સાકાર પક્ષમાં નથી તોય અહીં જે લખ્યું છે તેતો
 અમર્યું લખ્યું છે. કેમકે એ વિષે તો મહાવાદ છે. તેનો
 નિર્ણય આટલે ટુંકે વિવેચન નજ થાય. પણ સહજ પ્રસાદી.

૧. પ્રહ્લા, વિષયુ, ચંકર. ૨ ચંદ્ર. ૩ બજનાર. ૪ જેને
 બજાય તે દેવ. ૫ મુદો, મધ્ય ખીંડુ.

કીર્ણ ઉપાધી વાદળે, કરે પ્રકાશ ન જ્ઞેમ. ૧૩૫
 કૃતિ ન બને કર્તા વિના, સ્વયં ન વિશ્વ વિચીત્ર;
 જ્ઞેમ ચિતારા વણ કદી, નહિ ચિતરાય સુચિત્ર. ૧૩૬
 ભિન્ન ભિન્ન ભાષા સ્તુતી, પ્રભુજ્ઞ સમજવે શક્તિ;
 તો તો કહે શિશુ તોતળો, સમજે માતા કુકત. ૧૩૭
 નિત્ય હોય સત્સંગ તો, રહે હૃદય નિઃપાપ;
 રોજ રોજ પટ^૩ જોષમે, તોજ રહે તે સાફ. ૧૩૮
 ટળે સુસંગતી બાળને, તો ઝટ બગડી જાય;
 વખતસર ન વરસાદતો, નાના છોડ સુકાય. ૧૩૯
 લવ^૪ સત્સંગ વડે સદા, પુનિત^૫ રહે બુધ^૬ પાત્ર;
 મોટા છોડ લીલા રહે, પડતાં ઝાકળ માત્ર. ૧૪૦-૪૦૧

પ્રકરણ ૪ થું.

જન સ્વભાવ.

દોહરા.

સ્વાર્થ.

સ્વારથ વખતે સુસ પણ, તજ્ઞે ધર્મ નિતિ બ્રાત;
 રામે વાળીને હણ્યો, કપટ કરી નિજ હાથ. ૧
 પોતાને સુખ તો બિજા-કુખે ન કો દિલગીર;
 માથેથી ઉતરી હજો, સગા આપને શીર. ૨

૬ પોતાની મેળે.

૧૩૬—જગતાં યદિનો કર્તા કુલાલેન વિનાઘટઃ।

ચિત્રકારં વિના ચિત્રં સ્વતઃ ભવેત્તદા ॥

૧ પ્રભુ એકજ. ૨ શક્તિમાન. ૩ વસ્ત્ર. ૪ થોડો, જરા.
 ૫ પવિત્ર. ૬ વિદ્વાન.

૧૩૭—તોતળા મુખ તંત, તોતો તો કહે મા; } વધ્વળ
 અભંક માગે અન, નીજ માતા મન લેમા. } બદ્ધ.

સ્વાર્થ હોય તો સર્વ જન, સેવન કરે સદાય;
 બળદ જનેતા તે થકી, ગરવિ ગાય વંદાય. ૩
 આવે બહુ જન ખેસવા, ધનવાળાને ઘેર;
 બ્યાંહિ ગોળ ત્યાં માખિયો, બણબણથે બહુ પેર. ૪
 દોઝત વાળાથી અહીં, ફુનિઆ સર્વ દબાય;
 હેમ ચૂડલા વાળિથી, દાતણ વાળિ ધસાય. ૫
 ધન મળતાં જન સૌ નમે, ધન ટળતાં ખસિ જાય;
 ઉગતો રવિ પૂજાય છે, આયમતો ન પૂજાય. ૬
 સાક્ષિ સબળની સૌ પુરે, નિર્બળ ભેગું ન કોઈ;
 ખેસિ જાય સૌ જગત્માં, ચાલતિ ગાડી જોઈ. ૭
 સમરથનો સંસ્કરમાં, નિરખું ત્યારો ખેલ;
 જાડું જમે ધનવંત તો, કહે આધેલ પિધેલ. ૮
 સર્વ રિતે સમરથ તણું, બહુ સાડું બોલાય;
 ભુખ્યા વાસનાતા કહે, થોડું જમ્યે વખણાય. ૯
 ધન હીણાને સૌ હસે, વસે ધનીશું એન*;
 ગરિબનિ વહુને બાબિ કહે, કહે ધનવર્તનિ ખેન. ૧૦
 ગરજ ગળી સાકર થકી, સૌ જાણે સંસાર;
 કાકો ગર્ધવને કહે, ગરજે સુસ્ત ગમાર. ૧૧
 પોત પોતાનું સૌ રડે, એવિ જગત્ જંતન;
 બાળ રૂપે જ્યમ જન્મતાં, હસે† સર્વ તે કાળ. ૧૨
 સ્વારયિ સઘળો સ્નેહ છે, સ્વારયિયું ધર સુત;
 બહાલો માત પિતાયને, લાગે કમાઉ પુત. ૧૩
 સમરથ ને અમિંતની, નિંદા ન કરે કોઈ;

૩-આ દેશનો મુખ્ય આધાર ખેતા, અને ખેતીના બ-
 બળદ આધાર છે. પ્રાચીનકાળમાં ગાયની પુજા એ કારણથી
 ચાલતી કરી હોય એવું જણાય છે.

* સારી રીતે.

† બાળક જન્મતાં પોતાના
 દુખને રડે ને લોકો પુત્ર જન્મ ગણી ખુશી ધાય.

નકં ઉપર રવિ કિરણ પણ, શીશ નમાવે નેઈ. ૧૪
 ગોટાના મ્હાદોષની, કોઈ કરે નહિ વાત;
 ભક્ષિ બવાની માંસની, તોય કહે સૌ માત. ૧૫
 અવગુણ કદિ જોવાય નહિ, જે ઉપયોગી હોય;
 ધરમાં રાખે અગ્નિને, કદિ ધર બાજે તોય. ૧૬
 અવગુણિને પણ સૌ ચહે, માંહિ માલ જો હોય;
 ગાય દૂધ સામું જીએ, પાટુ સામું નહિ જોય. ૧૭
 જેને જ્યાં છે લાગતું, તાણે તેનું તેજ;
 બંધુ મુએ કુટણા વિષે, બેન મણા ન મુકેજ. ૧૮
 લેણ દેણ જ્યાં હોય ત્યાં, ખાટું મંત ખચીત;
 પ્રીતિ નહીં પિત્રાધમાં, માથિઆઈમાં પ્રીત. ૧૯
 ભાગ વેંચવા હોય ત્યાં, ઠીક ન ચાલે ડેઠ;
 માઠું પુકારે માજિએ-ચડિ કાકીનું પેટ. ૨૦

પ્રીતી.

પ્રેમિ આંખ દોષ ન જીએ, બાવિક બુલે સદાય;
 મ્હારાજો બલિચારિ પણ, વૈણવ બાવ ન જાય. ૨૧
 ગૂણ પ્રમાણે પ્રીતડી, સ્વતઃ સૃષ્ટિમાં થાય;
 ગણિકાને ગણિકા ગમે, સતિનં સતી સુહાય. ૨૨
 બહાલાં થાય વિભોગિ તો, વધે બહાનની આંચ;
 યક્ષ વિભોગી વા'લને, મેઘ દૂતમાં વાંચ. ૨૩
 પ્રેમિ વિયોગી થાય તો, પ્રેમ વધે બહુ પેર;
 જેમ વિદેશી રહેહિઓ, ભેટે બિલટ ભર. ૨૪
 દૂર પડે જન પ્રેમિ તો, દિન દિન પ્રેમ ધસાય;
 કરેણ પ્રેમ કૌલા બુલી, આપિ યવનને કાય. ૨૫

૨ રવાને નમે.

૧૪—૧૫—સમરથ કો નહિ દોષ ગુસાંડે ।

રવિ પાવક સુરસરિકી નાંડે ॥

તુલસીકૃત રામાયણ.

જીવ જાય મજિ એકાં-રેતાં રૂડી રીત;
 દૂધ પાણિ સાથે વસે, તો સંપૂર્ણ પ્રીત.* ૨૬
 ડોળ ધાલુ પ્રીત બહુ દિવે, પણ નબથે નહિ નિત્ય;
 રંગ કસુંબલ બબકિને, ઉતરી જાય અચીત. ૨૭
 જે પ્રતિ પ્રેમ કરે નહીં, ત્યાં જાતાં નહિ ક્ષેમ;
 મરે પતંગ દિવે પડી, એક તરફિ કરિ પ્રેમ. ૨૮
 જે જનને ખુશ ચાહિએ, તે ચાહે ન ધ્રીત;
 જેમ ખોટો દીકરો, કહ્યું માને ન અચીત. ૨૯
 બગડે લૂખાં લાડથી, પશુ પ્રેમદા બાળ;
 કેકે ને કુર્યોધને, કાપિ કુરુમી ડાળ. ૩૦
 મોહ થયો ત્યાં અવગુણો, જોયાનું નહિ જોર;
 દેખિ શકે નહિ કોઈ દિન, ચંદ્ર કલંક ચકોર. ૩૧
 પ્રેમી જન વધુટે નહીં, વધુટે તો જિવ એક;
 જીવ વિના કાયા જુદી, નહિ જીવે તજિ ટેક. ૩૨
 જેને જેમાં પ્રેમ બહુ, તેને તેનુંજ કામ;
 હનુમાને મોતી તજી, કહ્યું આમાં X ક્યાં રામ? ૩૩
 પડ્યાં જુદાં મન પ્રીતમાં, મળે નહીં કોઈ વાર;
 હીરે ગાંઠ પડિ તે પડી, નવ છૂટે નિર્ધાર. ૩૪
 ઉર ઉપજ્યો ધિકાર ત્યાં, બાવ ફરી નવ થાય;
 વમન થયા મછિ વદનથી, યુક્યું તે ન ગણાય. ૩૫

* કેટલાક એવું કહેછે કે પ્રેમી જુદાં પડે તો પ્રેમ વધેછે ને કેટલાક એવું કહેછે કે બલાઈ ભુંસાઈ જાય છે.

૨૯-પ્રતિ-સામો પ્રેમ ન કરે. જેના ઉપર આપણે પ્રીતિ કરીએ તે આપણા ઉપર પ્રીતિ રાખે એનો કાંઈ મજ નથી. વખતે એથી ઉલટું નીપજે છે. જેને બહુ ચાહીએ તે તરછાડે છે.

X સીતાએ હનુમાનને મોતી બક્ષીય આપ્યાં. તેણે લઈ ફેડી નાખ્યાં ને આમાં ક્યાં રામ છે? એમ પૂછી ફેંકી દીધાં એવી કથા છે.

- ન ગમ્યું તેજ ગમે નહીં, કરતાં કોટિ ઉપાય;
 ‡ઊસરમાં ઊગે નહીં, છો વૃષ્ટી બહુ થાય. ૩૬
 મેન ફરી મળતાં નથી, બ્યારે જુદાં થાય;
 ફટેલાં મોતી અરે, સાંધ્યાં નવ સંધાય. ૩૭
 પ્રેયમ પ્રમાણે નવ મળે, જો મેળવિએ મેન;
 તુટક ત્રાગડો સાંધતાં, પડશે ગાંઠ *સધન. ૩૮
 હીર દોરે બહુ જોરથી, તાણ્યે તૂટી જાય;
 ગાંઠ પડે પછિ સાંધતાં, પણ હતિ તેવિ ન થાય.
 આપે કવિજન ઊપમા, ઇત્યાદિક શુભ મિત્ર;
 પણ નયિ કુલ્લભ બુદ્ધિથી, કંઈએ કામ વિચીત્ર.
 આગ માડિને તારના, બન્યા બુદ્ધિથી એલ;
 ફટ્યું મોતી સાંધવું, બુદ્ધી આગળ રહેલ.
 મોઢે કદી અઘાવિએ-વાણી વસ્તુ, દુષ્પદેણ;
 હુમનિ પાળી પેઠમાં, મારંતાં જિવ લેણ. ૩૯
 સગપણ છુટે ન છોડતાં, છુટે પ્રાતિ અનુપ;
 સગપણ તો સોનું અરે, પ્રીતી પિતળ રવરૂપ. ૪૦
 કપટ કરો નહિ પ્રીતિમાં, કપટે જુદાં ઊર;
 દૂધ પાણિની પ્રીતડી, છાશ કપટથી દૂર. ૪૧
 કોઈ કદી નિરએ નહીં, આમિતના ગુણ દોષ;
 શંભુ શિરે શોભે સદા, ચંદ્ર કલંકજ કોષ. ૪૨

મનની વીચીત્રતા.

- અફલ અંધારે અપી, જોતાં એમ જણાય;
 સૌ સૌના મનમાં બધે, સવાશેર સમજાય. ૪૩
 સમજે નરે ધરમાં રહી, પોતાને પંડીત;
 ગણે કુવાનો દેડકો, કુપને ઉદધિ^૧ અચીત. ૪૪
 કોઈ પ્રયમ માને નહીં, પાછળથી પરતાય;
 કુંવારો કોડે મરે, પરણેજો પીડાય. ૪૫
 જગત્ નમૂનો નાટકી, ભિતરે નવાઈ નિકાય^૨;

‡ ખારો. * મજબૂત. ૧ સસુદ્ર. ૨ અંદર. ૩ ઘણી.

નહિ જોયું પશ્તાય તે, જોયું તેય પશ્તાય. ૪૬
 ટાલું ઉનું સદે નહિ, બ્રાત અજાયબિ બાળ;
 વંઝા સુત માટે રૂવે, દિયે પ્રસૂતાઈ ગાળ. ૪૭
 કહિએ જો જડ, જનનવર, તો કોપે જન જાત;
 પણ કવિ આપે ઊપમા, કોઈ જિજ્ઞે નહિ બ્રાત.
 શુક અંચું સમ નાસિકા, અંબુજ સમ મુખ આંખ;
 દાડમ કળિ સમ દાંતને, ભવાં ભ્રમરની પાંખ. ૪૮
 વાત નજીવી સુસ પણ, ખેંચે છે કોઈવાર;
 પારશિમાં ટોપી વિષે, બર્થ વધી તકરાર. ૪૯
 પોતાનાં જનને પિડે, નખળાં જન જરૂર;
 નખળો માટી હોય નિજ-રાંડ ઉપર બહુ શૂર. ૫૦
 નિર્બળ ધરનાં નડે, દુશ્મનને ન નડાય;
 સ્ત્રી નિર્બળ છાતી કુટે, જમ સાથે ન લડાય. ૫૧
 કરે આપથી તોય પણ, મુકે ભાગ્ય શિર વાંક;
 ખાય કુંભારનિ રીસમાં, માર ગધેડી રાંક. ૫૨
 બસનીને બસનિ ન હસે, બ્યારે ગૂણુ સમાન;
 કુંડાને કચરોટ ક્યમ-હસે તજી નિજ બાન? ૫૩
 જેવું જેના મનમાં, તેને તેવિ પતીત;
 કમળો જેની આંખમાં, પેએ સઘળું પીત. ૫૪
 નિજ અવગુણ કોઈ ન જુઝા, પરથી ઝટ જોવાય;
 નિજ દુર્ગતિ ન મુખ દેખિએ, દર્પણથી દેખાય. ૫૫

૪ પુત્રવતી. ૫ કમળ. ૬ પોપટ. બમરો જનાવર
 ને કમળ જડછે તેવો મનુષ્યને કવી કહે તોય ન ખીજે,
 ને અમર્યો જડકે જનાવર કહેતો ખીજછે !

૪૬-ડાકર ધનજીશાહ પારેખની અંગ્રેજી ટોપી વિષે
 પુદ્. મુખ્ય યોદ્ધા રાસતગોસ્તાર ને જામે જમસેદ.

૧ ખાત્રી, વિશ્વાસ. ૨ આંખ.

૫૨-પોતાના સમાનને ન હસવું ને વિરુદ્ધને હસવાનો
 જે સ્વભાવ તે મનનો એક કાટોજ લો.

સમન્થું અણ સમન્થું કુટે, સાંભળેહું સૌનંન;*
 જાડ સાયની ખમરનો, કરે તપાસ ન મંન.
 એક જણે આવી કહ્યું, જણ્યું કીડિએ ઊંટ;
 વાત પ્રસરિ ગઈ ગામમાં, એવાં માણસ મૂઢ. ૫૭
 પરના ગુણ અવગુણ તણી, કરે વધારી વાત;
 સાચ ખોટ ખોળે નહીં, એવી માણસ જાત.
 ભાઈ ખેન ઊભાં રહી, કરે માર્ગમાં વાત;
 શક એનો આણે અરે! પાપ મતી જન જાત.
 સૌ પોતાનાં મંનમાં, ગરિય છતાંય અમીર;
 ધોખીનાં બાળોતિયાં, જે રાણોનાં ચીર. ૫૮

૩૬ી.

અવસરનાં ગિત અવસરે, ગોઠે નેજ ગવાય;
 કેમ મરણનાં છાજિયાં, લગને લલકારાય? ૫૯
 અબજ સબજને અનુસરી, પાછળથી પસ્તાય;
 લાંબા પાછળ જઈ ટુંકો-મરે ન, માંદો થાય. ૬૦
 ભાગ્યાના બેર દિસે, મુઠ્ઠે મનુષ તમામ;
 ડાહ્યા જનને ડામ દઈ, દે ગાંડાને ગામ. ૬૧
 સમરથનું સંસારમાં, દૂષણ ભુષણ ભણાય;
 નગન અમંગળ વેશ પણ, શંભું જોગી રાય. ૬૨

* જગત જતાય ન કોઈયા, ભલે રાય કે રંક;
 સતિ સાતાની ઉપર પણ, કૂડાં ચડ્યાં કલંક. ૫૫
 ભક્ષા જને નહિ ભૂલ્યું, સાંભળિ સૌના વાત;
 સાચી તે ખોટી પડે, આવિ પડે પંચાત.
 દુનિઆની એ રીત છે, જથ અપજથ ખાજાય;
 ગામ મુજે ગરાણું અરે! બાંધ્યું નવ બંધાય. ૫૬

૬૧-છ સાત આઠનવ એદોહાથી આ દોહો વિરૂદ્ધ છે. ડાહ્યાને ડામ ને ગાંડાને મામ એવી કહેવત છે તે કોઈકાળે ખરી છે.

દોષ ન દેખે કુનિઆ, દૈવ ગતીથી ગાળ;
 નિતા અહ્યા દ્રોપદી-સતી, છતાં શિર આળ. ૬૩
 સર્વ અશુભને શુભ ગણે, તો તે શૂભ ગણાય;
 જુઓ બિભત્સ ઉપાસના, શીવ શિવાનિ કરાય. ૬૪
 રૂઢિ બળથી બલિચારિણી, સતી સમાન ગણાય;
 યયાતિ પુત્રી ચાર પતિ-વરિ કન્યા કહેવાય! ૬૫
 દેશકાળ રૂઢિ રાજ્યમાં, નિંદ્ય અનિંદ્ય ગણાય;
 પરણિ પાંચ પતિ દ્રોપદી, પણ વેશ્યા ન વદાય. ૬૬
 જે કાળે જીવી રૂઢી, તે કાળે તે થાય;
 સગી ખેન પરણ્યા પૃથુ, પણ પાપી ન કથાય. ૬૭
 કુંતા સિતા મનોહરી, દ્રોપદિ ગૌતમ નાર;
 તારા સહિત છએ તણાં, સતી નામ નિર્ધાર.
 કેવળ શુદ્ધ રહી નથી, એમાંથી એકેય;
 અઝ્યાં કલંક બધી ઉપર, તોય સતી સૌં કહેય.
 કુંતાએ પ્રસવો કરણ, હતી કુમારી ત્યાંજ;
 પુત્ર પારકા પેટના, પરણી તણ પ્રસવ્યાજ.
 રાખિ સિતાને રાવણે, અદ્વકાળ નિજ ઘેર;
 તેયિ ખૂબ નિંદાધને, જનકિ થઇ જાહેર.
 રૈયતની નિંદા નિમિત્ત, બીજિવાર વસિ વંન;

૬૩-શિર આળ છતાં સતી કહેવાય છે.

૬૪-ઉમા મહેશ્વરની પ્રતિમા નથી પૂજતી પણ +++પૂજાય છે

૬૫-ગાંધવ રૂપીએ યયાતીની પુત્રીને ચાર ડોકાણે વેચો.

ચાર ધણીથી ચાર પુત્ર ઉપજ્યા, છેવટ એ કન્યા માટે સ્વયંવર રચ્યો. એ કન્યા મહાભારતમાં છે.

૬૭-પૃથુની કથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં છે. પૃથુ ઇશ્વરના અવતારો મનાયા છે. તે પોતાની સગી ખેન અર્ચિસાથે પરણ્યા હતા.

ઘેર આવિને છેવટે. એજ માઠ તજ્યું તંત્ર.
 પતિ મરતાં મંદોદરી, પરણિ દિયરની સાથ;
 તારાએ પણ તેજ કિધ, કપિ સુગ્રીવ સંગાત.
 ઈંદ્રે ભુવની ભાળવી, અબળ અલ્હાનેજ;
 દ્રૌપદીએ પતિ પાંચ કિધ, કહેવાય સતિ તેજ !
 અપજશ પણ વિસરાયડે, પાંચે વખતનો ખાંચ;
 જેમ પટેલનું યીગડું, વગોવાયું દિન પાંચ. ૬૮

પ્રકૃતિ ભાવ.*

રૂપ રૂંડું અક્ષર રૂડા, ચિત હરે તત્કાળ;
 જોડે રૂપિઓ કોયલો, લહે રૂપિઓ બાળ. ૬૯
 સંસારી સન્યાસિ સૌ, રૂપ ઉપર રણિઆત;
 રંગ કમંડળનો રૂડો, ત્યાગિ રખાવે ભાત. ૭૦
 રોનારાને મનવતાં, વધતો આંસૂપાત;
 રોતિ હતી ને પિયરિયાં-મળ્યે વધિ જ્યમ વાત. ૭૧

‡ રામાયણની અંતે સીતા પૃથ્વિમાં સમાઈ ગઈ છે.
 પોતાની નિદાથી શોકાતુર થઈ એ કૃત્ય કર્યું છે.

૧ દ્રૌપદીએ પાંચ પતી કર્યા તે અર્વાચીન રીઠીથી ઉધું
 કાર્ય છે. પણ તે કાળે ખોટું મનાયું હશે નહીં. બાસે પુષ્પદને
 ખોટું માનતો ચોતર્યો છે તે પછીના કાળની અસર હશે.
 મંદોદરી ને તારાએ દરવટાં વાળ્યાં તે આજની હુંચ જા-
 તિથી વિરુદ્ધ રીઠી બાસે છે. અલ્હયા ને સીતા તો પ્રા-
 ચિન અર્વાચિન બંને રીઠીથી નિદોષ છે. અસાનતા ને
 બળાત્કાર એ દોષ નથી. તથાપિ તે કાળે નિદોષ છે.
 કુંતાનું કર્મ હાલની રીઠીનું વિરોધી છે. પણ તે કાળે નિ-
 યોગ બળિચાર નહિ ગણાતો હોય. પતી છતાં પરનરથી
 પૂત્ર ઉપજવવાના દાબલા મહાભારતમાં બીજાપણ મળે છે.
 ૭૦—ત્યાગી પુરુષો કમંડળ ધસાદિ જણસો રૂપાળી રાખે છે.

*આ પ્રકૃતિભાવ તે સ્વભાવજ છે પણ સહજ કાર-
 ણથી આ જૂઠું પેટું પાડ્યું છે.

- જતાં જીલમિ હેઠળ બધા નિર્બળ સબળ ધસાય;
સરસ નરસ જોયા વિના, સૌ તિર્યે મુંડાય. ૭૨
- તદન ન સુધરે પ્રકૃતી, સહવિદ્યાથી ભ્રાત;
અપણ મટે નહિ વાંદરૂં, કેળવતાં બલિ ભાત. ૭૩
- તાણિ તાણિ હૃદ આવી રહિ, પછી વધે નાહ વાત;
ભરે અપરે બારો અડે, પણ ભરે અડે ન ભ્રાત. ૭૪
- કપકો દિયે હિતસ્તિઓ, તેનો ખેદ ન થાય;
જેમ ગાળ જનિતા તણી, ધીની નાળ ગણાય. ૭૫
- સૌનિ ખુશામત જે કરે, તેને સર્વ અહાય;
લીંબૂનું પાણી બધાં-શાક વિષે બળિ જાય. ૭૬
- ગોલાને ગાળો દિયે, રિસે અડી રાજન;
રીસ અડે કુંભારને, મરડે ખરિના કાન. ૭૭
- ભાર ખોળ કુંઠ રાખિએ, રાંક ન થઇએ રોજ;
હરદમ હસતાં આવશે, ખસતાં મુકિએ તોજ. ૭૮
- નહિ ચિંતા નધરોળને, ચાતુર ચિંતા ચિત્ત;
ગાંડા જન ગમ્મત કરે, ડાહ્યા ખિન્ન ખસોત. ૭૯
- શાંત ધીરે વૃદ્ધો દિસે, જીવાન ક્રોધિ જણાય;
કાચી કેરી ખાટિ પણ, પાક્યે ગળિ થઈ જાય. ૮૦
- હિંમત જામન સાથ રે, વૃદ્ધપણે વહિ જાય;
જેમ કાચ કેરી કઠણ, પાકલ પોચિ જણાય. ૮૧
- સ્વાપરાધથી દુખ સહે, દે ન કોઈને દોષ;
ઢેશ વાગતાં જઈ પડ્યો, કરે કોનિ પર રોષ ? ૮૨
- જેને આવે મક્તનું, તે જન હોય ઉદાર;
મક્ત જળ મળે મેઘને, વરસે અનરાધાર. ૮૩
- લૂટ વિષે લક્ષ્મી મળી, તે જન થાય ઉદાર;

૭૩—સ્વભાવોયાદ્વશોયસ્યનમુંચતિક્કદાચન ।

નહિશિક્ષાશરેનાપિક્કપિમુંચતિચાપલમ્ ॥

૧ પોતાનો વાંક.

બંડારો ભૂપાળના, ખાલિ નિત્ય નિર્ધાર. ૮૪
 વગર મહેનતે, જે મળ્યું, તે ઝટપટ ઉડિ જાય;
 જીતે અધિક જીગારિ પણ; લક્ષપતી નહિ યાય. ૮૫
 વિત મળ્યું પરિમમ વિના, તેનું મૂલ્ય નથીજ;
 સફોડિઆ જીગારિઆ, યાય ઉડાઉ અધીક. ૮૬
 પૈસો પરશેવા તણો, બ્યાજખિમાં વપરાય;
 એકુતને વેપારિધન, નહિ ઝટપટ વહિ જાય. ૮૭
 ધાડ પડે ઘોળે દિયે, તે ક્યમ કરિ સંખાય?
 દેખી જેમ ખમાય નહિ, આંજી કદી ખમાય. ૮૮
 એકવાર મોટપ મળી, મોઢું સદા તે મિત્ર;
 સુરતનદિમાં મહિરા મળે, ગંગ પરંતુ પવિત્ર. ૮૯
 દદતા મનુષ્ય સ્વભાવની, અચળ નહીં દિનરાત;
 બ્યાસ ગણેશ સમાનની, બુદ્ધિ ચલિત થઈ ભ્રાત. ૯૦
 મોટપણે પછિ નહિ મળે, ટેવ પડી જે ઢૂંકા
 કાના નવ પાકે ઘડે, ચડે કરંતાં કૂટ. ૯૧

સામાન્ય.

જેવું જીએ તેવું કહે, એ આલમની રીત;
 કૌરવને કપઠી કહે, કરિ પાંડવ પર પ્રીત. ૯૨
 દોષ રહીત ન દેવ પણ, અરેખરો સિદ્ધાંત;
 માળા માણસ મુંડની, પેરે ઉમિયા કાંત. ૯૩
 અખિલ અવનિમાં શોધજો, મૂરખથી પંડીત;
 દોષ રહિત નહિ દેખશે, માણસ કોઈ અચીત.

૨. ગંગા.

૯૦—શાસ્ત્રકર્તાઽધવ્યાસોલેખકોગણનાયકઃ ।

તયોશ્ચલિતાબુદ્ધિર્મનુષ્યાણાંતુકાકથા ?

૯૨—૫૭ તથા ત્યાંના ખાલી દોહરા વિરૂદ્ધ આ દોહરો છે. જત સમાજથી સદેવ ન્યાય મળતો હોય એમ હું માનતો નથી. પણાં નિર્દોષ મનુષ્યો નિંદાઈ સદોષ ગણાઈ જાય છે.

માણસ માત્ર અપૂર્ણ છે, પૂર્ણ હોય નહિ કોઈ;
 કરો વિચાર વિવેકથી, દિલમાં દિનનિશ જોઈ.
 માગે નહિ શરમાઈ તો, વેઠે અડચણ પાર;
 માતા પણ માયા વિના, નહિ પિરસે નિર્ધાર. ૯૪
 અમલદારનો ખમિ જુલમ, જુલમિ અમલથી થાય;
 વહુ સાસુના વેઠિ ફુગા, નિજ વહુ પર ફુગ્ગાય. ૯૫
 ધાતું પડ્યે ધન હીનને, નહીં પ્રાણકો થાય;
 ખાશે બંદા ખીચડી, હથે એનું વહિ જાય. ૯૬
 મૂખ જોઈ ટીલું કરે, વાંક નહીં નવટાંક;
 છાણ તણા જો દેવને કપાશિઆની આંખ. ૯૭
 સૌ મુખ જોઈ ટિલું કરે, નમે ન ખોટો ડોળ;
 ગોળ ગધેડાને ન દે, દે ઘોડાને ગોળ. ૯૮
 જોની બુદ્ધિ સ્થિર નથી, ખોલે કંઈ સદાય;
 સોડા વાટરનો સિસો, આમ તેમ ઢળિ જાય. ૯૯
 ઉપર ઉપર બભકો કરે, ડોળ ધાણુ ફુનિઆય;
 બહુ જીતું ખોતાનું બધે, પાછડિમાં બંધાય. ૧૦૦
 નિર્મેળ બુદ્ધી બાળની, સંગ પ્રમાણે રંગ;
 કાચ ગુલાબિ બળાય જો, પડે ગુલાબ પ્રસંગ. ૧૦૧
 ખરે ખરો બય હોય ત્યાં, ફળ લેવા નહિં ધાય;
 દધિમાં માયા રૂખિને, નાવ થકિ ન ઠોકાય. ૧૦૨
 શઠ સાધુને ક્યમ બને? સહજ સ્વભાવિક વેર;
 મિનિ મૂષક ભેગાં કદી, રહે ન જિરવી ઝેર. ૧૦૩
 મિયાં અને મહદેવથી, સાચ કદી ન વસાય;
 એક આનમાં જોમ બે, તરવારો ન સમાય. ૧૦૪-૫૦૫

૯૫—ઉપરીનો જુલમ ખમીને પાછો ખોતે જુલમી થાય
 છે. જુલમથી કેવું ફુગ્ગાય થાય છે તેનો અનુભવ થયો હોય તોય.

પ્રકરણ ૫ મું.

રાજ્ય તથા બ્રિટિશ સરકાર.

દોહરા.

- નીચ નૃપતિ નિચ મનુષ્યને, દે હુંચા અધિકાર;
હલકિ ઓળને ત્રાજવું, હંચે ચડાવે ચાર. ૧
- રાજ્ય ધણાં હંધાં વળ્યાં, કુષ્ટ સજાહયિ સાક;
ગયું પેશવાનું બધું, એ ત્રંબકળિ^૧ પ્રતાપ. ૨
- જાગરાતા ઝગડા વિષે, નિર્બંજ નોય નિપાત^૨;
કરણ મરણ સાથે ગયું, તુરક હાય ગુજરાત. ૩
- પ્રેમિ નૃપે પ્રેમી પ્રજા, પિતા પુત્ર સમ ચાહ;
વોલંટિયર^૩ વિલાયતે, પણ અહિં ક્યાંથી યાય ? ૪
- હલકાને હોદ્દો મળે, જીલમ કરે સૌ જોય;
વઢકણિએ દિકરો જણ્યો, શું પછિ બાકી હોય ? ૫
- બહુ જીલમી અધિકારિને, કોણ વારવા જાય ?
વાઘ કને જઈ કોણ કહે, મુખ તાફે ગંધાય ? ૬
- કરે ઉદ્ધમી એકઠું, ઝુંટે જીલમિ નૃપ એહ;
ભાગવશે ભોરીંગ દર, જંદર ખોદે જોહ. ૭
- પરાક્રમી નરની પ્રજા, પરાક્રમે વિકાળ;
કોણ કેશરી બાળની, ઝીલી શકશે કાળ ? ૮
- કર લેવા તૈયાર નૃપ, હક દેવા ન ચહાય;
લેતાં સૌ લક્ષડ બને, દેતાં પથર થાય. ૯
- રાજકાજ મેલાં ધણાં, પાપ વિષે પ્રખ્યાત;
ભ્રાત હણે નિજ ભ્રાતને, મારકાડની વાત.
પિડે પ્રજાને દેશિ નૃપ, ઇંગ્લિશને ન પિડાય;
ફાડી નાખે હાંડલાં, ખોખરિ ડાંગ સદાય. ૧૦

૧ ત્રંબકળ ડેંગળા. ૨ માત. ૩ વગરેપમારનું લશ્કર, સ્વદેશાભિ
માનથી સુધરેલ દેશમાં યાયછે. પણ અહીં વધારાજાતયાવજા.

- રાખે ભભકો* ઉપરનો, દેશી રાજ્ય અધીક;
 મોર પિંછે રણિઆમણો, ખાકી તો છે દીક. ૧૧
- દેશી રાજ્યમાં દાણના, જુલમો ગળ્ય ગણાય;
 નવ કોળે રિત તેરની, વદાય તેવું બળાય. ૧૨
- જુલમી જડને જગતમાં, એક તરફથી ખાય;
 કાશીનું કરવત જુઓ, આમ તેમ વહિ જાય. ૧૩
- જુલમિ રાજ્યમાં જુલમી, અમલદારનું જોર;
 જગમાં રાણા રાતના, જેમ ધ્રુવડને મોર. ૧૪
- ન્યાય ચુકવવા નીચને, સોંપે કુખ ઉલટુંજ;
 એ બિલાડિએ કપિ કને, જઈ ઉલટું ખોયુંજ. ૧૫
- અવળા પગ સરકારે દર-બાર તણા કહેવાય;
 રેંઠો તો રેંઠો અને, વૂંઠો તો કુખ જાય.
- ધણિ પધરામણિ ઉપરિની, પીડ પ્રભને જાણ;
 લોક ધરે વિવાહ પણ; આજ ધરે મોકાણ. ૧૬
- જુલમિ રાયતા રાજ્યમાં, નખળાંથી ન વસાય;
 ભેંસ પડે જવર માણે, મેડકડ કાંઠે ધાય. ૧૭
- નામ અર્થ, ગુણ વહિ જતાં, બહુ ઉલટો યઈ જાય;
 કહેતાં રાજ કોઇને, અરેખરો ખીજાય. ૧૮
- રઝખા રળે તમો ગુણી, સાત્વિક અમરે સદાય;
 અકબર વિક્રમ રામ હજિ, વધૂ વધૂ વખણાય. ૧૯

* દવાખાનાં, નિશાળો, લાઇબ્રેરી તથા સડકોની સફાઈ સરસ રાખે. રેવિન્યુ તથા ન્યાયખાતું જેના ઉપર મોટો આધાર તે પેલા જેવું એખું નહીં. તે ઉપર ઉપરનો ભભકો. ૧૬. લોકોને ઘેર વિવાહપણ આખાને ઘેર મોકાણ. વિવાહમાં તોરણ માટે આખાનાં પાન તોડી લેવામાં આવે છે.

૧ બ્યારે. ૨ તાનું તળાવ. ૩ દેડકા.

૧૮. જે નામનો ગુણ જાય છે તે નામનો અર્થ પછી ઉંચો યઈ જાય છે. રાજ્યને હાલને રૂપાર્થ મૂર્ખ થાય છે.

ચોર છુટારા ઠગ નહીં, ન્યાયિ રાજ્યમાં બાઈ;
 તારા સૂર્યોદય થતાં, જેમ જય સંતાઈ. ૨૦
 રાજ્ય ભક્ત કદિ ના તજે, રાજ્ય પક્ષ અનુચીત,*
 નૃપ દુર્યોધન પક્ષ નહિ-ભિન્ન તજ્યો અચીત. ૨૧
 દુષ્ટ દેતાં બહુ દીનને, કોક દિ સામા થાય;
 બળવો સત્તાવન તણો, જ્યમ હોલ દુષ્ટદાય. ૨૨
 નગ્ન નીચોવે નહાય શું? જય બિજનનું સૂખ;
 નાનાની મ્હેંકાણમાં, હિંદ ખમ્મ હજિ દુઃખ. ૨૩
 જો હુબર આ હિંદમાં, તોજ સંપતી થાય;
 જેમ છોકરો હોય તો, વહુ આવે ધરમાંય. ૨૪
 જીલમિ વિદેશિ ધણા નૃપે, ખુંદું હોંદ સદાય;
 જ્યમ વેશ્યાનો ખાટલો, યુંકે બરે બધામ. ૨૫
 ચડતિ પ્રડતિ રૂપિ ચક્રમાં, આવે સધળી ભામ;
 જીઓ ઉજડ ઇંગ્લીશિઆ, હિંદ મિસરને રોમ. ૨૬
 હિંદ ડરે અકુધાનથી, લડી સિકંદર સાય;
 ખિયે છહુંદરથી ડર્યો-સાપ તણો જ્યમ બ્રાત. ૨૭
 હિંદ હવે ખાલી થયું, ગયું ન આવે ધન;
 મુઆં ન કદિ પાછાં વજે, જિવતાં કરો જતન. ૨૮

અંગ્રેજ સરકાર.

કવચિત જીલમ કુંઠિયાયપણ, રાણિ ન્યાય વખણાય;

* રાજ્યપક્ષ અયોગ્ય હોય તોય રાજ્યભક્ત ત્યાગ નકરે. દુર્યોધનપક્ષ અધર્મી છતાં ભીષ્મ તેમાં રહ્યા. કેટલાકનો વિચારે સત્ય તરફ ટળવાનો છે. જેમ વિભિષણે બાઈ છતાં અધર્મી પક્ષી જાણી ત્યાગ કર્યો. સ્વાર્થથી ત્યાગ કર્યો એમ રામાયણ કહેતી નથી. સ્વાર્થથી ત્યાગ કર્યો હોય તોતો ધણુંજ નીચ કર્મ કર્યું ગણાય તથાપિ એ તર્ક ધડી બર દૂર મૂકી રામાયણનું કથન અરૂં માનીએ તો રામાયણ તથા મહાભારતની નીતિ જુદી પડે છે.

વાંકા ચુંકા પણ ધર્જે-ના રોટલા ગણાય.	૨૯
શૂરાની સૃષ્ટિ દિસે, રણધીરાનું રાજ્ય;	
અંગ્રેજો બળ શૌર્યથી, અમલ ભાગવે આજ.	૩૦
રાજ્ય તપે સુનિતી વડે, નીતિ વડે સંસાર;	
રાણિ રાજ્ય નીતી વડે, પામ્યું સૌનો પ્યાર.	૩૧
પ્રસવે જ્ઞેને મડમ તે, મોટો અહીં મનાય;	
રેવાના કુંકરે બધા, શંકરે રૂપ ગણાય.	૩૨
લીલું ન કરે લિખરણો,* કરે દયાની વાત;	
બાપડિ કહે પણ કાપડી-કો ન શિવે થઈ બ્રાત.	૩૩
બડિ બડિ બાતાં લિખરણો, કરે તદ્દપિ ફાવેન;	
ગજ બરિને તસુ વેતરે, હાય હિંદને એન !	૩૪
હક દેશું લાયક બનો, એ સરકાર નિમીત્ત;	
પુત્ર થાઓ મોટા પછી, પરણાવશું અચીત.	૩૫
દેશી ન્યાય ન કરિ શકે, અંગ્રેજોનો આજ;	
બડે બાપકે પૂતકો, સર્વ કહે મહારાજ.	૩૬
હિંદ પ્રિટતના હક જુદા, એક દાસ ધણિ એક;	
જમવામાં જગલો અને, કુટવે ભગલો છેક.	૩૭
ગોરાને ગોરા નિમે, અર્થે હિંદને શીર;	
મોસાજે જમવું અને, મા પીરસણે વીર.	૩૮
ધસવે ધણિ ઝિણિ વાતમાં, એજ ખુબી અંગ્રેજ;	
પાંચશેરિ મુકિ કોથજે-હણે વણિક પણું સ્હેજ.	૩૯
નમજા નુપ નિતિ ઇંગ્લિશે, હિંદ કયું નિજ હાય;	
જ્યમ સો જોર મારિને, બેઠિ બિલાડી પાટ.	૪૦

૨૯-રાણીનું રાજ્ય વખણાય છે એ અર્થે ને નિંદાય છે એ અર્થે. બંને વાત ખરી છે. ગુજરાતી જુસના પ્રથમ આર્ટિકલો વાંચી વાંચી જે વિચાર થયેલા તેનો ચિતાર અંગ્રેજ રાજ્યનીતિ વિરુદ્ધ દોહરામાં છે. તેને મળતું:—

“જુલમી રાજ ગયાને જુલમ જાહેર છે” દલપતરામ.

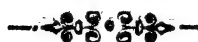
* વિલાયતના રાજ્યકાર્યભારી માહેનો એક પક્ષ.

૭ કોથળામાં પાંચશેરી નાખી કોથળો મારે એટલે કોથળો મારો કહેવાય તથાપિ પાંચશેરી વાગવાથી જીવ નીકળી જાય.

કાબુલ મિસર લડાઈનો, ખર્ચ હિંદને માથ;
 ખાચ ભીમ શુકની હશે, એજ અદલ ઇનસાફ ! ૪૧
 ગ્લાડસ્ટોનથી^૧ પણ વધું, વૉઈસરોય^૨ પગાર;
 ધરમાં ધા દેવો ન પર-ભાર્યું પોણાખાર ! ૪૨
 બજિઆના બે ભાગ અહિં, ફુનિઆમાં દેખાય;
 પાર્લામેંટ છે કાનડો^૩, નહીં હિંદમાં હાય ! ૪૩
 માગ્યે રે'મ જરા મજે, રોકે મજે ધણુંજ;
 હક લીધા માએરટરે,^૪ હિંદ રહ્યું રડતુંજ. ૪૪
 બાઈ કલ્ચાથી ક્યાંઈપણ, બાર ન આપે કોઈ;
 હક પામ્યું આંગ્લેલિઆ,^૫ હિંદ રહ્યું હજિ રોઈ. ૪૫
 ફુનિઆમાં દેખાય છે, બજિઆના બે ભાગ;
 અંગ્રેજી કાબુલિથી-કાયર પણ અહિં વામ. ૪૬
 હિંદ મરે ગરિબાઈમાં, નથી ખિટનને^૬ આય;
 દોવાણ ન દલાલને, ખાતર મશિદે ન્હાય. ૪૭
 હિંદ ધણી ઇંગ્લીશિઆ, પોપણુનિ ન પંચાત;
 વરો કરે નહિ પણ મને, શેઠ^૭ કરો ઠિક વાત ! ૪૮
 હિંદ થયું નિર્ધન પણ, ન્હાય ખિટનને હાણ;
 આરશિયો ન ધસાય કદિ, સુખડ ધસાય મુજલણ. ૪૯

૧ હાલનો મહારાણીનો પ્રધાન. ૨ હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ. ૩ અમેરિકામાં કાનડા ખલાફો અંગ્રેજ સરકારનો છે. ત્યાંના લોકોએ ત્યાંજ પાર્લામેંટ સ્થાપી છે. પાર્લામેંટ-રાજ્યકારભારની સભા. અંગ્રેજ સરકારે એ હક કાનડાના રહેવાસીઓને આપ્યો છે. ૪ વિલાયતનું કપડાંનાં કારખાનાનું એક મામ. ત્યાંની પ્રજાએ સરકાર ઉપર દબાણ ચલાવી હિંદુસ્તાનમાં પોતાનાં જતાં કાપડ ઉપરની જગત માફ કરાવી. ૫ કાનડાની પેઠે આંગ્લેલિઆમાં પણ સ્થાનિક પાર્લામેંટ છે. એ અંગ્રેજ સરકારનું છે. ૬ અંગ્રેજીની બમિ. ૭ શેઠ થાય તેણે વરો કરવો જોઈએ એવી રીતે, પણ અંગ્રેજી તો શેઠ(રાજ)થાય તથાપિ વરો કરે (હક આપે) નહીં !

- રાજ્ય વિદેશિ સ્વદેશિથી, અતિ સુખદાય ન થાય;
ઘોરમાન માને સગી-મામાં ફેરે સદાય. ૫૦
- દેખિ ધરેણું હિંદમાં, કરે વિદેશી બલ;
પૂર્ણાઆધની ફૂલ પણ, ખાય છોકરો ધૂળ. ૫૧
- બેજણુ કેરિ લડાઈમાં, ત્રીન્ને ફાવી જાય;
અંગ્રેજે આ દેશમાં, એજ કરેલ ઉપાય. ૫૨
- મળવેલું કંપનિ તણું, રાણિ હાથ ગયું રાજ;
રામનું સ્વપનું બરતને-જેમ ફળ્યું બલિભાત. ૫૩
- જંગલિ જનને જીતતાં, અધિક લાભ નહીં થાય;
અંગ્રેજે અફધાનને-જિતિ કરે બરે સદાય. ૫૪
- દહું શું દોષ સરકારને, નથી પ્રજામાં તેજ;
જણનારીમાં જોરે નહિ, સૂયાણી શું કરેજ ? ૫૫
- ઠપકો વધુ સરકારને, જ્યારે પ્રજા અઠીક;
બાળ માઠ માખાપ શિર, જોખમ ઘટે અધીક. ૫૬
- હારે કદિ સરકારે તો, ભિગિ હિંદને હાણ;
ધોખિ ધરે ખાતરે પડે, ધરાધને નુકસાન. ૫૭
- મળ્યે જરા હક હિંદુઓ, કરેતા શેર બકોર;
કુશકાથી રણિઆત જ્યમ, થાય દુઃખનું દોર. ૫૮
- વફાદારિ હુંય હિંદની, સુસ્ત ન મૂકે આજ;
જેમ જતાં નિત સાસરે, કોણ કહે છીનાળ ? ૫૯
- બસ કરે હવે પ્રિટાનિઆ, ભુંડા હિંદ હવાલ;
રે ! મુઠ્ઠ માને ધાવવું, પછિ એમાં શા માલ ! ૬૦
- પ્રિટન દયા કરે હિંદ પર, નિકરે ડહાપણુ ધૂળ;
સુસ્ત કદી કાપે નહીં, મિઠાં ઝાડનાં મૂળ. ૬૧
- દયા રાખ બહાદુરે પ્રિટન, ધુરા હિંદના હાલ;
બહુ તાંતુ બળિયું બને, નયિ જાત્રામાં માલ. ૬૨
- પ્રિટન રાંક ગણિ હિંદને, ના તુછકાર લમીર;
રહ્યો રાંક રસોધને, કદિ અબડાવે વીર ! ૬૩-૫૮૮

પ્રકરણ ૬ કું.

વિદ્યા તથા કવિતાવિષે.

દોહરા.

- રાજ્યપત્રી વિદ્યા વડી, સાક્ષારથી લધુ રાય;
નૃપ પુજ્ય નિજરાજ્યમાં, પંડીત બધે પુજ્ય. ૧
- વિદ્યા કોમળા આપની, નથી કરી જો ખ્યાલ;
બ્રાહ્મણથી યુરોપિયન, વધુ વિદ્વાનો હાલ. ૨
- એક એકથી અધિક છે, ઉર ન આણુ અભિમાન;
ગદુલાલ ધનસ્થામને, દયાનંદ વિદ્વાન. ૩
- લેખન બળ અસ્તુ ન રહે, અળકિ ઉઠે મતિમાન;
પત્ર પરાક્રમિ નીવડ્યું, ગુજરાતી ગુણવાન. ૪
- છુપ્યા છુપાય ન પંડિતો, વિચિત્ર વાણિ પ્રબંધ;
સંતાડી ન શકાય કદિ, કર્તૂરીનિ સુગંધ. ૫
- જેહ પ્રતિષ્ઠા પામિયો, પંડિત તેજ પ્રમુખ;
શૂર મરે સંગ્રામમાં, લેવા કીર્તી સૂખ. ૬
- પામે નાશ પદાર્થપણુ, નહિ પંડિતનો નાશ;
વાલ્મિકિ બ્રાહ્મ અમર રહ્યા, કવિવર કાળીદાસ. ૭
- બુધજનમાં બુદ્ધી બહુ, એકઠિ યાતી જાય;
ટીપે ટીપે તોયડી, જેમ તળાવ ભરાય. ૮

૧—વિદ્વત્વંચ નૃપત્વંચ નૈવ તુલ્યં કદાચન ।

સ્વદેશે પૂજ્યતે રાજા વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્યતે ॥

૧. વિદ્વાન. ૨. મુખ્ય. ૩. ગુજરાતી વર્તમાન પત્ર. ૪. પાણી.

૩ ગુણિભ્યો ગુણિનઃ સંતિવાદિન્યઃ સંતિવાદિનઃ ।

વલિભ્યો વલિનઃ સંતિતસ્માત્તર્વં ત્યજેત્બુધઃ ॥

- પ્રથમરણ કરિ પંડિતો, ગ્રહે, અશુભતજિ, શૂભ;
પય પાણી જાદાં કરી, હંસ ગ્રહે ગ્ન્યમ દૂધ. ૯
- વિદ્યાના સિક્ષાતમાં, બહુમત નહિ મેળવર;
અચળા અચળ કહે ધણાં, પણ તે કરે જર. ૧૦
- નજરે દિઠું એ પણ જીવું, વિદ્યાથી વરતાય;
તારા રવિષ્ણુથી લધુ દિસે, પણ મોટા કહેવાય. ૧૧
- માત્ર નજરથી નિરખતાં, માનિશ તો ભલીશ;
પૃથિવ સ્થિર દેખાય પણ, દોડેછે દિન નીશ. ૧૨
- બુદ્ધિ શોધ બળવાન છે, જાતું ન આંખનું જોર;
સાતરંગ સૂર્યાગ્રાસે, કબ્જલ કરે ન કિશોર. ૧૩
- નજરે જોયાથી અહીં, વિપરિત ધણા પ્રસંગ;
રંગ દિસે સૌ વસ્તુમાં, તદપિ કીર્ણમાં રંગ. ૧૪
- ખળ વિદ્યાયિ ઉછાછળો, મન બહુ મદ વર્ચાય;
જેમ જીવંતી મસ્તકે, આંધુરો ઘટ છલકાય. ૧૫
- વિદ્યા વિત કુપાત્રમાં, કેમ રહી પંકાય?
નદિ પુર રહે નદીશમાં, કુપમાં ક્યાંયિ સમાય? ૧૬
- નિર્મળ જળ સમ વિદ્વતા, ઠામ પ્રમાણે કામ;
એત ઘડે જળ એતને, શ્યામઘડે જળ શ્યામ. ૧૭
- દુર્ગુણિમાં વસિ વિદ્વતા, દેખાડે દુરગૂણ;
તસ્કરે બહિ કૂશળબની, ખાતર આપે ખૂણ. ૧૮
- ગુણ સમ સુખ દુખ વિદ્વતા, આપે આડો આંક;
જેવું વદન તેવું દિસે, દર્પણનો શું વાંક? ૧૯
- મનુષ્ય અંધ વિદ્યા વિના, આખર સમજો એમ;
દીપક વણ ધનતિમિરમાં, કાંઈ ન સૂઝે જેમ. ૨૦
- પારખ્યું હોય પ્રવીણને, કવિ કવિદનું વીર;

૧ મધ્વ. ૨ અંદ્ર. ૩ તડકામાં. ૪ બુદ્ધિઅખાળક. ૫ સમુદ્ર.
૬ ધાંડું અંધાં. *અંધાં હોય ત્યારે વસ્તુ માત્ર રંગ.
રહીત છે માટે વસ્તુમાં રંગ નથી. સુર્વના કીર્ણમારંગ છે.
હાલની વિદ્યાનો એ વિજય છે.

- વિના ઝવેરી પારખે-કોણ ઝવેરનું નીર ? ૨૧
 ડોળ ન રાખિશ દક્ષનો, મેળવિ બુદ્ધી બાળ;
 હંસ ચાલને ચાલતાં, કાગ બુદ્ધ્યો નિજ ચાલ. ૨૨
 વદવાથી લખવા તણી, જ્ઞાત ભયંકરે બૂલ;
 બખ્તુ વાર સોને લખ્યું-એક વાર સમગુણ્ય. ૨૩
 ચિપિ ચિપિ લખવું બોલવું, તે નક્કી નિંદાય;
 લુગડાં ફાડી ચીંથરાં-કર્યાં ક્યાંયિ વખણાય ? ૨૪

કવિતા.

- પદ લાલિત્ય સુકાવ્યનું, જાણે કવિજન કોક;
 ક્યાંથી સમજે વાંઝણી, પ્રસવ પિડા મન શોક ? ૨૫
 શામે રાજસભા વિષે, કાં શામે કવિ ઘેર;
 કાં કાનન કાં નૃપ ઘરે, શામે ગજ એ પેર. ૨૬
 કવિ જનિતા બોલે કદી, કડવું કથન હરેક;
 તો પણ તેના દીજમાં, દોઝે સૌથિ વિશેષ.
 દોષ દૃષ્ટિ સૌની* દિસે, કાવ્ય કામિની માંય;
 વાંચનારે ભરવાર નિજ-દોષ જુએ નહિ ક્યાંય.
 મૂઠ અજાણુનિ આગળે, કરિશ ન કાવ્ય પ્રકાશ;
 વ્યંડળને શા કામનાં, કામ કરાક્ષ વિજાસ ? ૨૭
 સરસ નરસ રસ બેઠુને, કાવ્ય કહેા સુખદાય;
 પણ શિશુ પામે હર્ષ જો-ધમધમ ધુધરો થાય. ૨૮
 અલંકાર ઉક્તી જુડી, કવિ વાણિમાં સુહાય;
 જેમ જીવતિઓ લગ્નમાં, સોનાનો રવિ ગાય ૨૯

+ કાવ્યપક્ષે વાંચનારને સ્વોપક્ષે ભરવાર સ્વદોષ ન જુએ.

૨૫—સુકવેશઙ્કદ સૌભાગ્યં સત્કવિ વૈત્તિનાપરઃ।

વંધ્યા નહિ વિજાનાતિ પરાદોહદ સંપદમ્ ॥

૨૬—કવિંદ્રાણાં ગજેંદ્રાણાં ગ્રાહકો નૃપતિઃપરઃ॥

ભર્તૃહરી. ૨૮—દલપતરામ.

૩૦ અસત્ય ઉચારતાં, કદી ન નિદા થાય;
 “સવામણું તાજું દિધું” વદતાં જુઠ ન ગણાય. ૩૦
 અલંકારે યુક્તી વિના, કાંઈ ન શોભે કાવ્ય;
 લૂખું, ધૂત ને લવણ વણ, નહિં ભિજનપર ભાવ. ૩૧
 ઘટે અલંકૃતિ થોડિધણિ, રસિક કાવ્ય મોજર;
 મડમો સુધરેલીય પણ, ધરે ધરેણું લગાર. ૩૨
 થોડિ ટાપટિપ તો ઘટે, કવિતા માંહિ સદાય;
 સાદી પણ શોભે નહીં, સ્ત્રી ચોખ્ખાઈ સિવાય. ૩૩
 સંસ્કૃતથી પાકૃત વિષે, વધ્યો અલંકૃતિ ચાલ;
 ઘાટ ધરેણાંનાં અહીં, વધ્યા પ્રથમર્થા* હાલ. ૩૪
 અતી અલંકારે અરે! ઉપજે એદ અચીત;
 અન્ન ખાઈ ખહુ લવણથી, નહિ ખાવાપર પ્રીત. ૩૫
 થતાં નિશાળો ઠામુકા, વધી પડ્યા કવિ રાય;
 જ્યમ ઉત્પત્તી જંતુની, જળદર પડ્યે વધિ જાય. ૩૬
 ભેઈ ધણા જડમતિ કવી, સરખા ગણે તમામ;
 જેમ એક અસ્ત્રે મુંડે, સૌનાં શીશ હજમ. ૩૭
 સૌ કવિને સરખા કહે, બુદ્ધિ આંખવણ અંધ;
 ગોળ ખોળ સરખાં ગણે, હિન વિવેક મતિમંદ. ૩૮
 ખધું સરખું કહે જેહને-હોય ઉપેક્ષા^૩ ગર્વ;
 ગંડુ રાયના રાજ્યમાં, ટકે શેર હતું સર્વ. ૩૯
 નોડ્યા એ તણ દોહરા, તેયિ ન કવિ કહેવાય;
 રાખ્યે હજદર^૪ ગાંઠિઓ, ગાંધી કેમ ગણાય? ૪૦
 લઈ ભાગે કવિ નામને, રચિ રચના ધુળરાખ;
 મોરે પીંછ ધરિ ધાય જ્યમ, હંસ ગણાવા, કાગ. ૪૧

૧ હાની ન કરે એવું તથા રૂઢામાં ખોલાવું. સૌ કહે તેવું.
 ૨ વર્ણાદ. ૩ બેદરકારી. બેદરકારીથી કોઈનાં કાવ્ય ન વાંચવાં અને પછી સૌને સરખા કહેવા. ૪ માત્ર હજદરજ.
 * દિવસે દિવસે ફેશનો વધેછે. શબ્દાલંકારે ઉપર વૃજબાણા
 જેવો પ્રેમ સંસ્કૃતનો નથી જણાતો.

નિરસ કાવ્ય કરિ કુકવી, ખોવે બ્યર્થ કલાક;
 મેળજ લે નહિ કોઈ દિન, જ્યમ કળયીનું થાક. ૪૨
 ડોળ પરણે દાખવે, જેમાં મુદલ નમાલ
 ઠોટ મારીને મૂર્ખ જ્યમ, રાખે રાતો ગાલ. ૪૩
 ખોટો ડોળ નભે નહીં, થાય કુકવિનો ઠાળ;
 સીદ ચર્મર ઓટો ગયું, પાણ પકડાયું શિઆળ. ૪૪
 ખપવા જતાં સુકવિમાં, રૂજેત કુકવિ હવાલ;
 હંસ ચાલ શિખવા જતાં, કાક બુધ્યોનિજ ચાલ. ૪૫
 બલે મુરખ કવિઓ વધ્યા, ખરું ખોટું ન છુપાય;
 બાજી મૂળાનું કદી, ઝાડે લેખું ન થાય. ૪૬
 ચારણુ^૩ ભાટ કવી અને, ભણ્યા કવીમાં ભેદ;
 ભુંડી બવાઈ સુનાટકે, જૂદી જૂદી ઉમેદ. ૪૭
 અલંકારે યુક્તી વિના, સાદિ કાવ્ય અરસીક;
 ભુંગળ વિના બવાઈકદિ, જેમ ન લાગે ઠીક. ૪૮
 મરડિ મચરડિ કુયુક્તિઓ, આણે કુકવિ સદાય;
 અંગ વિધાવિ ધરેણું સૌ, પેરે સમજી સિવાય, ૪૯
 કરે મચરડી શબ્દના, કુકવી ભુંડા હવાલ;
 વેવલિજ ઊંચા વચ્ચના, ફાડી કરે રમાલ. ૫૦
 કાં અશુદ્ધિ કાં ક્લીષ્ટતા, યુક્તિ કુકવિની એજ;
 ઘેલિ ધરેણું સાજું નહિ, અથવા ગુપ્ત રહેજ. ૫૧

૧ મશ્કરી. રપંચતંત્રમાં એ કથાછે. ઉચારણી અને
 પાદ્મણી બે પ્રકારની કવિતા કહેવાયછે. એ જુનાપ્રકારમાં
 ચારણી કેવળ ખુશામતની તથા અશુદ્ધ, અને પાદ્મણી
 કષ્ટક નાગરી તથા શુદ્ધ જણાયછે. સુનાટકમાં મનુષ્યને
 સુખારવાનો ને ભુંડી બવાઈમાં પૈસા લેવાનો હેતુ હોયછે.
 ૪ ઘેલી સ્ત્રી. ૫૧-અશુદ્ધિ અથવા નસમજાય એવું ક્લીષ્ટ
 ત્વ એ મૂર્ખ કવીની યુક્તિ? ઘેલીનું ધરેણું બાંગલ તુટલ
 હોય અથવા સાજું હોયતો એવીરીતે પેહેરેક કોઈ દેખેજ નહીં.

કુકવિ ઠામ^૧ થળ કાળ વણ, યુક્તિ આણવા રહાય;
 ઘેલી આંખે લપરડા, તોજ આંખિ કહેવાય?? ૫૨
 લુખી અલંકૃતિ રસવિના, છે રસ કાવ્ય^૨ સ્વરૂપ;
 જેમ ઘરેણે, રૂપવિના, લાગે સ્ત્રી ન અનુપ. ૫૩
 માત્ર શબ્દયુક્તી અહે, રસહિણ કવી અશૂભ;
 માત્ર વિવાની માનિની, કરે ટાપટિપ ખૂખ. ૫૪
 રસિક કાવ્ય સાદી છતાં, પામે સૌનાં પ્રેમ;
 નહાય ઘરેણું તોય પણ, ઝળકે રૂપવતિ જેમ. ૫૫
 કુકવિ શબ્દમાં અર્થવણ, કરતા માયા ફેડ;
 પટિયાં પાડે પાતરો, પણ ન સતીની જોડ. ૫૬
 યુક્તિ પરાણે આણવા, સુકવી માયું કુટે ન;
 સુસ સ્વાભાવિક રૂપયિ વધુ. જોડો યજ્ઞ^૩ કરે ન. ૫૭-૬૨૫

પ્રકરણ ૭ મું.

સન્નત દુર્જન વિષે.

દોહરા.

ગિરવે વિત વિદ્યા કળા, જે સન્નત સુખદાય;

જે આવ્યું તે જગતમાં, સાગરમાંજ સમાય. ૧

૧. ઝડ ઝમક કે વર્ણ સગાઈ આવે તોજ કવિતા કહે-
 વાય એવી સમજણ હાલના બાળક કવીની થઈ ગઈ છે.
 અર્થાલંકારપણ પાત્ર, કાળ કે સ્થળ જોયાવિના અડાવી દે છે.

૨ રસાત્મક કાવ્યમ્ રૂપાળી સ્ત્રી ઘરેણાં વિના પણ માત્ર
 સાદા વસ્ત્રથીજ શાભી ઉઠે છે. અલંકાર એતો ઘરેણાં છે.

રૂપમાં રૂપ વધારે છે. પણ વિરૂપને રૂપવાન કરી શકે નહીં.

૩ યજ્ઞથી રૂપ ન આવે તેમ યજ્ઞથી રસિકતા ન આવે. કદી
 વિદ્વતા આવે પણ સ્વાભાવિક રસિકતા ન આવે. કદી
 અતિ-યત્ને થાય તે જુદી વાત.

- સજ્જનથી સાઈ બને, નરસું કદી ન થાય,
ઉજવળ કરવાનો સદા, રહેજે સૂર્ય સ્વભાવ. ૨
- કપટ કરે નહિ કોઈ દિન, જે સતવાદી શેર; ૧
સૌકેટિસનાઠો નહીં, મુઝો પાન કરી ઝેર. ૩
- સ્નેહ તદન સજ્જન તણો, નહિ ટૂટે હરગીજ;
કમળ ડાંડલી ભાંગતાં, તંતુ રહે વળગીજ. ૪
- સાધુ પુરુષને સેવતાં, પરમાનંદ પમાય;
આંખાને ઊછેરતાં, કેરી સ્વાદ અખાય. ૫
- મહા પુરુષ પીડાય પણ, આશ્યતને^૩ નહિ ખોય;
ધા મારે જન ઝાડને, ફળ આપેછે તોય. ૬
- જેમ જેમ સજ્જન ફુખી, તેમ તેમ શિલવંત;
વધતી વધતિ સુગંધિદે, બળતી જતી અખંડ^૪. ૭
- સાધુ પુરુષ કોપે નહીં, ગમે તેમ ફુખિ થાય;
લાત મારિ પ્રભુને દિજે,^૫ તો કહે “ફુખ્યા શું પાય?” ૮
- મૈત્રિ મહાત્માના કરો, લાભ કાંઈ પણ થાય;
મોઢું વૃક્ષ ઊછેરતાં, કદિ ફળ નહિ તો છાંય. ૯
- સદ્ગુણિ સાધુ સૃષ્ટિમાં, હોય હજારે એક;
ઢગલા બંધ હિરો નથી, રખડે ઉપલ^૧ અનેક. ૧૦
- સજ્જનની સંપતિ સદા, સૌ જનના સુખ માટે;
મલયાચળ, દધિ^૨ શું કરે? મલય, રત્ન ચળકાટ. ૧૧

૧ વાધ. ૨ ગ્રીકનો મહાત્મા. પ્લેટો જેવા વિદ્વાન તેના શિષ્ય હતા. ૩ પ્રકૃતિ. ૪ સુખડ. ૫ આહ્વાણે. ભૃગુત્રયીએ.

૪—સ્નેહચ્છેદેપિ સાધુનાં ગુણનાયાંતિર્વિક્રયામ્ ।

મંગેનાપિ મૃણાલાના મનુબધ્નતિ તંત્રવઃ॥

૯—સેવિતલ્યો મહા વૃક્ષચ્છાયા મદતિ શીતલા ।

યદિ દૈવાત્ફલં નાસ્તિ છાયા કેન નિવાર્યતે? ॥

૧ પાણી. ૨ સમુદ્ર.

વિત્ત મળે વિદ્વાનને, નષ્ટ, થશે થઈ ન્યાલ;
 વિટપડે રસાલજ વિનય કરી, નમે વધતાં ફાલ. ૧૨
 અવગુણ તજિ ગુણને ગ્રહે, જે સન્નિવન વિદ્વાન;
 જેમ સૂપડું ઝાટકી-ગ્રહે સ્વચ્છ કરિ ધાન્ય. ૧૩
 આપય મોટા મનુષ્યનો, બ્યર્થ જરે ન જાય;
 અશોક ફળ આપે ન પણ, આપે શીતળ છાંય. ૧૪
 મોટા ત્યાગ કરે નહીં, મરે શરણે મતિ હીણ;
 શૈલ શિરે તૂણ, અનળપરપ-ધુમ, સાગરમાં ફીણ. ૧૫
 પ્રાણ તજે સતવાદિઓ, સત માટે ન ઉચાટ;
 બુધ ગંભિરે ગંજીવિયો, મુઓ સત્યને માટ. ૧૬
 સતવાદી સત ના મુકે, મરે પાપીયિ પિડાય;
 હરિશ્ચંદ્ર નૃપ ના હકચો, કરતાં કોટિ ઉપાય. ૧૭
 સગા બાઈને પણ તજે, સતવાદી સત માટ;
 વીભીષણે તજી દિષો, દુષ્ટ દશાનનજ બ્રાત. ૧૮
 નિજ મુખ નહિં કરવાં પડે, ગુણિને આપ વખાણ;
 સાકરે જઈને શિદ કરે? ખડું ગળી” એમ પ્રમાણ. ૧૯
 સર્વ શાસ્ત્રમાંથી ગ્રહે, સારે સારે ધીમંત;
 ભ્રમરે ભમી તરે વેદમાં, ખેંચે જેમ મુગંધ. ૨૦
 સૌ ખેંચાય ગુણી તરફ, દુર્ગુણી તરફ ધસે ન;
 આશ્વકુંજ કોયલ વસે, બાવળ માંહિ વસે ન. ૨૧
 ગુણિજન ગુમ રહે નહીં, પંડિત થાય પ્રસિદ્ધ;

૩ વૃક્ષ. ૪ આંખો. ૫ અગ્નિશિરે ધુમાડો. ૫વંત
 શિરે ખડ ને સાગર કાઠે ફીણ. ૬ પૃથ્વી ફરેછે એ સિદ્ધાં-
 તનો યુરોપિયન શોધક તથા પ્રતિપાદક. ૭ રાવણ.

૨૦—અગુભ્યશ્ચ મહદ્ભ્યશ્ચ શાસ્ત્રેભ્યઃ કુશભોનરઃ।

સર્વતઃ સારમાદયાન્ પુણ્યેભ્ય દ્વષદ્વપદ ઃ।

ભાગવત.

૮ આંખાનું વન.

જેમ સુ દિવસ છતાં રવી, ઢાંક્યો રે' ન અચીત.* ૨૨
 સજ્જન દુર્જન સંગથી, ગ્રહે ન દુર્ગુણ દ્વેશ;
 મણી ફણીમસ્તકર રહે, ઝેર નહીં લવલેશ. ૨૪
 સુસ્ત રહે અળ સંગતે, તો પણ નહિ લેપાય;
 જેમ જળજલ સરમાંજ રહે, સલિલપ સ્પર્ષ નહિ થાય. ૨૫
 વિદ્વજ્જન વસિ મૂર્ખમાં. રહે દિલે દિલગીર;
 માનસરોવર હંસ નહિ-જિવે જળનિધી તીર. ૨૬
 મહા પુરુષની પાછળે, નવળા પણ પોપાય;
 પાણિ પિયે છે એરડો, જ્યારે વાઢ પવાય. ૨૭
 શાંત પુરુષને પીડતાં, શિક્ષા રતતઃ અચૂક;
 લાત વિળછુને મારતાં, વિપ્ર થયા ભિક્ષૂક. ૨૮
 નિત્ય જન નિંદે સુસ્તને, પણ એને નથિ હાણુ;
 સાકરને ખર નિંદશે, પણ જન કરે વખાણુ. ૨૯
 મેંતાપે જે સુમને, તે મળે દુષ્પિ થાય;
 કાપી નિરઅપરાધિને, કૂહાડો ઘણુ ખાય. ૩૦
 ગર્હ ગુજરી પંચાતનો, ધરે ન ધોખો ધીર;
 જેમ ગર્હ તિથી જોશિ પણ, નહિ સંભારે વીર. ૩૧
 જે જન ગંભિર સદ્ગુણી, એને રનેહિ અપાર;
 રહેજે સરિતા જઈ મળે, સાગરમાં સૌ ઠાર. ૩૨
 સજ્જન રનેહ તજે ન વળિ, દુષ્પમાં દૂર ન થાય;

* પ્રજા મુરખ મહિપતિ મુરખ, તો ન પ્રસિધ્ધ પંડીત;
 જેમ રવી ઢંકાય છે, રજનિ રાજ્યમાં નિત્ય. ૨૩
 ૨ સર્પ. ૩ કમળ. ૪ તળાવ. ૫ પાણી.

૨૪—વિધિવશ સુજન કુસંગતિ પરહિ ।

ફણિમણિ સમ નિજ ગુણ અનુસરહિ ॥

તુલસી કૃતરામાયણ.

- સર નદિમાં શેવાળ તે, જળ સાથે મુકાય. ૩૩
- દુઃખ દેખિ નિજ દોસ્તનું, પીડા પામે ઉરે;
- વૃક્ષ સુકાતાં પ્રથમથી, સુકાણાં અંકુર. ૩૪
- કહેવું પડે ન સુમિત્રને, કાર્મ કરે સહ પ્રેમ;
- પ્રેયી વગરનિ પાંપણો, આંખ ખસાવે જોમ. ૩૫
- મિત્ર દુખે સન્મિત્ર શુર, કરે શુભ કોશીશ;
- બદન ખસાવા હાથ ખે, જ્યમ દોડે દિનનીશ. ૩૬
- ધન મુકવા સ્થાનક જડે, ન જડે વાતનું સ્થાન;
- નાણાવટિ નિરખાય બહુ, કોઈક મિત્ર મુજબણ. ૩૭
- વિનયિ પેરને વશ કરે, વિનયિ વહાણો થાય;
- વિનયિ રામની પાછળે, ગામ બધું વન જાય. ૩૮
- સપુત પિતા મુખ કારણે, નિજ મુખ તજે અસીમ;
- ભિન્ન પિતૃ મુખ વાસતે, લિધું બયંકરે નીમ. ૩૯
- સપુત પિતાના હુકમથી, તજિ દે સઘણાં સૂખ;
- રાજ તજી પિતૃ હુકમથી, સહુ રામે વન દુઃખ. ૪૦
- સુંદરને સંસાર પણ, પિતૃ ભક્ત તજેજ;
- માત પિતા માટે અવણ, પાંખો મરણ સહેજ. ૪૧
- કૃષ્ણ સતસંગ તણાં તરત, થાય કર્યું તદખીર;
- સંગે જળ મળતે હરી, ચોખ્ખું કરે શરીર. ૪૨
- સુન્ન ન રાજી કલેશમાં, નહોં સાત્રતાં થાય;
- સૌને કંકૂ આંદલો, બહાલો હોય સદાય. ૪૩
- એક કહે સદ્ગુણથી, સ્વાદ અતી જ્યાં હોય;
- આરું લવણ છતાં કહે, મીઠું જન સૌ કોય. ૪૪
- રીસ ન સાધુ-હૃદયમાં, ન કરે કોપ લગાર;

સર-તળાવ. અંકુર-કમળીઆં. આસીમ-બહુ.

૩૭-વિશ્વાસ કરીને ધનમૂકીએ એવા નાણાવટીતો ઘણાંય છે, પણ વિશ્વાસે વાત મૂકીએ એવા સન્મિત્ર કોઈકજ.

મર્યાદાજ મહોદધી^૧, મૂકે નહિ ક્ષણ વાર. ૪૫

મોટા હદ મૂકે નહીં, મૂકે તો કુખદાય;

સાગરે હદ છોડે મહા-પ્રજય વખત વરતાય. ૪૬

ચંડિત જો પાપી બને, કરે કુકર્મ નિકાય^૨;

વટલી બહુધા બ્રાહ્મણી, તર્કડિમાંથી જાય. ૪૭

દુર્જનવિષે.

વિનયયિ ખળ સમજે નહીં, ઉલટો બહુ છકિ જાય;

અગ્નિ કપાસ વડે કદિ, ઢાંક્યો નવ દંકાય. ૪૮

રતન^૩ ઐદમું ભાળતાં, શક ઝટ સેમજી જાય;

કાપે તો કદળી^૪ ફળે, એમ ઉંઘો અખ્યાય. ૪૯

ખોતાં બમણો થાય શક, દખાવતાં દખિ જાય;

શ્વાન ભાગતાંને ભસે, નહિ તો ચૂપ જણાય. ૫૦

થાય મારથી પાંશર્યા, ખળ ગુણહીણ ગમાર;

જેમ ઢોલને ટીપતાં, વાગે વિવિધ પ્રકાર. ૫૧

અવળાં હઠિલાં કોઈ દિન, સહજ ન સવળાં થાય;

શક વઢાણિ આંગણિ ઉપર, નહિં મૂતરે કદાય. ૫૨

અવળાંમાં ગુણ હોય પણ, કાંઈ ન આપે કામ;

જ્યમ બાવળને છાંયડે, ક્યાંયિ મળે વિઆમ? ૫૩

ભલે હોય વિદ્વાન પણ, કુષ્ટ કુખદ દિન રાત;

મણિએ શાભિત સર્પ પણ, શું ન ભયંકર બ્રાત? ૫૪

૧ સમુદ્ર. ૨ ઘણાં. ૩ માર. ૪ કેળ.

૪૯—કાટંપે કદલી ફલે, કોટિ યતન કોરુસોચ,

વિનય ન માન જગેશ સુનુ, મયબિનુ નમૈનનાચ.

૫૧—ઢોલગંવારશુદ્રપશુનારી||સવતાઢનકેઅધિકારી||

તુ. રામાયણ.

૫૪—દુર્જનો પરિહર્તવ્યો વિશયાડલંકૃતોડપિસન્ ।

મણિના મૂષિતઃ સર્પઃ કિમસૌ ન મયંકરઃ?||

- હઠિલો હઠ નહિ મૂકશે, સમગ્ગ્યાથી પણ સાર; ૫૫
જગૃત કદિ ઉઠે નહીં, કરતાં સાદ અપાર.
જગૃતું મુખ બોલાવતાં, ડંચાંચિ થોય આનંદ ? ૫૬
બ્યમ સંધાસ ઉઘાડતાં, માત્ર છુટે દુર્ગ્ગજ.
પાઠને પ્હેંચાય નહિ, અવળવાણિનો હાંડ; ૫૭
બળહિણુ તેથી વઢ્યો નહીં, કહે ક્ષમાધર માટ.
અવળાં અવળાઈ કરી, ચૂપ થાય દુખિ યૈવ; ૫૮
પડમાં તો કે પડિય કહિ, અવળચંડિ દુખિ જૈવ. ૫૯
મુખ ન બતાવે સ્વારથી, સંપત જતાં સદાય;
મધપૂડાની માખિઓ, મધ ખુટતાં ઉડિ જાય. ૬૦
મળે સવાશેર શેરને, મળે દાંડને દાંડ;
પરણે પાખંડે વધી, ચોરનિ માને ભાંડ. ૬૧
રાખે ગુપ્ત કુકર્મને, હૈયું હોઠે તોય;
ઓડકાર આવે અતી, ભેલું ખાધું હોય. ૬૨
લુચ્ચાને લુચ્ચો મળે, કોઈ ન ખાટી જાય;
ગર્ધવનું માં કૂતરે, ચાટ્યું કોણુ વટલાય ? ૬૩
જાય ઠગી ઠગ મૂર્ખને, ખોટિ વખાણિ વડાઈ;
પુરિ પડાવિ લિધ જંબુકે, કાક રાગ રતુતિ ગાઈ. ૬૪
ઠગ સાથે ઠગપણું કર્યે, કદિએ લાભ ન લોધ;
ખરે ચાળા કરેવા ગયો, હુંટે કુખાડી દોધ. ૬૫

૫૮-અવળચંડાના કહાણા પ્રસિદ્ધ છે.

૬૩-જંબુક-શિયાળે કાગડાના રાગને વખાણી પૂરી પડાવી.

૬૪-ગધેડો ને હુંટ વાડીમાં ચરવા ગયા. ગધેડો થોડી વારમાં ચરી રહ્યો અને ભૂકવા મંડ્યો. હુંટ કહે ભાઈ માળી આવી મને મારશે. મારે જૈરા વારછે. ગધેડો કહે મને મન થયું તે અટકતું નથી. એના પોકારથી માળીએ આવી હુંટને માર્યો. ગધેડો ઠેકી જતો રહ્યો. પાછા બંને ભેગા થયા રસ્તે જતાં હુંડી નદી આવી. ઓમાસાની રેલથી તે છલકતી વહેતી હતી. હુંટ

અંથ દોષ શક શોધશે, ગુણ ન વિચારે કાંય;
 શોધે કાણું કીટિકા^૧, મણિમય મંદિર માંય. ૬૫
 છે શક સ્નેહી સ્વાર્થમાં, સ્વાર્થ સર્વે દુર જાય;
 સજિવરે સુકાતાં હંસ સૌ, તજી તળાવ પળાય^૩. ૬૬
 દુર્લભ સાથે દુઃખમાં, સ્નેહ તણો છે ભંગ;
 ઝાડ સુકાયું જે સમે, ઊડ્યાં વાસિ વિહંગ^૪. ૬૭
 ગરજતૂ ગરજ મર્યા પછી, પાજિ ન રાખે પ્રેમ;
 વેદ વેરે દરદો મર્યો, જુઓ જગત્માં જેમ. ૬૮
 જરા લાભ માટે મુરખ, મોટું કરે નુકશાન;
 વાધરિ માટે ભેસને, જેમ હણે નાદાન. ૬૯
 જડમતિ કદિ વળગી પડે, ઝટ છુટકો નહિ થાય;
 જેમ મડાંની ગાંઠ ઝટ, મૂઢવી ન મુકાય. ૭૦
 જાય નહીં ઘસાયા વિના, પાછળ પડે લગાડ;
 વિના ઉતાર* મટે નહીં, મેજડિનો વળગાડ. ૭૧
 ખજાને આંગળી આપતાં, કરડે પોંચો યાર;
 એક પાપની પાછળે, આવે પાપ અપાર. ૭૨
 ના કહેતાં પણ વળગશે, ખળ કેડો ન મુકેજ;
 લાકડિ મારો જ્ઞાનને, પણ પાછું આવેજ. ૭૩
 શક નુકશાન થયો પછી, પામે છે પરિતાપ;
 ખચકું ભરિ પાછો કરે, જેમ જ્ઞાન સહરોપ. ૭૪

તરતો આલ્યો અન ગર્વિજાના કહેવાયાં તન પાઠ પર બેસાયો.
 વચ્ચે ગયા એટલે હુંટ આગોટવા મંડયું. ગર્વિજો કહે ભાઈ હું
 માર્યો જમજ ? હુંટ કહે મને મન થયું છે. મૂર્ખા તારું મન
 વાડીમાં નહોતું અટકતું તો મારું મન અહીં કેમ અટકે ? !
 માટે હવે ફળ ભાગવ ! ગર્વિજો કુમી મુઓ.

૧ કીડી. ૨ પાણી. ૩ જતાં રહે. ૪ પક્ષિ. *એવી કહેવત છે.

૬૫—મણિમયમંદિરમધ્યે મૃગયતિનિત્યંપિપીલિકાહિંદ્રં ।

ગુણગણગુન્ધક્રાવ્યે મૃગયતિદોષગુણંનયોમૂર્ખઃ॥

- માણસ હુંચી કિસમતા, નીચ જિભે નિંદાય;
જેમ સરસ કુળમાં ખગો, મારે ચાંચ સદાય. ૭૫
- ખળ ખોટાં ત્હામત મુકી, નફિ કરે નુકસાન;
વરૂંએ ઘેરાને હણ્યું, કરતાં નદિ જળ પાત. ૭૬
- સાંરે ને નરસું બધું, નીચ જિભે નિંદાય;
જેમ ઘંટિમાં જે પડ્યું, તે બધું દળાઈ જાય. ૭૭
- દુષ્ટ કોઈને નવ મુકે, જાંઘએ મળતો ભાગ;
જેમ મુડી હડફેમાં, ચડ્યે થાય જે ભાગ. ૭૮
- કરિએ સાંરે દુષ્ટનું, તોપણ તે દુષ્ટદાય;
પય પાતાં શક સાપને, કરડી ખાય કદાય. ૭૯
- શક મંગતથી સુન્ન પણ, થાશે ખચિત ખુતાર;
માકડ સંગ કુસંગથી, ખાય ખાટલો માર. ૮૦
- મૂરખને ખોલાયિ નહિ-સાંભળશે શુભ વાત;
જેમ કોડિ ધોતાં બધો, નિકળે દાદવ ભ્રાત. ૮૧
- મળે પદ્ધિ હુંચ મૂર્ખને, તોય નીચ નિંદાય;
પીક ઉપર અંખાડિ પણ, ક્યાંઈ ન ખરે વંદાય. ૮૨
- શકને સંપતિ સાંપડે, કેવળ કપ્પાકાર;
નેરાં ચાતુર માસનાં, બહુ દુષ્ટદાયક ધાર. ૮૩
- કુસંગથી પ્રભુ નામ પણ, દુનિઆમાં દોષાય;
રામ શબ્દ રણિઆમણો, વીવાહે ન વદાય. ૮૪
- દોષન પામે દુષ્ટ જન, તરત કરે તોફાન;
મફ્ટ મદિરા પાનથી, નફિ કરે નુકસાન. ૮૫
- દુર્જનની સેવા કરી, તે ઉજટી દુષ્ટ મૂળ;
બાવળ વાચ્યો આંગણે, પગમાં વાગે શૂળ. ૮૬

૭૬-ઘેરાનાં બચ્ચાંને માર્યું. ઢઢી ચોપડીમાં એ વાતછે.

૧ ઝપાટો. ૨ ગધેડો.

૮૪-મરણના સમય સાથે-રામ શબ્દનો કુસંગ થયો છે.

દુષ્ટ ઉપર ઉપકાર કરિ, પંડિત પણ પરતાય;
 પાંજર જનણિ છોડતાં, કેશરિ ફાડી ખાય. ૮૭
 પાછ કદિ પાછો પડે, કરે કબૂત્ર ન તોય;
 સોજી ગયા તો કહે થયા-નડા દરદ ન હોય. ૮૮
 હાંધું કરે જાળ મારિને, વાંધું કરે ન ગમાર;
 શણિ કદાવે ખાઈ સૌ હડથેલા બહુ વાર. ૮૯
 પાછ મરે પાછો પડે, પણ ન કહે થઈ હાર;
 લપશિ પડ્યા તો કહે કર્પી-નમસ્કાર નિર્ધાર. ૯૦
 ગ્રંથમાંયિ દુર્ગુણ ગ્રહે. એ દુર્જન અભ્યાસ;
 સત્ય કુંકિ દઈ ચાળણી, ફાફારે રાખે પાસ. ૯૧
 ખળ ખાય ન ખાવા ન દે, જેનો દુષ્ટ સ્વભાવ;
 દોળી નાખે નીર જે, પોતાથી ન પિતાય. ૯૨
 જેર ન ચાલે ત્યાહરે, દુષ્ટ ચડાવે ચાળ;
 દ્રાક્ષ ન કુદિ તોડાઈ તવર, ખાટી કહે શિઆળ. ૯૩
 કરિ વિશ્વાસ વિમાસિએ, સ્વારથિ અળનો રનેહ;
 નાગ મોરલી નાદ પર, મોહિ ખુવે છે દેહ. ૯૪
 લુચ્ચા જન બહુ લજિ પડી, કામ કાઢિ લે એનર;
 કુંકિ કુંકિ કરડે ઊંદર, હુંધમાં ખમર પડે ન. ૯૫
 દાન દે નહિ દુષ્ટ જન, દેતો દગ્ધરેનિવાસ;
 દેવતાંડે લોટ ધાત્યે જીવ્યો, મૃગ મિનઝ વિહગપવિનાશ. ૯૬
 થાય મુંગો શક સ્વારથે, જાણ્યે નષ્ટ નિશાન;
 મચ્છ મારવા કારણે, બગલો ધરતો ધ્યાન. ૯૭
 દુષ્ટ દર્શને દોડતા, જે જે કરેતા જનય;
 તદપિ કુકર્મ કર્યા કરે. બગતો ભક્ત ગણાય. ૯૮
 નીચ નમનથી નવ રિતો, એ ઉત્તરું દુષ્ટદાય;

૧ છોડાં. ૨ ત્યારે. ૩-કુદાકુદાને થાક્યા ન આંખી શક્યા
 ત્યારે શિઆળે દ્રાક્ષને કહ્યું કે તું ખાટીએ ? તને કોણ ખાય ?

૮૭—મૂર્ખ શિષ્યોપદેશેન પંડિતોવ્યવસીદતિ ॥

૧ સારી રાતે. ૨ માંહી દગો. ૩ શબ્દ. ૪ માછલું. ૫ પક્ષી.

નમતાં અહિં અંકુશ^૭ ધનુષ, પ્રાણ રૂંધે પળમાંય. ૯૯
 જૂડો, ડોળ ધરે ઘણો, સાચો ન કરે એમ;
 પટિયાં પાડે પાતરો, સતિનું રૂપ સુપ્રેમ. ૧૦૦
 ખોટું ઝટ ઝળકી ઉઠે, સાચ તેમ નહિ પુર્ત;
 અરો રંગ ગૂઠો દિસે, ખોટો બબુકે ખૂખ. ૧૦૧
 બે જણના ઝગડાવિષે, હુએઆ કાવી જાય;
 આવે ગર્વન પાટુએ, મળ કાગને થાય. ૧૦૨
 ખાળ ખીજે કે મન રિજે, ન કરે સાંસે સહેજ;
 ખાળે બિના કોયલા, ઠરતાં કાળું કરેજ. ૧૦૩
 દુર્જન દુષ્ટ રવભાવ છે, કરે નકાસે નિત્ય;
 અંધારું કાળું કરે, સ્વેત ન કરે ખચીત. ૧૦૪
 અવગુણિ પાર ન લઈ શકે, અવગુણનો કોઈવાર;
 જેમ મિઠાની પૂતળી, પામે નહિ દધિ પાર. ૧૦૫
 દુષ્ટ સપાટામાં જઈ, સામું થતાં દુખ થાય;
 ઉપજર તળેથી બળ કરી, કાઢ્યે કરે કચરાય. ૧૦૬
 દુષ્ટ હાથથી કોઈ દિન, નમિ જાતાં નિકળાય;
 પોંચો પથર હેઠથી. ધિમે ધિમેજ કઢાય. ૧૦૭
 ખાધાં બપરે ખાસડાં, બળ મારેજ ખચીત;
 જમિ સાહુને અર્જુને,^૩ માર્યો ઘેનુ^૪ નિમિત્ત. ૧૦૮
 નિચને નોતરતાં ધરે, નક્કી થાય નવાઈ;
 ધરે નિમંત્રિય બનેવિને, રેણુકાં રંડાઈ. ૧૦૯

૬ સર્પ. ૭ હાથાંનો કોંતાર.

૧૦૨-ગર્વેડાએની પીઠે પુકથી જખમ થાય તેમાં આંચ મારવાની કાગડાને મળ પડે.

૧૦૩—દુર્જનેન સમં સૌખ્યં વૈરં ચાપિન કારયેત્ ।

રઘ્ણોદહતિ ચાંગારઃશીતઃ કૃષ્ણાયતેકરમ્ ॥

૧ પથર. ૨ હાથ. ૩ સહસ્ત્રાર્જુને. ૪ કામઘેનુ લેવા પોતાના સાહુને સહસ્ત્રાર્જુને માર્યો એવી પુરાણકથા છે. ૫ નોતરી. ૬ પરશુરામની માં, જમદગ્નિ રૂપીની સ્ત્રી.

- ભુંડાને કંઈ ભય નથી, હેાય સુસને લાજ;
ડાઘ પડે શું મલીનમાં? પડે ઊજળે ડાઘ. ૧૧૦
- જુહાના સોગત તણું, નહિ માણસમાં મૂલ;
મોં ખોલે બળિચારિ તે, ચોરનિના સમતુલ્ય. ૧૧૧
- ભુંડાને કંઈ ભય નહિ, શકને શરમ ન તાત;
નગ્ન નહાયશું ને વળી, શું નીચોયે બ્રાત? ૧૧૨
- ખળતે મંત ખરાય સૌ, ગુણિ પણ અગુણિ જણાય;
ત્રાંશિ આંખ કરતાંજ મિ-અંદ્ર ખિંચ દેખાય. ૧૧૩
- મૃખ સાથ માયું કુટ્યે, કેમ સરે ઉદ્દેશ?
ડાંખે કાને નીકળે, જમણે કરી પ્રવેશ. ૧૧૪
- પાકી વય થાતાં મુરખ, પછિ સમજું થઈ જાય;
કડવી લોભોળીય પણ, પાક્યે મીઠી થાય. ૧૧૫
- માત્ર નહિ ને ખ્યાત બહુ, તે પીંશે પછિ ઘોણું;
કાણું ઘોંટું ને વળી, કરડકાણું હ્યે કોણ? ૧૧૬
- સૂમ ન સંપતિ ભાગવે, કરે અવર ઉપયોગ;
મધ માખીના મધ તણો, અન્ય લહે ઉપભોગ. ૧૧૭
- પાપ બદલમાં પાપિને, અતિ પિડતાં નયિ લાભ;
જેમ જન્મકેદી સદા, રહે કળડો આપ. ૧૧૮
- ચિત કુટુંબું ડોલતું, સ્થીર ન થાય કદાચ;
જ્યમ પિપળાતાં પાંદડાં, ડોલ્યા કરે સદાય. ૧૧૯
- નાનિ એવ ઢાંકે મુરખ, પામે મોટિ પ્રસાર;
જેમ કુચા દઈ ખાળને, મુકે ઉઘાડાં દ્વાર. ૧૨૦
- ક્રજિઆળાં ક્રજિઆ કરી, પછી કોરટે ધાય;
દો મરનારી થાય તવ-વાધરિ વાડે જાય. ૧૨૧
- કપટી નરનારી તણું, મેલું મન ન કળાય;
પકડિ શકે નહિ કોઈ જ્યમ, નિજ પ્રતિખિંચ કદાય. ૧૨૨
- ઘોડા ખોલા કપટિઆ, જગમાં નહિ નિંદાય;
જેમ નરક જવાનિ નહિ-ગુમ ગટર ગંધાય. ૧૨૩-૭૪૮
- ૧ ચોખાનું ધોણુ પીંશે, દરિદ્ર થશે.

પ્રકરણ ૮ મું.

દુઃખ વિષે.

દોહરા.

- અરે અધિક જે દુઃખિયા, એના નથી ઉપાય;
પુત્ર મરે જીવે પિતા, તે ક્યાંથી સુખિ થાય ? ૧
- અરે અરે જ્યાં દુખ પડે, ત્યાં પછિ સુખ ન થાય,*
આભ ફાટતાં થીંગડું, કહેા કેમ દેવાય ? ૩
- જીડો ધા ઘટડા વિષે, લાગ્યો તે ન રૂનય;
રામા રાંડી તે રૂવે, કંઈમ ભરતર ભુલાય ? ૪
- જેહ જન્મનો દૂખિયો, તે કદિ સુખી ન થાય;
ક્યાંથી વિરામે વિપ્રની-રામા જો રંડાય ? ૫
- એ વિધવા પરણે ફરી, સુખ સંપૂર્ણ ન તોય;
નાત ખહારનાં દુખ દઈ, હિણે સગાં સૌ કોય. ૬
- કહેવાય ન સૌને બધું, દુખિયાં દુખમાં રોય;
શુભડું સાયજનું. અને, વૈદ સાસરો હોય. ૭
- આગળનું આગળ સદા, જે ડગલાં દુર્ભાગ્ય;
વંત ગયો ઘરનો બાળ્યો, તો ત્યાં લાગી આગ. ૮
- એદાધિન જો આપણે, તો બધું એવું બળાય;
કોઈ ઘરે મરનારને, હસતે મુખે ન જાય. ૯
- એક દુઃખ આણે બિજું, એમજ દુઃખ અપાર;
કર્મે એક કળેડું પણ, બિજું વગોણું બહાર. ૧૦
- પડતીમાં પડતી બને, ચડતે ચડતી થાય;
ટીંબા પર ટીંબો ચડે, ધુળ ખાડેયિ કઢાય. ૧૧
- ભુંડામાં ભુંડું બને, ક્યાંથી સારું થાય ?

* આવે દુખ પછિ સુખ એ, નિયમ ન મિથ્યા થાય;
પુત્ર મુએ પિત્ર સુખિ નહીં, પણ દુખ વિસરિ જવાય. ૨
૧ પણવે, રીઆઆ કરે.

- છાશ વિષે મીઠું બળે, સાકર કદિ ન વઘાય. ૧૨
 ભરતામાં ભરતી બધે, થાય ન કાંઈ ઉપાય;
 ઘણિ ખરિ નદિઓ નીકળી, જઈ સાગરે સમાય. ૧૩
 દુખિને શિર આવી પડે, દુઃખ અચાનક રહેજ;
 વાગે ઠોકર ઠેશ જ્યમ, અતિ દુખતા પગનેજ. ૧૪
 વણ માગ્યે આવી મળે, ન મળે માગે તોય;
 ગર્ભ ધરે વિધવાયે થતાં, સઘવા વાંઝણિ હોય. ૧૫
 દુખિઆને દુખ દે બધા, એજ નિયમ નિરખાય;
 જેમ દૂખળા દોરને, બગા ઘણેરી થાય. ૧૬
 નિર્બળને સૌ દુખ દે, સખળ ન સંતાપાય;
 જ્યમ રિંગણી પર હિમ પડે, આંખે માઠું જાય. ૧૭
 કોઈ રિતે નખળાં તણો, ન્યાય ન મેં નિરખેલ;
 થોડું જમ્યે ભાળ્યું ન કહે, કહે બહુ જમ્યે અખેલ. ૧૮
 એકલવાયાને બધા, દે દુઃખ ગણિ હિત પક્ષ;
 ખેંચે માફત મૂળથી, એકલું ઉચું વૃક્ષ. ૧૯
 નિર્બળને જન સૌ નડે, હથે ન સખળનું નામ;
 સૂરજ નેરાં સૂકવે, દધિ સાથે ન દમામજ. ૨૦
 જેની પાસ પૈસો નથી, તેનિજ પાસ મગાય;
 વેવિશાળ વિત હીણનું, વિત દહનેજ કરાય. ૨૧
 નખળાં રિસાય કાં રૂવે, કાં મૂંઝાયે મંત;
 રામા બળ રીસાવવું, બળ બાળકનું રૂદંત. ૨૨
 અભિ વાંછિત* સુખવણ મિલત, સુખ સૌ દુઃખસમાન;
 રોગિ ભાગ ક્યમ ભાગવે? દેખિ દેખિ હેરાન. ૨૩
 વખત વિત્યા પછિ સુખ મળ્યું, એ અણખપનો રવાદ;
 એતિ સુકાઈ અયા પછી, જેમ વૃથા વર્ષાદ. ૨૪

૧ વિધવાને સંતાન અપેક્ષા નથી તોય કુકર્મે તે થાય.
 સઘવાને સંતાન અપેક્ષા છે તોય ન થાય એ બંને દુઃખ.

૨ ક્વચીત, કોઈકજવાર. ૩ અકરાંતિયો. ૪ બડાઈ.

* મનમાં ધારેલું જોઈએત.

સમય ગયા પછિ સુખ થયું, એ અણખપનું સાવરં;
 તરસ્યે પ્રાણ ગયા પછી, પ્રગટ્યું સુધાતે તજાવ. ૨૫
 બહુ દિન કાઢ્યા કુઃખમાં, પછિ સુખનું શું કામ ?
 ઠાંથિ પેટ ભર્યું રોટલે, પછિ પકવાન હરામ. ૨૬
 તે સુખ પછિ શા કામનું ? જ્યેઠું નહિ ઊર;
 આપ મુઆથી દૂનિઆ; ડૂબી જાણ જર. ૨૭
 સુખ મળે નહિ મેળવ્યે, જે જેને નહિ યોગ્ય;
 પરણે વૃદ્ધ સુપ્રેમદા, અન્ય કરે ઉપભોગ. ૨૮
 કુખ અમિઅમિ કુખિયા તણો, જડ સ્વભાવ થઈ જાય;
 જેમ માંડું માણસ સદા, રીંછું હઠિલું યાય. ૨૯
 નીચે પડિ ચડવું હુંચે, કામ કઠણ કહેવાય;
 નેવાનાં નિરે શી રિતે, પાછાં મોભિ જાય? ૩૦
 પડતાને પાટૂ અરે, માર્યે શી મરદાઈ ?
 નદિઓ નિજ મારગ કરી, ખોદીયે નાખે ખાઈ. ૩૧
 રાંક રિપૂને રોળવોં, એમાં બહુ ન વિસાત;
 ચકલીનું મોં દેક્લે, બાંગિ જાય ભલિભાત. ૩૨
 દાન્યા ઊપર ડામ દે, તે જિવતો રૂં કેમ ?
 પડ્યા ઉપર પાટ પડે, ક્યાંથિ હેાય ત્યાં ક્ષેમ ? ૩૩
 પેટ બળ્યો જન કૌઈ દિન, બાળે આખું ગામ;
 માધવથી ગુર્જરે ભુમી, ડરી ન ખેડી ઠામ. ૩૪
 રે જગરાના જુદામાં, નખળા માર્યા જાય;
 બ્યાં પાડે પાડા વેઠે, વચમાં વૃક્ષ હણાય. ૩૫

૨૫—નૃષિતવારિબિનુજોતનુત્યાગા, મુએકરૈકા
 સુધા તડાગા ? કાવર્ષાજ્ઞવૃષોસુકાને ?

તુ. કૃતરામાયણ.

૨ તદત. ૩ અમત. ૪ નદીઓ ખાડામાં(નખળા)જ
 વહેછે અનેવળી પછીવધારેખોદીતાખેછે

કોઈ વસ્તુમાં પણ નથી, સર્વ પ્રકારે સૂચ્ય;
 અન ઉછેરે તદ્દપિ એ, કરિ વિકાર દે દુઃખ. ૩૬
 બહુ રણિઆને રણ નથી, બહુ દુખિને નથિ દુઃખ;
 જેમ લુટાઈ ગયા પછી, ખીક ન રહે અચૂક. ૩૭
 સુખ પાછળ આવેજ દુખ, દુખ પાછળ સુખ ધાય;
 દિવસ વિત્યે રજની અને, રજની વિત્યે દિન થાય. ૩૮
 દુખિ એ દુખ સરખાવિને, કરે સ્વદેષે રિવકાર;
 નાવ ભાગતાં કાજ, જન-ગ્રહે જ્યા દધિપાર. ૩૯
 મોટાં દુખ તજિ લઘુ દુખો, લેતાં એ પણ લાભ;
 વિપ્ર વણિક વિધવા વરે, એમ વિચારી આજ. ૪૦
 દોસ્ત રહે નહિ દુઃખમાં, પરંપરાની રીત;
 વદ્ધ ધણીનો વીનતા, કરશે ત્યાગ ખસીત. ૪૧
 સંકટ પડતાં સ્નેહિની, સહજ પરિક્ષા થાય;
 પાવકથી સોનું પિત્તું, પિતળ કાળું પડિ જાય. ૪૨
 સરખા દુશ્મન દોસ્ત છે, વિના વિમત્તી કાજ;
 રૂઢગલા ને ટેકરા, વાયુ વિના સરખાજ. ૪૩
 ભાગ્ય પ્રમાણે ભાગવો, તગડયે ત્રણાણું થાય;
 બહાર કાઢતાં બકરિને, પેસે ઊંટ કદાય. ૪૪-૭૬૨

૩૭-બહુ રણી-બહુ કર્જદાર. બહુ દુખીને દુખ નથી એમ નહીં પરંતુ પછી હલકાં દુઃખોતો એને ન લાગે.

૩૮-એ બાધ સારો છે. ક્યાંઈ એમ થતું હશે. આકી મનેતો એ વાત સત્ય નથી બાસતી. ધણે સ્થળે સુખ નજ આવે.

૧. થોડું. ધણાં દુઃખને બદલે થોડું લે. ૨ ત્રણગણું.

પ્રકરણ ૯ મું.

વેદમ ખંડન.

દોહરા.

- જેને જેવું મગજમાં, એને એવું બળાય;
અંધારી રાતે ભિરૂ, ભાળે ભૂત કદાય. ૧
- દેખો દે શિદ એકને ? જે ભુત સાચુ હોય;
ખરો રૂપિઆને ન ભય, અપડાવે સૌ તોય. ૨
- શિદ અંધારામાં વસે ? જે અરૂં પ્રેત વુકાત;
જેમ ખુણે ખોટો ગડે, પડે ખરો મેદાન. ૩
- જે પોતાના મનમાં, તે અન્યમાં મનાય;
અવગતિયાં મન જેહનાં, પિતને જળ પાય. ૪
- કવિઓ ગપ્પાં ગોકવે, મૂર્ખ લહે નહિ માપ;
ભાગવતે નર ગાભણે, માંધાતાનો બાપ. ૫
- પોકળ ધાણું પુરાણમાં, અતિથયોક્તિ ભરપૂર;
કોણ મૂખ મળિદા વિષે, ગોળાનિ કરે કસર ? ૬
- અલંકારે ઇતિહાસના, માન કરી અનુમાન,
આંગળિ સોછ થાંભલો-થાય ન કદિ મતિમાન. ૭
- ભુજે ધુતારા નવ મરે, વસે લોભિ જ્યાં જરન;
જોશિ ભુત આ દેશમાં, મૂંઝે કરે ચમન. ૮
- જૂતા કવિ પણ કહિ ગયા, જૂઠું કળ જ્યોતિષ;
જોડો શામળને અખે, બહુ મશ્કરિ એ મીષ. ૯
- ભવિષ કોઈ જાણે નહીં, અકળ મનુષ્ય મિત્તજ;
રામે પણ જાણ્યું ન, વન-જવું પ્રભાત થતાંજ. ૧૦

ભિરૂ-ખીકણ. ગડે-પેસે. એમિષ-એ બહાને.

૫. પુત્રેષ્ટિની યત્ત પ્રસાદી યુવનાધરાજા પાન કરી ગયો.

૧૦—નજાને જાનકીનાથો પ્રાતઃકાલેકિંમવિષ્યતિ ?

અકળ મનુષ્ય મિત્તજ-મનુષ્યનું મન અકળ અનિશ્ચિત છે

- રૂંધી મૂઢરેત જોવું જુહું, જોતિય જુહું એહઃ
 રાજ્ય મૂર્ત અજ્યું રામનું, જોયું વર્સાગે જેહ. ૧૧
 હૈયે વાગે હાથનાં-કીધાં આડે આંકઃ
 દાઝે ઉનું ખાતાં મુખે, કેમ કર્મનો વાંક ? ૧૨
 જાત વિના જાત ન પડે, દિયે લિંબોળી લોંબઃ
 જ્યમ નિર્મળ જળમાં જુઓ, પડે શુદ્ધ પ્રતિબિંબ. ૧૩
 નીચમાંથી ઉંચ નીપજે, પડે જાત વણ જાતઃ
 અસુર પુત્ર પ્રહલાદજી, વાલ્મિકિ બીજ કજાત. ૧૪
 જન્મ નીચ પણ પંડિતો, પરાક્રમે પંકાયઃ
 વ્યાસ પુત્ર પણ પરણિના, પ્રભુ સમ પુજ્ય મનાય. ૧૫
 જન્મ વડે જાતિ નહીં, કર્મે જાત જણાયઃ
 વિદ્યામિત્ર ન વિપ્ર સુત, તોપણ વિપ્ર વદાય. ૧૬
 નિચ કુળમાં જન્મી ઘણા, ઉંચકુળ કરે પ્રકાશઃ
 મુખ્યવાન કરતૂરિની, મૃગ નાભિમાં નિકાશ. ૧૭
 જન્મ વડે જાતી નહીં, કર્મે જાત જણાયઃ
 દશમુખ જન્મ્યો દ્વિજ ઘરે, પણ ન હીજ કહેવાય. ૧૮

તે કોઈ કેમ જાણે ? આમાં મતભેદ છે. પ્રારબ્ધવાદીઓ કાર્ય-
 ને નિર્મિત માને છે. એટલે આ માણસ જીંદગીમાં આટલાં
 આવાં કામ કરશે એમ પ્રથમથી નક્કી થઈ ચુક્યું હોય છે.
 નક્કી થયેલું વખતે કોઈ જાણી શકે, પણ હું એમ માનું
 છું કે મનુષ્ય શું કરવાનો છે તે નિર્મિત નથી. એકવાર
 જે કરવા ધારે તે વળી ફરે પણ અરે. જ્યારે કંઈ કરવા
 ઉર્મિ ઉઠે ત્યારે તો અંતરયામી કદી જાણે પણ જોનો હાલ
 ઉર્મિજ નથી તે કોણ જાણે ?

૧૫-જુઓ એકલશૃંગી હરણીના, વળિ વ્યાસમુનીવણપરણી
 ના, કહો વાલ્મિકી કોણ કરણીના ? હરિભજનથકી, કાબદોહન.
 દશમુખ-રાવણ. ૧૮ માત્ર હાલના સુધારાવાળા જ આવો
 સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરે છે એમ નહીં પણ અગાઉ
 એવા મત મનાતો હતો કે જન્મ વડે જાત નહીં, કર્મે

જાના કવિએ પણ નથી, માન્યો જાતી ભેદ;
 મદન મોહના શામળે, પરણાયાં તજી એદ. ૧૯
 શરિર વિષે આજ્ઞાપાત્રું, કેમ સંભવે ધોર ?
 નિકરે અજ્ઞ હયા ઘટે, વપુ* દાહકને વીર.
 આજ્ઞાણ નથિ અંતઃકરણ, દ્વિજ તજી બીજે જાય;
 ત્યાં કાળી કહેવાય પણ, નહિ આજ્ઞાણ કહેવાય. ‡ ૮૧૨

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્રસ્તાવિક દોહરા.

તંત્ર અની નવ તાણિએ, થાય હર્પનું હણી;
 સમત મકોડો નવ મુકે, માટે પામે મણી. ૧
 વળ રાખ્યાથી નહયમાં, છેવટ છે નહિ લાભ;
 વળ મૂકે નહિ શીદરી, થાય બળીને ખાખ. ૨
 ગઈ ગુજરી પંચાતને, આડી આણે નિત્ય;

જાતિ ગણાય. રાવણ પુત્રરત વર્ષાનો પોત છે પણ
 તે કાંઈ આજ્ઞાણ કહેવાયો નથી.

૧૯-મદન વાણીઆ પ્રધાનનો પુત્ર ને મોહના ક્ષત્રી રા-
 જાની પુત્રી હતી. એ લગ્ન શામળબટે પોતાની વાણી
 દ્વારા કરાવ્યાં. સદેવંત સાવળીંગાનાં લગ્ન પણ એવાંજ
 વિજ્ઞતીયછે. જે સત્ય છે તેનો કેટલો જ્ય છે ? નહીંતો શામ-
 ળના વખતમાં જાતિભેદ બહુ જોરે ઉપર હતો. કાંઈએ એમ
 ન સમજવું કે તે કાળે જાતિભેદ નહોતો કે લોકો શામળ-
 ના પક્ષના હતા. પણ એવાં વિજ્ઞતીય લગ્ન કરાવતાં શામ-
 ળના મનથી કશાએ એદ યોગ્ય નથી એજ આપણી તકરાર છે.

* બાળનારને. ‡ પુનર્જન્મ માનનાર એવું માને છે. વિપ્ર
 દ્વિતીય જન્મે કોળી થાય. તારે એવાઓનાજ મતે અંતઃ
 કરણ આજ્ઞાણ સિદ્ધ થવું નથી.

- જન તેને રાહુ કહે, નડતાં નિત્ય ખસીત. ૩
- ખાત ભરિશ ન કાંઈ દિન, બળિઆ સાથે ખાય;
થયો પદચ્યુત^૧ પેશવા, લડિ અંગ્રેજો સાથ. ૪
- શક્તિ વિનાની સ્વતંત્રતા, લેતાં ઉત્તરું દુઃખ;
વાડામાંથી પાડુ જઈ-પડ્યું વાઘને મૂખ. ૫
- નિશ્ચિત તજી અનિશ્ચિતે, નહોં દોડ્યું દક્ષ^૨;
આને ખોયું સમૂળગું. બિજો પકડતાં ભક્ષ. ૬
- એક તજી જન્ય ન બિજો, નક્કિ વિના હુશિઆર;
ખડ માકડિ દૃઢ કરિ તજે-અગાડિનો આધાર. ૭
- અરે અતીશય લેખથી, લેઈ શકિય નહિ દલાણ;
વિપ્રે શીકણ વાસતે, પડિને ખોયાં પ્રાણ. ૮
- અધરિત લોભ કરો નહોં, લાગ વિના ન વધાય;
પાટણ પરવાયું કડી-લેતાં લાગ શિવાય. ૯
- અતિ લોભે જરકડાય^૩ જન, લધુ લેભે ન નિપાત^૪;
ખાર મુઠો હજકો કયે-નિકળ્યો શિશુનો હાથ. ૧૦
- અતિ લેભે લગ્યા ઘટે, અતિ લોભે બહુ દુઃખ;
વિપ્ર વનીતા લેખથી, થયાં દાસિ ભિક્ષૂક. ૧૧
- રે જન સમય ચૂકયક થયું, સમય ચૂક્યે ન વિરામ;
અવસર ચૂક્યા મેહુલા, કાંઈ ન આવે કામ. ૧૨
- અર્ધદંધ દુનિઆ વિષે, છેક નકામો માત;
નહિ ધરનો કે ઘાટનો, જ્યમ ધોખીનો આત. ૧૩
- પાપી સાથ અપાપિ પણ, કદિ કદિ માર્યો જન્ય;
સુકા સાથ લીલું બળે, સૃષ્ટિ નિયમનો ન્યાય. ૧૪
- બહુ જાણ પર આધારથા, ઉત્તરો રખડી જન્ય;

૧ રાજ્યવૃદ્ધિ. ૨ વિદ્વાન, ડાહ્યો. ૩ સપડાય. ૪ વિનાશ.

૬-યોધુવાણિ પરિત્યજ્ય અધ્રુવં પરિસેવતે ।

ધ્રુવાણિ તસ્ય વિનશ્યંતિ અધ્રુવં નષ્ટમેવચ ॥

૧૧-સ્ત્રી અતિ લોભી કહેવાયછે.

પરણો જાજા ધરે તણો, ભૂએ મરે સદાય.	૧૫
ગોળખાય આપદ્ વિષે, ધિરજ ધર્મ સ્ત્રી મિત્ર;	
શઙ સજ્જનને તાવતાં, સમજિ જવાય અરિત.	૧૬
પોષ્યે પ્રમદા પુત્ર પશુ, કૃળ આપે વય થાય;	
ગોમાસે કૃળ દે તર, પાણિ ઉનાળે પાય.	૧૭
ખાળપણે જ્યમ કેળવો, તેવાં ખાળક થાય;	
વૃક્ષ કૂમળી વય વિષે, વાળ્યું જેમ વળાય.	૧૮
ખાળ ઉછિરો યુક્તિથી, થશે બવિષમાં સૃષ્ટ;	
રત આળ્યે કૃળ આપણે, પાણિ રેડતાં રૂઝ.	૧૯
શિશુને પિડિ નિર્બળ કર્યે, ઉલટી વેઠ અનર્થ;	
† તર મુકાર્ષ પાણી ચિના, રોકે મારગ બર્થ.	૨૦
બહુ ન વખાણો ખાળને, નિકર બગાડ * નિઠાય;	
જેમ વખાણી ખીચડી, દાંતે ચોંટી જાય.	૨૧
ખાપ સમા ખેટા બને, જ્યમ ખોરડિ સમ ખોર;	
આંખે કેરી ઊતરે, થાય થોરમાં થોર.	૨૨
ઠામ પ્રમાણે ઠીંકરી, દીકરી માત સમાન;	
કેંકેયી કડવી થઈ, માત સમી હકવાન.	૨૩
એક સપુત કુળ તારણે, પકડી સારો પક્ષ;	
કરે મુવાસિત વન બધું, એક મુખડનું વૃક્ષ.	૨૪
મોટાના મુતને નહીં, પડે શિખવયું અધીક;	

૧૬.—ધીરજધર્મમિત્રઅરુનારીઆપદ્કાઝપરિત્વયેહિચારી
ગુ. રામાયણ.

† ત્રાડ. * ઘણો.

૨૩—કેંકેયીની માતા પણ કુષ્ટ સ્વભાવની હતી. હઠથી પોતાના પતીનો પ્રાણ લીધો હતો.

૨૪—एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगंधिना ।
वा.सिं तद्धनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यया ॥

ચીતરવાં ન પડે કદી, મોર છંડાં રમણીક.	૨૫
સન્નિવન ને સાક્ષર તણા, ઘણા પુત્ર મતિહીન;	
અંધારું દીવા પુંડે, એમાં કંઈ ન નવીન.	૨૬
પિતા પ્રમાણે પુત્રની, નહોં ખલકમાં ખ્યાત;	
કવિ શામળ સમ નહિ થયો, પુરુષોત્તમ પ્રખ્યાત.	૨૭
કદળીના વૃક્ષો વિષે. ઉગી નીકળે થોર;	
રામ યુધિષ્ઠિર ધંશમાં, થયા ઠોઠ ઠાકોર.	૨૮
કૌવચ કાંટા ભ્રગરે, નિકળે શૂળ સમાન;	
ભંચ અર્થ આલાહમાં, થયા હિંદુ હવાન.	૨૯
થોર વિષે કેળાં ઉગે, વસુધા નખેલ વિચિત્ર;	
નંગલિ યુરોપિયન જીઓ, સરસ્વતીનું ચિત્ર.	૩૦
કપુત ઘણા શા કામતા? સપુત એક સુખ રૂપ;	
તમ ન હણો તારા ઘણા, ઇંદૂ હણો અચૂક.	૩૧
એક કુપાત્ર કપૂતથી, બગડે આખું કૂળ;	
જરા છિદ્રથી જળ વિષે, બૂડે વાણ સમૂળ.	૩૨
વદજો વચન વિચારીને, કહ્યું અણકહ્યું ન થાય;	
છૂટ્યો ગોળો તોપનો, વાળ્યો કેમ વળાય?	૩૩
ખૂન વિચારી બોલવું, બોલ્યું અબોલ્યું ન થાય;	
જેમ મૂખમાંથી થુમ્બું, પાછું નહોં ગળાય.	૩૪
બોલ્યું બહાર પડે સદા, પાછું ફરે ન કદાય;	
બાણ છોડિ મેલ્યા પછી, હાય રહે ન જરાય.	૩૫
નિકળ્યું વેણ વળે નહોં, બોલ વિચારી એમ;	
કાખ્યા હાથી દાંત તે, ચોંટાડ્યા ચોંટે ન.	૩૬
વગર વિચાર્યું કોષને, દષ મેલો નહિ વેણ;	

૨૭-શામળમટતા પુત્રનું નામ પુરુષોત્તમ હતું.

૩૧-વરમેકો ગુણી પુત્રો નચ મૂર્ખશનૈ રપિ ।

एक श्वंर स्तमो हन्ति नच तारागणै रपि ॥

† કુદરેતી એવ.

વચન દિવેલું દશરથે, અંતે થયું જીવલેણ.	૩૭
વદવું સત્ય વિવેકથી, નિકરે પામિએ પીડ;	
મૂરખ મહિપતિને મુરખ-જાય કહાથી જીવ.	૩૮
વદવું વખત વિચારીને, એ વિવેક વખણાય;	
રામ નામ રૂંડું છતાં, લગ્ન વિષે ન વદાય.	૩૯
ખોટું વદ્યા વણ ખલકમાં, કેમ રહે મર્યાદ;	
વર વહુ મૈત્ર + માં રમે, પુછતાં દે શું જવાબ ?	૪૦
કાંઈવારે સત ખોલતાં, ઉલટું પાપ બંધાય;	
ક્યાં મૂગ પુછ્યું શિકારીએ, કહેતાં હરણ હણાય.	૪૧
કંઈ વચન મરે એક પણ, કાળજ્યું ખૂબ કપાય;	
જરા વીંછિનો ડુંખ પણ, ચોસો પાડિ જવાય.	૪૩
સારી માડી વાણિથી, મનુષ્ય પરિક્ષા થાય;	
સાજું ટ્રેટલ વાસણો, રણકા વડે જણાય.	૪૪
અપકીર્તિ પામે અતી, વદે ક્યું ને વીર;	
શકટ ચક્ર ફરવું રહે, તેથી થાય ન રચીર.	૪૫

સત્ય વદો સૌ સર્વદા, સત્ય વખાણે દેશ;

અમર થયો અહિં સત્યથી, હરિશ્ચંદ્ર હંમેશ. ૪૨

૪૪—યદાયદા મુંચતિ વાક્ય વાળં ।

તદાતદા જાતિ કુલ પ્રમાણમ્ ॥

૪૨-આ વિષે મત બેદ છે. ઘણાએ કહેછેકે એ રથજે જૂઠું ખોલવું. કેટલાક કહેછેકે પેચવાળું ખોલી ડગવો પણ મારો મત તો એવો કે પેચવાળુંકે જૂઠું ખોલવાથી પાપ થાય. નજ જવાબ દેવો એ સારી વાત છે. તેમ કરતાં હાની હોય તો સત્ય ખાતર સહન કરવી. ઉત્તર દેવો તો સત્ય કહેવું. તેમ કરતાં પાપ ન થયે. તે માણસે માટે તેજ જોખમ દાર રહેશે. તોય લોકો એવું સત્ય પાપર પૂગણે, તેથી અહિં એવા દોહરો લખ્યો છે. ૧ ગાડું.

ભાળાના બીતર વિષે, રહી શકે નહિ વાત;	
ખીર બિલાડી પેટમાં, ટકે નહિ ઘડિ શાત.	૪૬
હૈયા ફૂટે કાળજે, છાનિ રહે નહિ વાત;	
પાણી શી રીતે રહે ? કાણા ઘટમાં બાત.	૪૭
ભાળપણથી બાત શુણ, સંકટ પામ્યા રશીય;	
ભાળા ખરને ભાળવી, લિષો જંબુકે ઝુલવ.	૪૮
સજ્જન ધારે ફુજને, ભાળાં ભૂલિ ભ્રમાય;	
રંગ કીર્ણનો વસ્તુમાં, દોષધિ *આરોપાય.	૪૯
ફુજ ભરસો નવ કરો, જાતિ સ્વભાવ ન જાણ;	
છૂટો મૂકો કેશરી, નફી ફાડી ખાય.	૫૦
જાતિ સ્વભાવ જાતો રહે, પ્રીતિ ઐપધ પાય;	
કરતાં છૂટો કેશરી નહિ પલકને ખાય.	૫૧
અવગુણિ ઠરિએ આપણે, જો શક સંગત થાય;	
જોતાં મલિન *મુકૂરમાં, મલિન વદન વર્ચાય.	૫૨
કૃત્રિય ન ધર્મ વખાણથી, ઠગથે લુચ્યા લાંડ;	
કૃલિ વખાણથી પવાયસે, જેમ ગુમાવી ગાંડ.	૫૩
રોગ રિપૂ વરણ દલધુગણી, ભય ભુલિય તો કેર;	
પામિ વૃદ્ધિ લધુ પાવકે, બાળ્યું સૂરત શ્રેર.	૫૪

૨ શીવની ભાળપની વાતો પુરાણમાં ઘણીછે. ૩ શિઆળે.
 ૪ અરીસો. ૫ કાગડો. ૬ દેવું. ૭ અગ્નિ. *રંગ કીર્ણમાં
 છે વસ્તુમાં નથી પણ ભૂલથી વસ્તુમાં. રંગ મનાય છે.

૪૮-ભક્ષ લાવવા સીંહનો પ્રેરેલો શિયાળ ગધેડા પાસે આવી
 બાળ્યો કાકા એક ડપવતી સ્ત્રી પરણાવું આલો. ગધેડો લોભે
 લોભે સિંહ પાસે ગયો. સિંહે તળપ મારી પણ ખાલી ગઈ ને
 ગધેડો જાતો રહ્યો. સિંહને ત્વરા માટે ડપકો દઈ ફરી શિઆળ
 ગધેડા પાસે આપ્યો. ગધેડે ડપકો આપ્યો ત્યારે શિઆળ બા-
 લ્યો કાકા તમે ભૂલ્યા. એ સ્ત્રી તો તમને આલિંગન દેવાદોડી.
 ત્યાંની ભૂમીનું ધોસ બલીજી છે તેથી તેના નખ તમને કઠણ
 લાગ્યા. ગધેડો ભ્રમાઈ ફરી ગયો ને માર્યો ગયો.

મૂરખ મિત્ર દયા ફુખડ, મૂર્ખ ન રાખો શણું;	
મૂરખ મર્કટ મિત્રથી, મહિપતિ પામ્યો મણું.	૫૫
ગ્રહણ ન કરે ગાફલપણું, એમાં રહિ અનુકૂળ;	
કાઠયું દિવાળું નરસિંહે*, મુંબામાં પ્રતિકૂળ.	૫૬
પ્રથમ ખૂન ખે તણ કરે, નવો વૈદ્ય નિર્ધાર;	
ખે તણ નંગ બગાડશે, જેમ નવો સોનાર.	૫૭
ડાકણના ડિલનેય તણ, દયા બક્ષ કરિ જાય;	
વિધવા પર કરેતાં દયા, વેન મુખ્યો અસહાય.	૫૮
જરે ખર્યો તક જોઈને, જેવિ જેવિ ગુંજશ;	
સોડ પ્રમાણે સાચરો, કરેતાં નહિ ઉપહાસ.†	૫૯
વેપારે લક્ષ્મી વસે, એવા લોક અવાજ;	
યુરોપિયન વેપારિઓ, કોટ્યાધોપતિ આજ.	૬૦
જરા જરા જરે સર્વનું, કરશે ભારત કામ;	
થાય કાંકરે કાંકરે, કોટ ફરંતો ગામ.	૬૧
પૈસે પક્ષ વધી શકે, એવા આજ પ્રસંગ;	
જેમ લોટ મુકતાં મુખે, ખાલે સાંઝું મુંદંગ.‡	૬૨
પક્ષયિ અબળ સબળ બને, સબળ અબળ વગ હીન;	
અગ પાંખયિ ફળ લઈ શકે, સોહ પાંખ વણ હીન.૬૩	
મરે વિલાયતમાં મનુષ, મળે વિમાનિ રકંમ;	
જેમ મુખ્યા હાથી તણું, ઉપજે બમાણું ધંત.	૬૪
સિલક બચાવે રાજ્યની, તે પ્રધાન હુશિઆર;	
જરે કોઠિએ હોય તો, ગણાય ડાહી નાર.	૬૫
અર્ચ નિકળતાં જે બચે, કમાઈ તે કહેવાય;	
આધામાંથી જે પચ્યું, આપું તેજ ગણાય.	૬૬

૫૫-વાંદરાને હાથમાં તરવાર દઈ રાજા હંધી ગયો. બ-
મરો આવી રાજાના અંગ ઉપર ખેડો. વાંદરે બમરાને તર-
વાર મારી તે સાથે રાજા રામશરણ પામી ગયો.

* નરસી કેશવજી. † ઠેકડી. ‡ ફુફડ.

જીગારિ પાસે દ્રવ્ય જે, ટક્યાનો ન આધાર;
 એટું ઘેલી મસ્તકે, ખશો જતાં શી વાર ? ૬૭
 નહીં ધરેણું વણ નભિ, છો ધાન્ય ન લગીર;
 પરણ્યે પાનેતર નહિ, ને અધરણિએ ચીર ! ૬૮
 સ્ત્રી સુત સંપતિ સાંપડે, સાજિ હોય જે જાત;
 શીર સત્રામત હોય તો, ખાત પદ્મડિયાં જાત. ૬૯
 જશ લેવો જરે ખરચિને, ખરચું સફળ થયુંજ;
 વાંચ્યામાંથી યાદ જે, તેજ ખરું વાંચુંજ. ૭૦
 રૂપિઆમાં રૂપિઆ બળે, એજ કાયદો આંચ;
 મોટી નદિમાં નદિ મળે, નદિઓ સાગરે માંચ. ૭૧
 રાંક ટળી રાજા બને, ત્યારો નશિમ બનાવ;
 પામ્યો ગાયકવાડની, ગાદિ શિઆજી રાવ. ૭૨
 શ્રીમંતો ધરે મૂકિને, વેઠે શીદ વિદેશ ?
 ઘણા શેઠ આ દેશના, ધરે સેવે હંમેશ ! ૭૩
 તવંગરે કરવો ઘટે, દેશ વિદેશ પ્રવાસ;
 યુરોપિયન વેપારિનો, બધિ વસુધામાં વાસ. ૭૪
 બહુ દિન વસતાં પરધરે, સાર ન ચગુરે સુખણ;
 પ્રથમ પરીણો પછ પછી, પછિ અફલ ગઈ જાણ. ૭૫
 લેવો નહિ બનતાં સુધી, પાડ કોઈનો શીર;
 ખાધું ધાન ને ઊતર્યું-માન વિના તદ્દખીર. ૭૬
 ડોસે દિકરાને દિધી, સંપ શિખામણ સાર;
 ભિગી કરતાં લાકડી, નહિ બાગી તલબાર. ૭૭

૬૮-એવી દુઃખદાયક રીત આ દેશમાં છે.

૭૨-શિઆજીરાવ માટે લોકોમાં દાખલો દેવાય છે. પ્રાર-
 બધ ઉપર અહીંના મનુષ્યોની મદદ છે તેથી એવી કહેવત
 નીકળે એમાં નવાઈ નથી.

૭૩-શ્રીમંતો માટે એવું અહીં કહેવાય છે પણ તે એવરકર
 નથી. શાળબદ્ધ જેવાને તો દીનદયાનીએ ખખર નહોતી.

નિર્બળ જન જાત્રા મળે, તોપણ બળિઆ થાય;
 સુતરે તાંતણા બહુ મળી, મજબુત વસ્ત્ર વણાય. ૭૮
 જેના ઘરમાં છે કળો, પાપમાત્ર તે થાય;
 જેમ સળેલું લાકડું, બટ દઈ ભાગી જાય. ૭૯
 સગાં સગાંમાં ક્લેશથી, અંત્ય ન નિકળે સાર;
 સાથે ભાગે શોકના, મરી જતાં ભરવાર. ૮૦
 નાથ ઉભયનો નીપજે, કજિએ સાર ન કાંઈ;
 બળે પરસ્પર પાવકે, પોતા વાંસ ધસાઈ. ૮૧
 નરશિ નામના નહિ ટળે, પાપ થતાં પ્રખ્યાત;
 ફટિ પણ ફટિ નહોં, પડી પટોળે ભાત. ૮૨
 ઘણું કરિને આવે નહિ, ડા'પણ દુઃખ સિવાય;
 થાયે બત્રિશ લક્ષણો, બત્રિશ ઠોકર આવ. ૮૩
 કામ ન શોક ક્યેં સર્વે, ઉદ્યમ વણ રહિ ચૂપ;
 કાંઠે ઉભા ઉભા રજ્યો, મુઓ મિત્ર પડિ કૂપ. ૮૪
 બાંધ પ્રથમ કરિ પેરવી, પાણી પેલી પાળ;
 કુવો ખોદિએ તરશથી, જળ ન મળે તત્કાળ. ૮૫
 કુદરતિ* દોષનિ મશ્કરી, કરવી ઘટે ન મૂખ†
 અંધ કલ્યાથી અંધને, દિલમાં ઉપજે દુઃખ. ૮૬
 માત્ર ન બહુ મશ્કરિ વિષે, થાય અનર્થ અથાગ;
 થયો દુખી ભરવાડ સુત, હસતાં “આબો વાધ.” ૮૭
 ભભકો જોઈ બુલીશ નહિ, ઉપર ઉપરનો માત્ર;
 ઇંદ્રવારણમાંહિ ધ્રુમ, ઉપર રૂપકડું ગાત્ર. ૮૮
 રૂપ ઉપર નહિ રીઝવું, કરે સદ્ગુણ પર પ્રીત;

૭૯—અલ્પાનામપિવસ્ત્રનાં સંહતિઃકાર્યસાધિકાઃ ।

તૃણૈર્ગુણત્વ માપન્નૈર્વૃદ્ધ્યંતે મત્તદંતિનઃ ॥

૮૨—જન સ્વભાવના ૬૮ મા દોહરાથી આ દોહરો વિરજ્ય છે. પણ બંને વાત સામ્યોએ.

* મૂળથી હેાયતે. † મોઢે. ૮૭ ખીજી ચોપડીની વાત.

- થોરે દધ દેખાવડું, થાય પિતાં વિપરીત. ૯૬
 કામ વિચારી કાંજિએ, તોજ રહે સૌ સોઈ;
 જગા જોધને બેશિએ, તો ન ઉઠાડે કોઈ. ૯૭
 વય ન જુઓ તેજસ્વિની, બલે સીંહ સુત બાળ;
 બાળ સૂર્ય ઉગતાંજ તમ-નાશ કરે તત્કાળ. ૯૮
 જાત્રાં ઘેર નહિ પૂછિએ, થોડાંથી મુખ થાય;
 પેતર સાત સુયાણિએ, વંડે એમ વદાય. ૯૯
 કાંઈ કાંઈ અવગુણ મુક્યા, પ્રભુએ ગુણિજન માંય;
 ગુલામ તર પર કુંકા, કામ ન લાગે કાંય. ૧૦૦
 સર્વ વસ્તુમાં એક ગુણ, સરસ મુક્યો પ્રભુએજ;
 સોનામાં કિંમત મૃજ, મૃજ સુગંધિ ન રહેજ. ૧૦૧
 ખડે ભાત જાતી વિના, જો કુદરત ધરિ ધીર;
 મોતિ શીપમાં નીપજે, કિટક લાળનું હીર. ૧૦૨
 કાણે જવું ત્યાં સુસ જન, નહિ પરણાગત જોય;
 અંતકાળને લાડવે, એજાચિ સ્વાદ ન હોય. ૧૦૩
 જીવ્યો કદિ જશ પામશે, જીવ્યો જોડે દામ;
 કર્તુરશા રહિ જીવતો, પામ્યો ભદ્રા ભામ. ૧૦૪
 સાઈ કરવું રહેલું નથી, નરસું ન કઠણ લગાર;
 વારે ઘણી ચણતાં બુવન, પાડતાં શી વારે ? ૧૦૫
 આશ્રિત જન આધારવણ, અંતરમાં અકળાય;
 દિનકર ઉદય વિના અતી, કમળ પુલો કરમાય. ૧૦૬
 વાંસો વાંક જણાય નહિ, પોતાના જગ માંય;
 એ દર્પણ એ દોસ્તની, તેથિ અગત્ય ગણાય.
 થોડાંથી જાત્રા તણો, થાય તોજ નિર્ધાર;
 માખિ મારિતે જન કદી, મારે મનુષ અપાર. ૧૦૭
 સજગ થવા દઈ શત્રુને, મારે અરિ બળવંત;
 પૂતમના શયિને પિડે, જેમ રાહુ ગ્રહિ તંત. ૧૦૮
 સ્વર કોયલ બંધુ સમો, બાળ તેહનું ગાન;
 જેમ ગવેડો ભુંકિયો, જેમ ખાય ખડ પાન. ૧૦૯

બ્યાં સુધિ દેશ કુસંપમાં, કંપ કાળજે હોય;
 દંપતિ સંપ રહીત તો, જંપ રહિત ધર જોય. ૧૦૩
 મૂર્ખ વટીક પ્રત્યક્ષમાં, બલ કરે નહિ કોય;
 નામ ઉપરથી જણાય જો, હિંદુ મામદો નહોય. ૧૦૪
 સ્થાન વિમુખ નહિ મુખદા, નહિ ઉપયોગ અચૂક;
 અરચાં નવ ધાતી શર્કે, બકરી કુંડે કૂચ. ૧૦૫-૯૧૬

इतिश्री दृष्टान्त चिंतामणी काव्ये गुर्जर भाषाग्रंथे

प्रस्ताविक विषये

दशमं प्रकरणम्

समाप्तोऽयं ग्रंथः

સમાપ્તિ દોહરા.

- સારક ગોહિલવાડમાં, બાવનગર સંસ્થાન;
તેમાં મધુમતિ નગરિ મમ, જન્મ ભુમીનું સ્થાન. ૧
- શરપ શશિ* ગ્રહ* શશિ* સંવતે, કૃષ્ણ પક્ષ શુભકારે;
બાદ્રપદી એકાદશી, જન્મ દિવસ મમ ધાર. ૨
- એકેશ્વરિ મતવાદિ હું, દ્યોત્તિમાળી વણીક;
દેશ હિતૈષી દીલથી, કેળવું કાવ્ય કણીક. ૩
- સંવત ઓગણિ આગણિ, કાર્તિકમાં લિધ હાવ;
વદિ સાતમ સંધ્યા સમે, પૂર્ણ કર્યું આ કાવ્ય. ૪
- દૃષ્ટાંતિક નવસો અને, પોડથ દોહા ભાત;
સત્તાવન વણ અંકના, ઓગણિ ઉપોદ્ધાત. ૫
- નવસો ને બાણું ઉપર, પરચુરેણ દશબાર;
મળી હજાર ઉપર થયા, સંખ્યામાં નિર્ધાર. ૬
- વીર સુધારામાં વસે, સુંદરિમાં શૃંગાર;
શાંત બયાનક* ઉભય રસ, ધર્મ વિષય મોહર. ૭
- અદ્ભુત હાશ્ય સ્વભાવમાં, હાશ્ય રાજ્યમાં વીર !
કરૂણા રસ દુખ પ્રકરણે, જુઓ ધરીને ધીર. ૮
- અંતર્ભાવ ખિભતસનેનું, રોદ્ર તણે એ માંય;
એવિ રિતે નવ રસ તણી, આંખી આંખી છાંય. ૯
- ટીપનું પ્રયોજન.

સુધરે અધિક સુકાવ્ય જો, ટિકા વિષે ચતુરાઈ;
અનુપાને ઓપધ ગુણો, હંચા થાય બદલાઈ. ૧૦

* મત્યુ અને નાશવંતના વર્ણન સ્થળે નહીં જોવા
બયાનક રસ છે. ખરેખરો તો નહીજ.

† ખિભતસ રસનું વર્ણન કે નિંદ્ય ચિતાર તો નથીજ.
પરંતુ એ ચાર સ્થળે સહજ ખિભતસ જોવા શબ્દો આવી
ગયા છે, પરંતુ કોઈ સારા કારણથી તે કાઠી નાખવા
ગમ્યા નથી. સુસ્ત પુરૂષોએ તે ક્ષમા કરવું.

અગાઉથી થયેલા ગ્રાહકોનાં નામ.

કચ્છ. ૧૬૩

૧૨૫ નેકનામદારશ્રીકચ્છદરબાર

૨૫ રા.બા.મણીભાઈજસબાઈ
દેશળપુર.

૭ મે. મોરારજી અજરામર.

૧ શેઠ. લાલજી ચાંપસિંહ.

૧ શેઠ. સોજપાળ પદમસિંહ.

૧ રા. રવજી વિશનજી.

૧ જાની કરશનજી હરજી.

૧ જાની દયારામ તુળશીભાઈ

૧ શા. ઉકરડા માણેક.

મહુવાબંદર ૯૪

૧૦ શેઠ મનજી નરયુભાઈ.

૪ હેડ માસ્તર સાહેબ—

જગન્નાથ જીવણરામ.

૨ વકીલ રવીશંકર અંબાશંકર

૨ ત.પિતાંબરદાસ ગોવિંદરામ

૧ ડા. સા ચિંતામણી મહાદેવ.

૧ બાસ દેવશંકર દયારામ.

૧ ગાંધી ભાઈચંદ કાનજી.

૨ વકીલ નાનજી ઝાલાભાઈ.

૨ મહેતા નરોત્તમદાસ માલજી

૨ ગાંધી મૂળજી મહાવજી.

૨ મહેતાજી મોતીચંદ વસનજી

૨ મહેતા જીદવજી ગોપાળજી

૧ રેવાશંકર મકનજી.

૧ મહેતાજી નારણજી મૂળજી

૧ મે. ગાંડાલાલ કારીરામ.

૧ નરોત્તમ મફન દલાલ.

સોદી ગીરધર નરશી.

૧ રા. રામપ્રસાદ દુર્ગાશંકર.

૧ મહેતા માનશંકર કપાશંકર.

૧ ભટ નરસિંહપ્રસાદ વિજયશંકર

૫ પારેખ ભગવાન ફુલભ.

૧ શેઠ નરોત્તમ તારાચંદ.

૧ શેઠ જીદવજી ઠાકરશી.

૧ મહેતા વલ્લભ પરમાનંદ.

૧ ગાંધી ચંકુ વશરામ.

૧ મહેતા ગોકળધનજી.

૧ સંઘેડીઆ અમરશી મનજી.

૧ રા. વિઠ્ઠલદાસ પરમાનંદદાસ.

રા. મૂળચંદ ત્રીકમ માર્ફત.

૨ ગાંધી પ્રાગજી પદમશી.

૧ મહેતા દામજી વીરજી.

૧ દોશી જશરાજ આણંદજી.

૧ દોશી નાનજી વશરામ.

૧ શેઠ ધારશી થોભણ.

૧ વોરા પરસોત્તમ હરજી.

૧ મહેતા મગનલાલ ગોવિંદજી.

૧ મહેતા વલ્લભદાસ ગોપાળજી.

૧ બુતા જમનાદાસ નારણજી.

૧ દોશી ભગવાન શવચંદ.

૧ દોશી જીદવજી હંસરાજ.

૧ મોદી ગીરધર ખોડીદાસ.

૧ ધામી ત્રિભાવન દેવજી.

૧ મહેતા ગીરધર ડાસા.

૧ પારેખ મોનદાસ આધવજી.

૧ મુની હરજી હરીભાઈ.

૧ દેશાઈ નર્મદ શંકર કરણાશંકર

૧ આઝા મગનલાલ બાઉ.

- ૧ રા. અમૃતલાલ લવજી.
 ૧ બાસ નેશંકર લવશંકર.
 ૧ સેવક બીખા ગોવિંદરામ.
 ૧ ઓઝા જલદવજી બાઈશંકર
 ૧ ગોસાંઈ રામવનજી ધર્મવ-
 નજી.
 ૧ ગોસાંઈ શામગીરજી ગુલા-
 બગીરજી.
 ૧ શેઠ નથુભાઈ મેંજાચંદ.
 ૧ મેહતા મુળચંદ ત્રીકમ.
 ૧ સોની રામજી વશરામ.
 ૧ સોની નારણ મામૈયા.
 ૧ સોની નાનજી આતા. વૈદ.
 ૧ ખોજા હભરામ મનજી.
 ૧ ખોજા બાણજી કાસમ.
 ૧ ખોજા કાનજી દામજી.
 ૧ ખોજા ભગવાન શામજી.
 ૨ ખોજા હસનઅલી સલેમાન
 ૧ ખોજા હસનઅલી મુળજી.
 ૧ ખોજા હસનઅલી મનજી.
 ૧ ખોજા હસનઅલી પદમશી.
 ૧ ખોજા દાઉદ પરધાન.
 ૧ ખોજા રેમતુલાહ વાલજી.
 ૧ ખોજા લાલજી પીરબાઈ.
 ૧ અત્રી ત્રિભાવન વાઘજી.
 ૧ બાપર ઉકા ધાના.
 ૧ ભટ નરોત્તમ કરશન.
 સુંબઈ. ૪૯
 ૧૦ શેઠ સોરાખજી શાપુરજી.
 બંગાળી સી. એસ. આઈ.
 ૫ દામોદર હથેરદાસ લાહખે
 રીવાળા.
 ૫ સરતુંવાંચન ફેલાવનારેમંડળી
 ૪ રા. પ્રાણજીવન બીખાબાઈ

- ૪ મોદી વનમાળી લાધાભાઈ.
 ૧ એદલજી હેરમસજીકોટવાલ
 ૧ રા. કાળીદાસ પિતાંબર.
 ૧ રા. મનમોહન પુરષોત્તમ.
 ૧ રા. કેશવજી જીવા.
 ૧ મી. દેવીદાસ ઝીણાભાઈ.
 ૧ મી. પુરષોત્તમ કલ્યાણજી.
 ૧ દેવે ગીરજાશંકર કાશીરામ.
 ૧ મી. હગનલાલ ગીગાભાઈ.
 ૧ મી. પુરષોત્તમ ગોપાળજી.
 ૫ ભદ્રવર્ધ દામોદર તુળશી.
 ૧ ઠક્કર જીવરાજ હરજીવનદાસ
 ૧ ઠક્કર વિઠ્ઠલદાસ ખેતશી.
 ૧ ઠક્કર ગોકળદાસ હંસરાજ.
 ૧ યાસિક પદ્માદ દેવશંકર.
 ૧ ભટ ડકુ કચરા.
 ૧ મેહો બેચરદાસ હરખજી.

ભાવનગર. ૪૩

- ૧૦ રા. રા. વિજયશંકર ગૌરી.
 શંકર. નાયબદિવાનજીસાહેબ
 ૫ રા. રા. હરોજાલ દામોદર.
 ૧ ગાંધી વીરચંદ રાઘવજી.
 ફ. બી. એ.
 ૧ શા મૂળચંદ નથુભાઈ.
 ૧ રા. સાકરલાલ હરીભાઈ.
 ૧ વકીલ નવનીધરાય મગનલાલ
 ૧ શંઘવી દામોદર નેમચંદ.
 ૧ શા. અમરચંદ ઘેલાભાઈ.
 ૧ શા. મગન પાનાચંદ.
 ૧ શા. વિઠ્ઠલદાસ હરજીવનદાસ
 ૨ રા. રા. નથુરામ શંકર.
 ૨ આ. મા. શવાઈલાલ.
 ૧ બાયાણી વનમાળી

૧ પારેખ હરજીવનદાસ ભગ
વાનદાસ.
૧ ખવાસ સગરામ હીરા.
૧ રા. હિરાલાલ નરોત્તમદાસ.
૧ શુક્લકેશવલાલ ભવાનીશંકર
૧ ભટ્ટ વનમાળી મોરારજી.

૨ મે. મનમોહનદાસ કમળશી
૧ મી. માધવજી જમનાદાસ.
૧ માળી લવાજી કાનાજી.
૧ પટ્ટલ કલ્યાણ રણછોડ.
૧ પંડ્યા. કુમ્હરે દુર્લભજી.
૧ મેહતા શવાઈલાલ નંદલાલ
૧ ત્ર. છગનલાલ હરજીવન.
૧ કાછીઆ ધનજી કુરજી.
૧ રા. મગનલાલ જ્ઞેશંકર.

કુંડલા. ૨૫.

૧ વૈદ મયારામ સુંદરજી.
૧ ગાંધી શામજી કેશવજી.
૧ લખાણી આણંદજી લવજી
૧ દોશી પ્રેમચંદ માણિકચંદ.
૧ સંઘવી વછરાજી વણારશી.
૧ ઠક્કર લાલજી વીરચંદ.
૧ દોશી મોતજી ખોડીદાસ.
૧ સોની દેવચંદ ગોકુળ.
૧ ખુમાણ કાળા નાળ.
૧ ખુમાણજેઠસુરભાઈ એબલ
આડકોટ.

૧ રા. હિરાચંદ પ્રાગજી.
૧ રા. આણંદજી ગોપાળજી.
૧ વકીલ.

૧ મેહતા મગનલાલ ગોપાળજી
૧ રા. મણીલાલજગજીવનદાસ
રા. મૂળજી વજેરામ.

૧ રા. ત્રિભાવન હરીશંકર.
૧ પટ્ટાવાળા ઉમરે અછા.
૧ આરેખ હામદ શાલમ.
૧ દેશાઈ છછાશંકરે કાળીદાસ.
૧ રા. માનશંકરે બજીભાઈ.
૧ રા. પોપટજી કથળજી.
૧ મોદી પોપટ જ્ઞેઠા.

વંડા.

૨ માળી નથુ ભગવાન.

ઉમરાળા. ૨૨.

૧ મેહતા નંદલાલ પરમાનંદ-
દાસ.
૧ ડાકતરે સા. મોતીલાલ રા-
જરામ.
૧ વકીલ આધવજી પુરષોત્તમ-
દાસ.
૧ વકીલ હરજીવનદાસ ગોવિ-
દરામ.
૧ ત્રવાડી મોતીલાલ જ્ઞેશંકર.
૧ બધેકા ગૌરીશંકર જ્ઞેશંકર.
૧ પટ્ટલ લખમણ જીવા.
૧ ઠક્કર આધડ રઘા.
૧ ભટ મણીશંકરે વિજયાનંદ.
૧ મેહતાજી રેવાશંકરે ભગવા-
નજી.
૧ પારેખ માવજી કરુશન.
૧ એ. જી. ગીરિજાશંકરે મુળજી.
૧ ગોરજી કેવળચંદજી સુખ-
સાગરજી.
૧ મેહતા રાખડ પુરષોત્તમદાસ
૧ મેહતા ગાંડા ગોખર.
૧ મેહતા રણછોડ લક્ષ્મીચંદ.
૧ કુંપાઉડરે ઉમેદરામ કરણા
શંકર.

- ૧ ત્રવાડી હરજીવન માવજી.
 ૧ ગોહીલ ઉદેસિંહજી ગગજી-
 ભાઈ.
 ૧ ગાંધી મનજી દેવજી.
 ૧ મેમણ શકુર કમા.
 ૧ મેમણ રેમાન નાથા.

શિહોર. ૧૦.

- ૭૫ રાઝોળમી હરિસિંહજી રૂ-
 પસિંહજી વરલના લોડ.
 ૨ ગાંધી જીવજી મહાવજી.
 ૧ મે. સંતોકરામ છોટમલાલ.
 ૧ પો. મા. ફરામજી રસ્તમજી.
 ૧ પટેલ ત્રિકમજી પુરપોત્તમ-
 દાસ.
 ૧ બાસ સુંદરજી હરીશંકર.
 ૧ મુની પરબુદાસ રામજી.
 ૧ સોની વિક્રમ મોતી.
 ૧ નુરમહમદ અમી.
 ૧ રા. મગનલાલ રવજી.

પોરબંદર. ૧૫

- રા. ઝાઘવજી આલુંદજી માર્કિત
 ૧ રા. ઝાઘવજી આલુંદજી.
 ૧ રા. લીલાધર ચત્રબુજી.
 ૧ મી. રતનજી કુરજી.
 ૧ રાવળ લક્ષ્મીશંકર ગોવિંદજી.
 ૧ મેહેતા જગનલાલ રણજી-
 ડજી.
 ૧ ભટ. જીવનલાલ આત્મા-
 રામ.
 ૧ શેઠ અમિચંદ ખુશાલચંદ.
 ૧ જોશી રામજી શવજી.
 ૧ શુક્લ દેવનંદ ધનજી.
 ૧ રા. ગોવિંદદાસ બિહારીદાસ.
 ૧ જોશી ભાવન નારણ.

- ૧ રા. ત્રીકમજી મનજી.
 ૧ મપારા સુંદરજી જીવજી.
 ૧ શેઠ. દેવીદાસ કાનજી.
 ૧ રા. રામજી પ્રયાગજી.
 ૧ રા. માધવજી મૂળજી.

પાટણ ૧૦

- ૨ ગોસાંઈ નારાયણભારથી ય-
 શવંતભારથી.
 ૧ બાઈ દિવાળી નારણજી.
 ૧ વિદ્યાશંકર કર્ણાશંકર.
 ૧ ભુલાભાઈ લાલભાઈ.
 ૧ પુરપોત્તમ ભાગીલાલ.
 ૧ અંબાલાલ કુમ્ભરજી.
 ૧ ત્રીભાવન ઉમીઆશંકર.
 ૧ દશરથલાલ ગંગારામ.
 ૧ હેમકોર વખતનાથ.
 ૧ ડુંગર તથા ખુંટવડા. ૯.
 ૧ મેહેતા દામોદરદાસ નાથા-
 ભાઈ.
 ૧ જમાદાર આમદ આરબ.
 ૧ ગાંધી ધરમશી નાગજી.
 ૧ રા. રતીલાલ હરીભાઈ.
 ૧ ગાંધી હરચંદ બાણજી.
 ૧ પટેલ હાદા નાઆ.
 ૧ પંચોળી હમીર ગીગા.
 ૧ ભાવર સકુર નુરમહમદ.
 ૧ ગાંધી મૂળચંદ માલજી.

રાજકોટ. ૮.

- ૧ ત્રવાડી જગજીવન નાનજી.
 ૧ વિલ્હમ મોરારજી ખોટાદ.
 ૧ કાણકીઆ પરમાનંદદાસ.
 ભગવાનદાસ. જીનું સાવર.
 ૧ આરબ હસન કુમ્ભર. બી.
 રાડ.

- ૧ ભદ્ર કુણારામ ભવાનીશંકર.
૧ રા. હરીશંકર ભવાનીશંકર.
૧ પારેખ ખીમચંદ રણછોડ.
૧ ત્રવાડી દામોદર ભાગવત.
૧ રા. લાલજી જગજીવન લી-
મડા.

કુતીઆણા. ૫.

- ૧ મેહેતાજી આણંદજી વાલજી.
૧ પો. મા. પ્રભાકર ગોવિંદ
આપટે.
૧ ઠક્કર દેવચંદ કુરજી.
૧ રા. મિહારીલાલ વંદ્રાવનદાસ.
૧ રા. ખાવનજી ગોવરધન.
વવાણીઆ (હાહાર.) ૫.
૧ રા. રા. વૈજનાય પ્રભુજીભાઈ.
૧ રા. રા. મૂળજી હંસરાજભાઈ.
૧ દેશાઈ રાયચંદ મનજીભાઈ.
૧ રા. સુંદરજી જીવા.
૧ મેહેતા રાયચંદ રવજી.

સ્વામી.

- ૧૦ રાવખહાદુર ગોપાળજીભાઈ
સુરભાઈ. દેશાઈ.

જીનાગઢ.

- ૫ રા. રા. નરસિંહપ્રસાદ હરી-
પ્રસાદ.

વડોદરા. ૩.

- ૧ રા. સા. હરગોવિંદદાસ દ્વા-
રકાદાસ.
૧ રા. સા. પિતાંબરદાસ જે
ઠાભાઈ.
૧ રા. મૂળશંકર જેઠાભાઈ.
સુંથરામપુર. ૩.
૧ રાવળ હીરાલાલ વિદ્યારામ.

- ૧ ફેરેસ્તર સોમસિંહ જીવનસિંહ
૧ રા. સખ્તર ભગવાન.

ઠાળાવડ. ૨.

- ૧ રા. વસનજી શવજી ગરાચ.
૧ મેહેતાજી જેઠાલાલ અનો-
પરામ.

આણોદ.

- ૧ નર્મદાપુરી ભવાનીપુરી.

વાંરમગામ.

- ૧ રા. સા. લાલશંકર ઉમીઆ
શંકર.

ખોટાદ.

- ૩ રા. મગનલાલ કરશનજી.

લીમડી. ૨.

- ૧ ગાંધી પુરુષોત્તમ કાનજી.

- ૧ શેઠ કાનજી સુંદરજી.

વાંકાનેર.

- ૨ ખુદાવંદ ખા સાહેબ શ્રી
જનમખા.

પલસાણા. ૨

- ૧ રા. ખંડુભાઈ લલ્લુભાઈ.

- ૧ રા. વસનજી ગોવિંદજી.

તળાળા.

- ૧ રતનજી વીરજી. ઉડણવાળા.

મુંચર્ક.

- ૨૦ શેઠજી દિનશાહજી મા-

ણેજી પીટીટ.

પાલીતાણા.

- ૪૦ શેઠ ખેચર જેઠા.

- ૧ દવેમૂળશંકરપિતાંબરજીખીઆ

- ૧ શા. દીપચંદ જેરાજ.

- ૧ જનની નાનજી દયારામ.

~~આ~~ આ સિદ્ધમાં જે ગામ લખ્યાછે તે નિવાસનાં ગામો સમજવાં નહીં. પણ તે સ્થળે નક્કો નોંધાઈ એટલુંજ સમજવું.

આ પુસ્તક તથા સુખોધ ચિંતામણી જેમને જોઈએ તેમણે પૈસા મોકલી મારી પાસેથી (મહુવા કાઠિઆવાડથી) કે અમદાવાદ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી માર્ફત મંગાવવી. ટપાલ ખર્ચ તથા મૂળ કિંમત નાએ પ્રમાણે:—

દૃષ્ટાંત ચિંતામણી. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦
સુખોધ ચિંતામણી. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૬

મુ. મહુવામંદર.

હાલકે કાઠિઆવાડ.

}

શેઠ વલ્લભદાસ પોપટ.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	શુદ્ધિપત્રક. અશુદ્ધ. પસ્તાવનાદિ.	શુદ્ધ.
૧	૧૩	૧૮૮૨	૧૮૮૪
૫	૨૩	વૃત્તાત	વૃત્તાંત
૬	૧૨	પ્રયાજન	પ્રયોજન
૯	૪	નથા	નથી
"	૬	લે કોના	લોકોના
"	૧૦	પ્રથક	પ્રથક્
"	૨૭	આપણ	આપણ
૧૪	૯	રાતિ	રીતિ.
"	૧૨	ગોઠ વાં	ગોઠવવાં
"	૧૫	ગ્રંથા	ગ્રંથો
"	૨૯	ગોપાળજી ભાઈ	ગોપાળજીભાઈ
૧૮	૪	અવું	એવું
૧૯	૩	મનવૈચિત્ર્ય	મનવૈચિત્ર્ય
૨૧	૮	કવ	કવિ
૨૪	૧	અરિદીકરિ	અરિદી કરિ
૨૪	૨	અરિદી કરિ	અરિ દીકરિ
		કાવ્ય.	
૧	૧૬	શુભ	શુભ
૯	૨૬	૭૩	૭૪
"	૨૮	૭૩	૭૪
૧૦	૧	પ્રકરણ	પ્રકરણ
"	૧૧	પાત્રા પાત્ર	પાત્રાપાત્ર
૧૨	૪	જતા	જતાં
૧૫	"	સૈને	સૈને
૧૬	૯	સ્વાર્થ	સ્વાદ
૨૧	૭	૩૭	૩૮
૨૨	૯	નાઈડસમાં	નાઈડસમાં
૨૫	૧૪	પતીવ્રતા પાણું	પતીવ્રતાપાણું
૨૮	૧૦	કાળ મોઢ	કાળમોઢ
૩૩	૧૪	કળતું	કળતું
૩૪	૨૧	ચેરિ	ચોરિ
૩૧	૧	પ્રકરણ જી	પ્રકરણ ૩ જી
૩૬	૩	સમરાં ગણ	સમરાંગણ
"	"	નપુસક	નપુંસક
	છેલ્લી	મૂર્ખાઈછે	મૂર્ખાઈછે.
	૨૬	પાંધત્ર	પાંધત્ર

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪૫	૭	મુડ્યા	મુંડ્યા
"	૨૫	†	†
૪૬	૨૬	શ્રીમદ્	શ્રીમદ્
૪૬	૨૭	સંશયાત્યા	સંશયાસા
૪૭	૬	જીવન	જીવ ન
૪૯	૧૭	કેન ?	કેમ ?
૫૪	૧૬	પ્રીતિ	પ્રીતિ
"	૨૨	વીચીત્રતા	વિચિત્રતા
"	૩૦	સમુદ્ર	સમુદ્ર
૫૫	છેલ્લી	અક	એક
૫૮	૧૮	ઉધું	ઉંધું
૫૯	૬	નાહ	નાહિ
"	૨૦	જાળન	જોળન
૬૦	૧	દૃષ્ટાંતસ્વભાવ	દૃષ્ટાંતચિંતામણી
૬૦	૨૫	ભવદાસો	ભવદ્ વ્યાસો
૬૧	૧૧	દેવને	દેવને,
"	૨૦	અરે અરો	અરેઅરો
૬૨	૮	નિર્વળ મોય	નિર્વળનોય
૬૩	૨૩	ન્યાય આતું	ન્યાયઆતું,
૬૭	૮	કંપનિ તાણું	કંપનિતાણું
૬૯	૨૭	બુદ્ધિઅબાળક	બુદ્ધિએ બાળક
૭૫	૨૧	બાવળ માંહિ	બાવળમાંહિ
૭૬	છેલ્લી	તુલસી કૃત	તુલસીકૃત
૭૯	૬	વાણિનો	વાણિનો
"	૧૫	આધું	આધું
૮૧	૧૭	અરે	અરે
૮૨	૯	કાં	કયાં
૮૬	૧૧	કુખ	કુખ
"	૨૦	વિત હીણનું	વિતહીણનું
"	૨૩	અભિવાંછિત	અભિવાંછિત
૯૧	૧૫	ત્ર ધી	ત્રધી
૯૨	૧૨	પડને	પડિને
૯૩	છેલ્લી	યયા	યયા
૯૪	૧૦	અર્થ	આર્થ
"	૧૪	હણી	હણી
૯૬	૧૩	કેશરી	કેશરી
"	"	પલકને	

